YENİ SORUMLULUKLAR YENİ İMTİHANLAR

Bürokratik Restorasyon, Siyasi Alan ve Arayışlar

Küresel güç ilişkilerinin, ittifak sistemlerinin ve dış politika önceliklerinin sorgulanmasına zemin hazırlayan 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, Türkiye'nin siyasi hayatında değişik görünümler alabilen vesayetçi gelenek ile millî irade arasındaki gerilimi görünür kılan önemli bir dönüm noktası kabul ediliyor. Alışılmış darbe kalıplarını altüst eden kalkışma tarihsel arka planı kadar neticeleri itibarıyla da ciddi tartışmalara yol açtı, açmaya da devam ediyor. FETÖ'nün cuntacı girişimi, bürokrasiyi sivil-asker ayrımına tabi tutan 27 Mayıs 1960'tan itibaren siyasi hayatın sınırlarını tayin eden darbelerin aksine milletin doğrudan direnişiyle karşılaştı ve akamete uğratıldı.

Çok daha önemlisi 15 Temmuz'da iktidar ve muhalefet partilerinin tamamı darbe karşıtı müşterek bildiriye imza atarak askerî vesayet yerine siyasal alana öncelik tanıdıklarını deklare ettiler. Sadece bu durum bile CHP dâhil olmak üzere Türkiye'nin siyasi yelpazesinde elan süren siyasal dönüşümün tezahürlerinden biriydi. Nitekim ülkenin şimdikinden çok daha puslu olduğu 7 Ağustos 2016'daki Yenikapı mitinginde farklı söylemleri dile getiren iktidar ile muhalefet liderlerinin bir araya gelmesi yeni dönemin asgari müştereklerini gösteren bir tabloydu.

Gelin görün ki, olaylar antagonistik siyasi mantığı doğrularcasına bu minvalde gelişmedi. Darbe girişimine karşı başlangıçta yekvücut konumdaki iktidar ve muhalefet, kısa bir müddet sonra 15 Temmuz'un mana ve neticeleri konusunda derin bir ayrışma yaşadı. İktidar cephesi kalkışmanın püskürtülmesini millî iradenin zaferi olarak konumlandırdı ve siyasi söylemini bunun üzerinden kurdu. Muhalefet cephesinin azımsanamayacak bir kısmı kalkışmayı lanetlediklerini defalarca dile getirseler de iktidar cephesinin anlatısına mesafeli ve şüpheci bir tavır takındılar. Yeni zamanlara uygun siyaset arayışı içindeki CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun uzun müddet münasebetsizce "kontrollü darbe" söylemini kullanması, bu mesafenin âdeta simgesine dönüştü.

15 Temmuz darbe girişimi, 2023 seçimlerine kadar çatışmaların alenileştiği, saflaşmaların kurulduğu, bozulduğu, yeniden kurulduğu bir ortamın da miladı oldu. Bununla bağlantılı olarak transatlantik ittifak sistemi NATO'daki müttefiklerin önemli bir kısmının kalkışmayla ilgili hayli zaman geçtikten sonra tuhaf sayılabilecek açıklamalar yapması manidardı! Bu durum, darbe teşebbüsünün sadece iç dinamiklerle açıklanamayacağını göstermektedir. Nitekim 15 Temmuz'un arkasında yalnızca ülke içindeki vesayetçi kült yapının aktörlerinin değil, uluslararası güç merkezleriyle iltisaklı öbeklerin bulunduğu, daha geniş bir jeopolitik ağın parçası olduğu yönünde ciddi analizler yapıldı.

15 Temmuz kalkışmasının 10. seneidevriyesinin NATO'nun Ankara'daki 36. Devlet ve Hükûmet Başkanları Zirvesi ile aynı günlere rastlaması dönüşümü doğru okumak, yeni tehditleri zamanında kavramak ve bu tehditlere stratejik cevaplar üretebilmek bakımından kritik önemdedir. Ayrıca kendi yerini gayet tabii ve kaçınılmaz sayarak "başa güreşme" siyaseti güden CHP'ye hâkim olmaya çalışan Kemal Kılıçdaroğlu'nun FETÖ ile ilgili öncekilerden farklı açıklamaları var. Onun iktidar cephesinin söylediklerini tasdik eden yeni tavrı siyasal alanın sınırlarının mütemadiyen esnetildiği, yeniden kurulduğu, çok farklı değişkenlerin devreye girdiği bir alan olduğunun ispatı aynı zamanda. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yalnızca bir güvenlik politikası değil, aynı zamanda istikrarlı bir gelecek teklifi olan "Terörsüz Türkiye" süreci çerçevesinde "Yenikapı ruhu" vurgusu yapması gibi birçok beyanat 15 Temmuz eksenli gelişmelerin, doğrudan veya dolaylı olarak hâlen güç savaşlarının merkezinde bulunduğunu göstermektedir. İç cephe tahkimatının; dayanıklı toplumlara, güçlü kurumlara, etkili istihbarat kapasitesine, teknolojik donanıma ve ortak stratejik akla ihtiyaç duyduğu dikkate alınırsa bu vurgunun önemi daha iyi kavranacaktır.

***

Bununla beraber dünyadaki darbelerin ciddi bir dönüşüm geçirdiğini, artık işin sadece silahlı güçlere değil, sözüm ona sivil nitelikli siyasete havale edildiğini gösteren gelişmeler de yaşanmıyor değil. Zirvesini Mayıs 2023'teki genel seçimlerinde gören ancak şimdilik başarıya ulaşamayan bu çabalar cephelerin gittikçe belirsiz hâle geldiği zamanlarda daha çok risk üretmektedir. İhtiras, küçük bir çıkar, sırf kişilerin değil, grupların, kitlelerin cephesini değiştirebilmekte, yerlerinin muhalefet saflarında olduğuna inanabilmektedirler. Küresel denklemin, güvenlik tedbirlerinin yeniden şekillendiği, güç rekabetinin sertleştiği, tehditlerin farklı boyutlar kazanarak çeşitlendiği bu dönemde kesin olan bir husus varsa o da *ülkelerin kendi hâllerin*e bırakılmadığıdır.

Eski gücünü kaybetse de FETÖ, dinî temsilin krizi, güven ilişkilerinin aşınması ve Müslümanların kendi dinî referanslarıyla kurduğu ilişkinin dönüşümü bağlamında özel bir öneme sahiptir. Örgütün İslâmî dayanışma zeminine, Müslümanlar arasındaki güven ilişkisine ve dinî temsilin toplumsal meşruiyetine verdiği zarar tahlil edilmesi gereken endişe verici bir olgudur. Gençlerin dünyasının derin bir çöküş ve nihilizm sarmalına teslim olması, cemaatlere karşı şedit dilin yükselmesi, 'din istismarı' kavramının yaygınlık kazanması gibi göstergeler dikkate alınırsa bu zararın sonuçları çok daha iyi idrak edilecektir.

Bununla beraber Türkiye'nin dış politikasının 15 Temmuz sonrasında çok kutupluluğun belirsizlikleri ve rekabetleriyle boğuşan uluslararası sistemde, küresel güç merkezlerinin beklentilerinden ziyade, doğrudan ülkenin güvenlik öncelikleri, stratejik çıkarları ve tarihsel hafızası ekseninde şekillenmeye başladığı da bir hakikattir. Ancak tüm bunlara karşın birkaç alan dışında insicamlı bürokratik restorasyon gerçekleştirilemedi, dolayısıyla devlet kurumlarının, mevzuatların veya teşkilat yapılarının işlevselliğini yitiren kısımlarının belli standartlar çerçevesinde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekiyor. Manzarayı ne derecede gerçekçi ve isabetli çizmiş olursak olalım birtakım eksiklikler bulunacaktır elbet. Ancak yine de şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Her kazanım beraberinde birtakım yeni sorumluluklar, her başarı ise yeni imtihanlar getirir.

Hâl böyleyken günümüzde Müslümanların önündeki temel soru, insanlığa yeniden anlam, ahlak, adalet ve medeniyet ufku sunabilecek kurucu bir özne olma iddiasının nasıl yeniden inşa edileceğidir. Unutmayalım ki hakikat yoksunluğu, gerçeklerin gerektiği gibi bilinmeyişinin türettiği büyünün gölgesi altında varlığını sürdürebiliyor. Birini diğeri sanarak ömrümüzü tüketmemek için, dünyanın süsüne, aldatıcılığına kanmadan Kur'ân ve sünnetin özüne dönmeliyiz. Yetki ve etki sahibi kimseler bu hassasiyetle devleti ehliyet, liyakat ve adalet ilkeleriyle yönetmelidir.

Yeni sayımızda buluşmak temennisiyle...

Umran

İÇİNDEKİLER

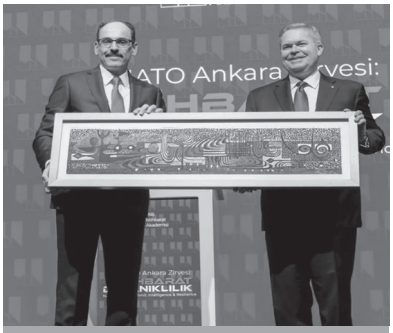

GÜNDEM

04
Anahatlarıyla Siber Savaşla İlgili Kavramlar
Burhanettin CAN

12
ABD-İran Antlaşması ve Bölgesel Düzenin Yeniden İnşası
Ömer Behram ÖZDEMİR

15
Nato Ankara Zirvesi: "NATO 3.0" Sahada Nasıl İşliyor?
Jonathan BRUCHELL

19
ORTADOĞU'DAN DÜNYAYA

DOSYA

20
15 Temmuz'un Bitmeyen Tartışmaları ve Muhasebesi
Metin ALPASLAN

29
10. Yılında 15 Temmuz'un Düşündürdükleri
Mustafa AYDIN

37
Alternatifsiz Bir Dünyanın İnşası: Modernliğin İslâm'ı "Ehlileştirme" ve Müslüman Özneyi Dönüştürme Projesi
Celalettin VATANDAŞ

49
15 Temmuz Sonrası Türk Dış Politikası
Mehmet BEYHAN

53
Eski Defterler Modern Sorunlar
Mehmet Furkan ÖREN

Umran

Sahibi
Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş. Adına
Şemseddin Özdemir

Genel Yayın Yönetmeni
Cevat Özkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Metin Çığrıkcı

İdare Merkezi
Bereketzade Mah. Okçumusa Cad.
Bank Han No: 11 Kat: 3 Şişhane
Beyoğlu/İstanbul
Tel: (0212) 293 90 41
(0543) 281 58 85
www.umrandergisi.com.tr
editorumrandergisi@yandex.com
aboneumrandergisi@yandex.com

Temsilcilikler
Ankara: (0312) 418 12 77
İzmit: (0542) 250 75 77
Trabzon: (0462) 321 95 44

Görsel Yönetmen
Tekin Öztürk

Baskı: Çınar Basım Matbaacılık ve Yay.
Yüzyıl Mh. Matbacılar Cd. Ata Han No: 34 K: 5
Bağcılar - İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00

Temmuz 2026 Sayı: 383
(İlk yayın tarihi: 1991 Bülten,
1993 Umran adıyla)
Yaygın, süreli, ayda bir yayımlanır.
Yazıların ve ilanların sorumluluğu sahiplerine aittir. Bu dergi basın meslek ilkelerine uymayı taahhüt eder. *Umran* dergisi TÜRDEB ve DERGİBİR üyesidir, Kültür ve Turizm Bak. Kurumsal Abonesidir.

KRİTİK

58
Bir Perspektif Olarak Hicret
Kâmil YEŞİL

64
Modern Çağın Yeni Putu: "Görsel Dindarlık"
Ümit YİĞİT

YAŞAYAN İSLÂM

69
Cuma Kayıtları
Şeytan Uçurtması
Aytaç ÖREN

71
Tefrikasız İhtilaf Ahlakı
Hasan ERYILMAZ

KÜLTÜR SANAT

74
Modern Zamanın Aynasında Hafıza ve Kimlik Arayışı
Günay BULUT

77
Şehâdetinin 40. Yılında İsmail Raci Faruki
Mehmet Sefa YALÇIN

Nasıl Abone Olabilirsiniz?
1. Umran Dergisi'ne abone olmak veya aboneliğinizi yenilemek için 0212 293 90 41, 0543 281 58 85 abone hattımızı arayabilirsiniz.
2. www.umrandergisi.com.tr sitemizden Abone Fomu'nu doldurarak abone olabilirsiniz.

Abone Ücretleri (Yıllık/12 Sayı)
Yurt içi: **2.250 TL** (Öğrenci: **2.000 TL**), Yurt dışı: **120 Euro**
Birim Fiyatı: **225 TL**

Abone Ücretini Nasıl Ödeyebilirsiniz?
1. Posta Çeki hesabımıza abone ücretini yatırabilirsiniz.
Posta Çeki Hesap No: 654482 **Alıcı Adı:** Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.
2. Banka Hesap numaramıza havale edebilirsiniz.
Banka Hesap No: 8515535-2
IBAN: TR460020500000851553500002 Kuveyt Türk
Hesap Sahibi: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.

ANAHATLARIYLA SİBER SAVAŞLA İLGİLİ KAVRAMLAR

BURHANETTİN CAN

Cep telefonları dâhil olmak üzere tüm 'akıllı' sistemlerin-ortamların siber saldırılarda silaha dönüşebileceği olgusuna çeşitli vesilelerle dikkat çekmiştik. Bunun temel sebebi bu sistemlerin gittikçe yaygınlaşması hemen hemen her alana girmesidir. Her geçen gün bu sistemlerin kapsam alanı genişlemekte ve de çeşitlenmektedir. Nano-teknolojiden piko-teknolojiye doğru gidildikçe bu yaygınlaşma daha da artacaktır. Hâliyle veri, bilgi, özbilgi, güvenlik, bilgi güvenliği yanında önünde "siber" kelimesi bulunan bir dizi kavram ortaya çıkmıştır: Savaş, saldırı, tehdit, varlık, olay, zorbalık, casusluk, silah, polis, suç/suçlarla mücadele, terörizm, terörist, güvenlik, savunma, psikoloji ve sağlık gibi kavramların siber kelimesiyle birlikte oluşturdukları tamlamalar günden güne yaygınlık kazanıyor.

Var olan ya da var olabilecek tüm akıllı sistemler, insanların, toplumların, devletlerin aleyhine tahrip edici bir şekilde kullanılmıştır ve de gittikçe daha da tahrip edici bir şekilde kullanılacaktır. İblis'in yolundan gidenlerin uygulayacağı temel strateji, onun stratejisi olacaktır (7/A'râf, 16, 17). Bu çalışmada konunun daha iyi anlaşılabilmesi için siber savaşla ilgili yukarıda zikredilen kavramların hem kavramsal alanı hem de teorik altyapısı ana hatları ile ele alınacaktır.

SİBER UZAY

Dijital/sayısal teknolojilerin baş döndürücü bir şekilde gelişmesi ile internet sistemleri ihtiva eden, ağ merkezli yeni bir ortam, yeni bir yapılanış ortaya çıkmıştır.[1] Bu ortam, dijital teknolojinin gelişmesine bağlı olarak her geçen gün genişlemekte, insan hayatı için önemi ve ağırlığı da gittikçe artmaktadır ve de artacaktır. Bu baş döndürücü gelişme, hibrit savaşa beşinci savaş alanı olarak yeni bir alan ve de yeni bir savaş türü eklemiştir: "Siber uzay"; "Siber savaş".

Siber (*cyber*) kavramının sözlük anlamı: "İnternete ilişkin", "Bilişim teknolojisine ilişkin, bilgisayarlara ya da internete ait."[2] Sibernetik ise "güdüm bilimi" anlamına gelmektedir.[3] William Gibson, bir hikâyesinde siber uzay kavramının tanımını yaparak ilk kez kullanmıştır. Yazar daha sonra, 1984'te yayımlanan *Neuromancer* kitabında da bu kavrama yer vererek siber uzayın literatüre girmesini sağlamıştır. O yıldan sonra siber uzay hem ilim insanlarının hem de askerî personelin ilgisini çekmiş ve bilgisayar-ağ merkezli alanların tümünde kullanılmaya başlanan bir anahtar/odak kavram hâline gelmiştir.

Siber uzayın uluslararası alanda ilgi çekmesine ve birçok konunun merkezine oturmasına rağmen ortak bir tanımı yapılmamıştır. Ağırlık noktası aynı olmak şartıyla değişik tanımlar vardır. "Bilgisayar ağları üzerinde sayısallaştırılmış bilginin iletildiği düşünsel ortam", "Bilgisa-

1 Şeref Sağıroğlu, "Siber Güvenlik ve Savunma: Önem, Tanımlar, Unsurlar ve Önlemler", *Siber Güvenlik ve Savunma Farkındalık ve Caydırıcılık*, ed. Şeref Sağıroğlu, Mustafa Alkan, Ankara, 2018, s. 21- 45. Güzin Ulutaş, "Siber Güvenlik", *Siber Güvenlik ve Savunma Farkındalık ve Caydırıcılık*, s. 85-101. Mustafa Şenol, "Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık", *Siber Güvenlik ve Savunma Farkındalık ve Caydırıcılık*, s. 180- 195. Uras Ufuk, "Beşinci Nesil Savaş/ Sessiz Savaş", Harkul Savunma Araştırma Merkezi, Kasım 2020.

2 B. Orhan Doğan, *Living English Dictionary: İngilizce Türkçe; Türkçe-İngilizce Sözlük;* Living Diamond, Kılavuz Yayınları, 2013.

3 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

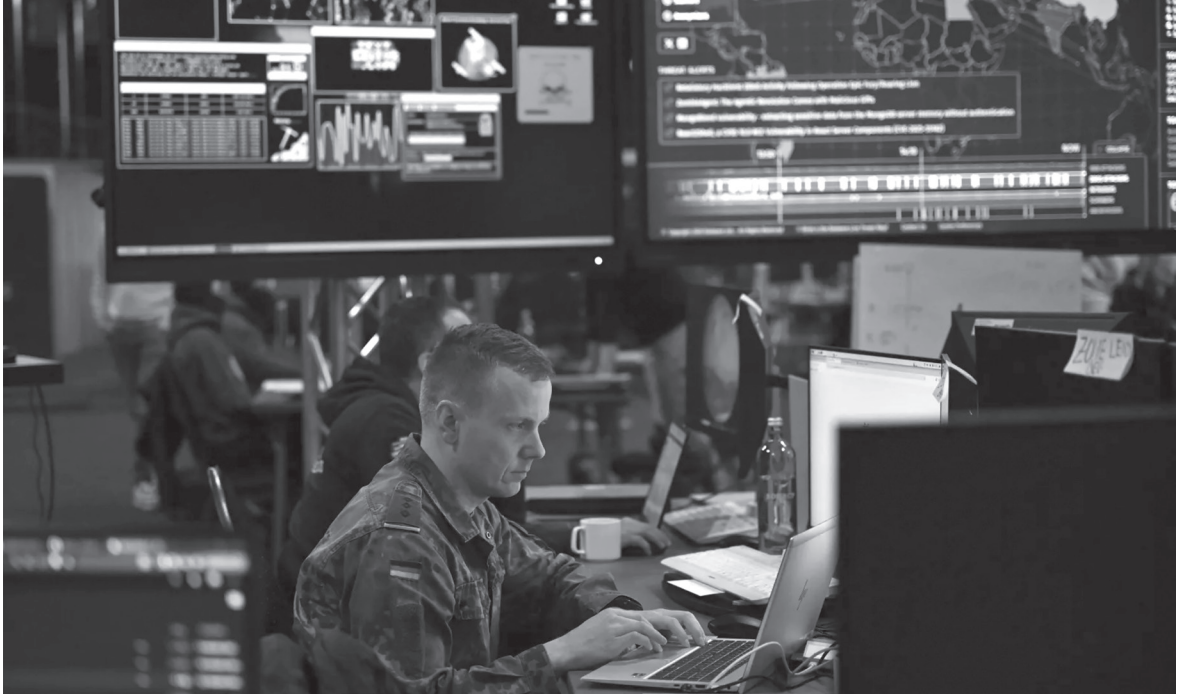

Nisan 2026'da Almanya'nın Kalkar şehrinde düzenlenen bir siber savunma tatbikatından.

yar ve füzelerden, güneşten gelen ışınlara kadar elektronik ve elektromanyetik görüngenin kullanımı ile karakterize edilen alan" ve "Tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan veya bağımsız bilgi sistemlerinden oluşan sayısal ortam"[4] bunlardan birkaçıdır.

Tanımlar analiz edildiğinde siber uzayın ağırlık merkezinin, tüm dünyaya ve uzaya yayılan bilişim sistemlerinin oluşturduğu *elektronik ortamı* ifade ettiği görülecektir. Ağlarla birbirine bağlı veya olmayan tüm bilişim sistemlerinin oluşturduğu siber uzayın merkezinde olmazsa olmaz en önemli ana unsurlardan biri siber uzayı inşa eden, kullanan, geliştiren, genişleten insandır.

Siber uzay, "çok katmanlı bir model" olarak "fiziksel altyapı"/donanımsal yapı, "mantıksal yapı"/sayısal yapı, "bilgi" ve "insan" olmak üzere dört ana bileşenden oluşmaktadır.[5] *Fiziksel altyapı*, bütün bilgisayarlar ve ağları içeren, internet dâhil her türlü bilgi ve iletişim sistemleri, kablolar, anahtarlar, tüm akıllı nesneler, sayısal elektronik cihazlar, algılayıcılar, uydu sistemleri ve kullanıcılardan oluşmaktadır. *Yazılımsal yapı,* donanımsal yapıdaki tüm işletim sistemleri ve yazılımlardır. Bunlar, donanımsal sistemde, yapıdaki tüm unsurların, birimlerin haberleşebilmesini ve görev yapabilmesini sağlarlar. Yazılımsal yapı ile donanımsal yapı, enerji ile birlikte bir bütün oluşturur. Herhangi biri yoksa diğerleri etkin olamaz. *Bilgi/veri yapısı:* Siber uzayın donanımsal ve yazılımsal tüm alanlarında üretilen, iletilen, kullanılan ve depolanan tüm veri ve bilgiler, siber uzayın üçüncü bileşenidir. Bu bağlamda postalar, resimler, videolar, sosyal medya ortamındaki tüm yazışmalar, veriler, bilgiler vb. siber uzayın bilgi yapısı kapsamında değerlendirilmektedir. Siber savaşın en önemli hedeflerinden biri, bu bilgiye ulaşmak ve onu kendi amaçları istikametinde kullanabilmektir. *İnsan unsuru:* Siber uzayı, tasarlayan, inşa eden, kuran, geliştiren, değiştiren ve var olanı kullanan ana unsur insandır. Bu unsur siber uzaydaki tüm bilgileri, olumlu ya da olumsuz, kasıtlı ya da kasıtsız olarak kullanan en önemli varlıktır.

Siber uzayın gelişimini, geleceğini, durumunu, meydana gelebilecek olumlu ve olumsuz tüm gelişmeleri görebilmek için vuku bulabilecek olayları bu dört boyuta bağlı kalarak analiz ederken, konuyla doğrudan bağlantılı bazı parametrelerin varlığı ve etkisi mutlaka göz önüne alınmalıdır: Bunlar *zaman, mekân, bilinmezlik, denksizlik* ve *verimlilik* faktörleridir. Bu beş parametre, siber uzayda oluşabilecek olumlu, olumsuz tüm değişim ve gelişmeleri, tehlikeleri zamanında görebilmek, anlayabilmek, yorumlayabilmek ve gerekli tedbirleri alabilmek için önemlidir.

4 Son tanım Türkiye'nin 2016-19 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde yer almaktadır.

5 Güzin Ulutaş, *age.*, s. 85-101.

Siber savaşta hedef alınan çok önemli bir insan unsuru 15 yaş ve altı çocuklardır. Ortaokul ve liseli öğrencileri bilgisayar, internet ve sosyal medya bağımlısı hâline getirebilmek için küresel sistemin karanlık dehlizlerinde üsler açmış, karargâhlar kurmuş Şer İttifakı'nın, siber saldırı organizasyonları mevcuttur.

Siber uzayda bir olayın gerçekleşmesinin, insanı merkeze koyduğumuzda ışık hızından dolayı anlık olduğunu kaydetmeliyiz. O sebeple siber uzaydaki tüm saldırılar âdeta zamandan ve mesafeden bağımsız gerçekleşmektedir. Bu sebeple siber uzaydaki saldırıların oluşum hızı, klasik savaşlara göre çok çok yüksektir. Benzer bir durum mekân parametresi için de söylenebilir. Gerekli altyapı yoksa siber uzayda yapılabilecek saldırıların zamanını ve mekânını hem önceden kestirmek zordur hem de müdahale etmek zordur. Siber uzay tehlike merkezli ele alındığında, mekân son derece değişkendir; her an genişletilebilir, daraltılabilir ve de durdurulabilir.

Siber saldırılara, savaşlara ilişkin siber uzay, bilinmezlik faktörünü bünyesinde barındırır. Siber uzayla ilgili savaşları diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden biri de saldırı yapan tarafın 'bilinmezliği ya da zamanında farkına varılamaması, görülememesi ve de bilinememesidir.' Saldırıyı yapanı belirlemek ve konumunu tespit etmek, siber uzayda çok zordur ve fakat imkânsız değildir. Siber uzayda gerçekleşen saldırılar, çok değişik faktörlere göre şekillenmektedir. Profesyonelce bu işi yapan devlet kurumları olabildiği gibi haraç şebekeleri, terör grupları, soyguncular, mafya, siyasi olarak yapılanmış ideolojik gruplar, "merak saiki ile hobi olarak yapanlar", elektronik, bilgisayar, yazılım, yapay zekâ alanında okuyan öğrenciler (hobi, merak, övünç olarak) siber saldırlar gerçekleştiren insan unsurlarıdır. Asimetrik savaşlarda başarı, nicelikten ziyade niteliğe bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu olgu, yol boyu asla unutulmamalı ve siber uzayla ilgili sürekli güncelleme yapılarak gerekli tedbirler alınmalıdır.

Klasik savaşlarda, çarpışan orduların, devletlerin silah ve asker bakımından denk olması arzu edilir. Devletler buna göre yapılanır ve ittifaklar zinciri oluşturur. Siber uzayda vuku bulabilecek tehlikelerde böyle bir olgu âdeta yoktur. Savaş teknolojisine, askerî güce sahip olamayan devletler, yapılar, kişiler, siber saldırılarda öngörülemeyen başarılar kazanmışlar, öngörülemeyen saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Unutulmaması gereken gerçek, siber uzay asimetrik savaşların mekânıdır. O sebeple denksizlik ilkesi asla unutulmamalıdır.

Siber uzayda vuku bulacak siber saldırılarda dikkate alınması gereken önemli diğer bir faktör de gerçekleştirilen siber saldırının, öngörüleni ne oranda gerçekleştirdiği, hedefe ne oranda zarar verdiğidir. Hedef ülkenin, kurumun, yapının ya da kişinin itibarını ve güvenirliliğini ne oranda sarstığı olgusu önemlidir. Verilmek istenen zararla gerçekleşen zarar arasındaki ilişki, verimlilik faktörü göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. Verimlilik faktörü, farklı boyutlarda aynı anda birden fazla işi yapabilme yeteneği ile ilişkilidir.

Siber uzay, insan bünyesindeki sinir ağları benzeri bir ağ sistemini bünyesinde barındırdığından (insanların interneti, nesnelerin interneti, tüm akıllı cihazlar, sistemler, evler/şehirler) dolayı, kültürel, psikolojik, sosyolojik, ekonomik, diplomatik, askerî savaşlar, her türlü terör olayları ve saldırılar için, özetle siber savaşlar için çok cazip hâle gelmiştir. Bu sebeple siber uzay, hibrit savaş denkleminde siber savaşların vuku bulacağı ve de şiddetini gittikçe artıracağı, çeşitlendireceği bir ortam biçiminde ortaya çıkmıştır (*Şekil 1*). Siber uzaya hâkim ya da burada etkin olanlar, olmayanlar üzerinde her türlü baskıyı uygulayarak istediklerini almak isteyeceklerdir. Bu gelişme, tüm uluslararası ilişkileri etkileyecek, ona yeni bir renk ve veçhe kazandıracaktır. Dolayısıyla siber uzayın meydana gelmesi ile birlikte saldırılar, gökyüzünden yeryüzüne, yeryüzünden gökyüzüne, yeryüzünden yeryüzüne, gökyüzünden gökyüzüne, hatta değişik gök katmalarını da içine alacak şekilde meydana gelebilecektir. Bu bağlamda Kur'ân'ın dikkat çektiği bir olguyu burada hatırlamakta fayda vardır: "*Doğrusu biz (cinler) göğü yokladık; fakat onu güçlü koruyucular ve şihablarla/ateşten toplarla kaplı (doldurulmuş) bulduk.*

Oysa gerçekten biz, dinlemek için onun oturma yerlerinde otururduk. Ama şimdi kim dinleyecek olsa, (hemen) kendisini izleyen bir şihab/ateşten top bulur. Doğrusu bilmiyoruz; yeryüzünde olanlara bir kötülük mü istendi, yoksa Rableri kendileri için (doğru olana iletici) bir hayır mı diledi?" (72/Cin Suresi, 8-10)

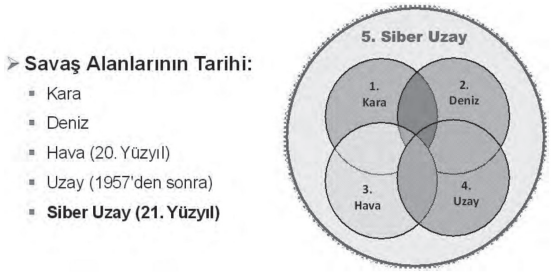

Şekil 1: Beşinci Savaş Alanı Siber Uzay[6]

Siber uzayın genişlemesiyle verilerin saklanması, korunması, iletilmesi bağlamında siber güvenlik sorunu başta olmak üzere her geçen gün pek çok sorun öne çıkmakta ve de çeşitlenmektedir. Bu durum 21. asrın en önemli gerçeği olarak insanlığın karşısına çıkmıştır ve de teknolojik gelişmelere bağlı olarak (özellikle, elektronik, bilgisayar donanım-yazılım ve yapay zekâ teknolojilerindeki gelişime) etkisini her geçen gün daha da artıracaktır.

SİBER SAVAŞ

Siber uzayla ilgili olduğu gibi siber savaş[7] ile ilgili de çok farklı tanımlamalar literatürde yapılmakta, muhtemelen gelişmelere bağlı olarak da yeni tanımlamalar yapılacaktır. Bunlardan birkaçı şöyledir: "Bilgisayar sistemlerinin düşman sistemlerine zarar verme veya yok etme maksadıyla kullanıldığı bir savaş tipi." "Düşmanın politik, askerî veya ekonomik bilgilerine ve bilgi sistemlerine zarar vermek veya kendi bilgilerini ve bilgi sistemlerini korumak için bilgi üstünlüğü sağlamaya yönelik faaliyetler." "Devletler veya devlet benzeri aktörler tarafından gerçekleştirilen, kritik ulusal altyapıları, askerî sistemleri veya ülke için önemli endüstriyel yapıyı tehdit eden, simetrik veya asimetrik, saldırı veya savunma maksatlı dijital ağ faaliyetleri." "Siber ortamda bilişim sistemleri kullanılarak bilişim sistemlerine yönelik yapılan saldırılar ile bu saldırılara karşı alınan güvenlik tedbirlerinden oluşan faaliyet ve mücadeleler bütünü." "Sahip olunan siber varlıkları ulusal çıkarlar ve menfaatler çerçevesinde korumak için karşı tarafın bilişim sistemlerine zarar vermek, hizmetlerini durdurmak veya bozmak için bir başka ülkenin BT sistemlerini yavaşlatmak, bozmak, hizmetini aksatmak veya ele geçirmek amacıyla yapılan saldırılardır, yapılacak saldırıya karşı koymak için başvurulan bir durumdur." "Bir ülkeye karşı, işleyen kamu hizmetlerini aksatmak, itibarını zedelemek ve güvenilirliğini azaltmak adına başka bir ülke tarafından düzenlenen dijital saldırıdır."

Tanımların hepsinin ortak paydası, siber uzay ve siber uzayda bilgisayar ağları üzerinden yapılan saldırı ve savunma hareketleridir. Dolayısıyla bu savaş türünün barındırdığı özel kurallar olmasına rağmen ağırlık merkezi kuralsızlık, bilinmezlik, sürprizler, simetrik, asimetrik ve hibrit her türlü yaklaşımlardır. Bu sebeple önceden tahmin edilmesi, öngörülerin yapılması zor olan özel bir dünya ile insanlık karşı karşıyadır. Geleneksel savaştaki taarruz kavramı, siber savaşta siber ortamdaki saldırılara; geleneksel savaştaki savunma kavramı da siber saldırılara karşı alınan güvenlik tedbirlerine karşı gelmektedir. Dolayısıyla siber savaşın, klasik savaşlardaki gibi hem taarruz hem de savunma boyutu vardır. Bu iki boyuttan dolayı askerî harekâtın karşılığı, siber uzayda siber harekât olarak isimlendirilmektedir.

Siber savaşın bu iki boyutu sadece yazılımlara, bilgilere, sanal uzayda var olan sistemlere zarar vermemekte; aynı zamanda da hedef ülkede can, mal kaybına sebebiyet verebilmekte ve de fiziksel tahribat yapabilmektedir. Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken çok temel bir olgu, bu savaşta genel olarak asıl amaç, şimdilik, hedef ülkenin topraklarını fiziksel olarak işgal etmek değil, karşı tarafın iradesini felç ederek onu teslim almak ve de ona istediklerini yaptırabilmektir. Bu yaklaşım tarzı ile siber savaş her yerde, her ortamda, her zaman var olacak ve de kesintisiz devam edecektir.

6 Mustafa, Şenol, *age.,* s. 181-221.
7 Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 21- 45. Güzin Ulutaş, *age.,* s. 85-101. Mustafa, Şenol, *age.,* s. 180-195.

Siber savaşın ana özelliği klasik savaşlardaki kurallara bağlı olmamasıdır. Henüz uluslararası bir hukuk sistemi gerçekleştirilmiş değildir. Kendi içinde kuralları bulunsa da "kuralsızlık" hâkimdir. Bu açıdan siber silahlar kullanılarak gerçekleştirilen savaş, toplumlar, topluluklar, gruplar, kişiler, ülkeler, devletler arasında "simetrik, asimetrik veya hibrit yaklaşımların kullanıldığı" bir savaş şeklidir.

Siber savaşta, hedef, içerik ve özellikler olmak üzere üç temel unsur öne çıkmaktadır. Genellikle bunlar ele alınarak siber savaşlar değerlendirilmektedir. Martin C. Libicki, siber savaşları amaçlarına, hedeflerine, kapsam ve uygulama seviyelerine göre *stratejik* ve *operasyonel siber savaş* olarak ikiye ayırmaktadır.[8] *Stratejik siber savaş* "bir devletin ve bir toplumun bir başka devlete ve topluma karşı başlattığı, özellikle olmasa da öncelikle hedef devletin tutum ve davranışlarını etkilemek amacıyla başlattığı siber saldırı seferberliğidir. Saldıran taraf, devlet veya devlet dışı oluşumlar olabilir." *Operasyonel siber savaş* ise, "savaş döneminde askerî hedeflere ve askerî bağlantılı sivil hedeflere karşı siber saldırılardan oluşmaktadır. Savaş döneminde siber güç tek başına kullanılmasa da dikkatli, seçici ve doğru zamanda kullanıldığı takdirde belirleyici bir kuvvet çarpanı olabilir.".

ABD Savunma Bakanı Leon Panetta'nın 2012'de, "ABD Siber-Pearl Harbor ihtimali ile karşı karşıyadır." demesini, 21. asırda siber savaşların önemi ve etki gücü bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi siber uzayın oluşması ile birlikte ortaya çıkan siber savaş olgusunda, adeta zaman ve mekân ortadan kalkmış gibidir. Ağ sisteminde bütün bilgiler ışık hızıyla hareket etmekte, bir yerden bir yere aktarılmaktadır. İnternet aracılığı ile yapılabilecek bir saldırı için basit, küçük bir ağ bağlantısı yeterli olmaktadır. Ayrıca klasik bombalı saldırılardaki "olay yerinde" olma mecburiyeti olgusu, siber savaşlar için geçerli değildir. Bulunduğu kıtadaki bir ülkenin bir şehrinin, bir ilçesinin bir mahallesindeki bir mekândan bir başka kıtadaki bir ülkenin çok özel mekânlarına saldırı yapma imkânı söz konusudur. Bu sebeple siber savaş, geleceğin ana savaşlarının merkezinde yer alacaktır.

8 Mustafa Şenol, *age.,* s. 180-195.

Siber uzaydaki savaş yeteneği, değer sistemleri arasındaki topyekûn ve sınırsız savaş mantığı ile birlikte göz önüne alındığında askerî, siyasi, sosyolojik, psikolojik ekonomik, kültürel tüm alanlarda kullanılacaktır. Sıcak savaş ortamı inşa etmeden kazanmak, öncelikli bir tutum ve tavır olacaktır.

SİBER OLAY, SİBER SALDIRI, SİBER TEHDİT

Siber uzay, siber savaş ve bunlarla ilgili kavramlar literatüre nispeten yeni girdiği için uluslararası düzlemde ortak tanımları henüz mevcut değildir.[9] Ayrıca bazı tanımlamalar birbiri ile etkileşimli olarak yapılmaktadır. Bu amaçla siber olayla ilgili yapılmış kimi tanımlar şöyle sıralanabilir: "Siber varlıkların bir şekilde etkilendiği, zarar gördüğü, ihlal edildiği veya çeşitli şekilde oluşan ve üzerinde işlem yapılan durumdur." "Elektronik ortamlarda, işlenen verilerin gizlilik, bütünlük veya erişilebilirliğinin ihlal edilmesi, verilere zarar verilmesi, verilerin ele geçirilmesi veya buna teşebbüs edilmesi." "Bir siber saldırı sonucu elektriklerin kesilmesi, haberleşme sistemlerinde oluşan bir ihlal veya buna benzer bir durum." "Sistematik yapılar veya fonksiyonlar üzerinde etkiye sahip değişiklikler."

Siber saldırı ile ilgili yapılan tanımlar ise şöyledir: "Kazanç sağlamak veya zarar vermek maksatlarıyla siber uzayda belirlenecek hedef ya da hedeflere yönelik gerçekleştirilecek faaliyetler." "Bilgisayar sistemleri, ağlar veya bilgiyi ve/veya bunlarda yerleşik olan ya da bunları taşıyan programları bozmak, aldatmak, küçük düşürmek veya yok etmek için yapılan kasıtlı hareketler." (ABD Ulusal Araştırma Konseyi, 2009) "Siber ortamdaki fiziksel veya sanal yapıyı, yazılım, donanım ve alt yapı sistemlerini, genellikle de bu sistemler üzerindeki bilgiyi ve kullanıcıları hedef alan saldırılar." "Ulusal siber uzayda bulunan bilişim sistemlerinin gizlilik, bütünlük veya erişilebilirliğini ortadan kaldırmak amacıyla, siber uzayın herhangi bir yerindeki kişi ve/veya bilişim sistemleri tarafından kasıtlı olarak yapılan işlemler." (Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı Belgesi)

9 Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 21- 45. Güzin Ulutaş, *age.,* s. 85-101. Mustafa Şenol, *age.,* s.180- 195. Duygu Sinanç Terzi- Şeref Sağıroğlu, "Siber Güvenlik İçin Büyük Veri Yaklaşımları", *age.,* s. 375-380.

Yukarıdaki tanımlar analiz edildiğinde, özellikle, "Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı Belgesi" ve "ABD Ulusal Araştırma Konseyi, 2009" merkeze alındığında siber saldırılarda birçok özelliğin varlığı öne çıkmaktadır (*Şekil 2*). Bunlar şöyle sıralanabilir: Sistemdeki özel, gizli bilgilerin elde edilmesi; sistemdeki ve de ele geçirilen gizli bilgilerin deşifre edilmesi, kamuoyuna açıklanarak gizliliğinin ortadan kaldırılması; sistemden elde edilen bilgilere zarar verilerek değiştirilmesi, bütünlüğünün bozulması; sistemdeki bilgilere yeni bilgiler eklenerek anlamının ve de hedefinin değiştirilmesi; sistemi kuranların veya tanımlanan izin verilen kullanıcıların, bilgiye erişiminin engellenmesi, onların kendi sistemlerini kullanamaz hâle getirilmeleri; siber saldırıların hedefi sadece sistemi kuranlar değildir, sistemi kullananlar da siber saldırıların hedefidir.

Özellikle toplumsal bir yönlendirme ve kafa karışıklığı meydana getirme ve ülkeyi yönetenlerle ilgili şüphe, güvensizlik oluşturmak istendiği zaman bu olgu çok öne çekilmektedir. Siber saldırılarda ana hedeflerden biri de saldıran tarafın insan kazanması, saldırılan ülke ya da toplumun aleyhine olacak şekilde kullanılmasıdır. Bu konuda yabancı devletler özellikle devlet istihbarat örgütleri, terör örgütleri ve ideolojik örgütler, endüstriyel siber casuslar, organize siber suçlular, siber eylemciler (*hacktivist*), bilgisayar korsanları (*hackers*) bilfiil çalışmaktadır.

Siber uzayda, bilişim sistemlerindeki tüm yazılım, donanım ve bilgiler/veriler siber varlık olarak tanımlanmaktadır. *Şekil 2*'de bu olguya özel olarak dikkat çekilmektedir.

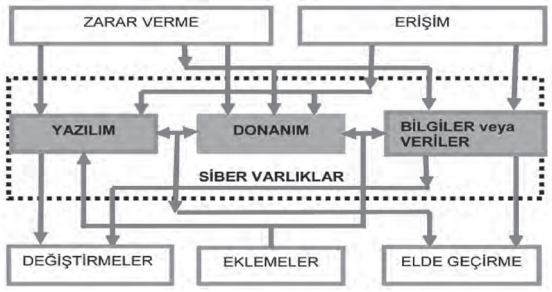

Şekil 2: BT Sistemlerine Yapılabilecek Saldırılar ve Türleri[10]

10 Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 21-45.

Siber uzay, siber savaş ve siber saldırı kavramları ile bağlantılı önemli kavramlardan biri de "siber tehdit" kavramıdır. Literatürde yer alan tehdit kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalar şöyledir: "Varlıklara açıklıkları kullanarak zarar verme potansiyeli." "Bir sistem ya da öznenin maruz kaldığı gizli tehlike ya da dış kaynaklı risk faktörleri." "Bir açıklığa karşı bir tehdit kaynağının başarılı işlem gerçekleştirme potansiyeli." "Bir sistemdeki açıklıkların kullanılarak bilgi varlıklarının bir kısmının sızdırılması ya da zarara uğratılması potansiyeli/ihtimali."[11] Bizi ilgilendiren boyutu ile siber tehdit kavramı, siber uzayda var olan bilişim sistemlerindeki bilgilerin, bilgi sahiplerinin izni olmadan, ağ sistemine girerek bilgilerin alınması, sızdırılması, değiştirilmesi durumudur.

SİBER SALDIRI YAŞAM DÖNGÜSÜ VE SİBER AÇIKLIK

Siber uzaydaki sistemlerdeki bilgiler, ilgili ülkeler, yapılar, teşkilatlar ve sistemler için çok hayati öneme sahip hâle gelmiştir. Siber uzaydaki bilgilerin her geçen gün yoğunlaşması hem siber saldırıların hem de siber savunmanın çeşitlenip yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Siber saldırılarda rol alan yabancı/düşman devletlerin, değişik örgütlerin, terör örgütlerinin, ideolojik örgütlerin, endüstriyel siber casusların, organize siber suçluların, siber eylemcilerin, bilgisayar korsanlarının siber saldırıları yoğunlaşıp çeşitlenince buna ilişkin olarak hedef alınan ülkeler, toplumlar ve örgütler de imkânı ve gücü olanlar, daha etkin tedbirler almakta ve de karşı saldırılarda bulunmaktadırlar.

Bu sebeple siber saldırı örgütleri, var olan sistemlere sistematik bir saldırı yapabilmek için daha değişik, farklı ve yoğun çalışmalar yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda siber saldırganlarla, siber savunucular arasında karşılıklı olarak sürekli bir gözetim, etkileşim söz konusudur. Birbirlerinin ne yaptıklarını ve de ne yapabileceklerini sürekli izlemekte, araştırmakta ve ona göre sürekli yeni bir yol haritası çizmektedirler. Bu bağlamda 6 aşamadan oluşan siber saldırı yaşam döngüsü yaklaşımı (*Şekil 3*) ortaya çıkmıştır.[12] *Şekil 3*'ten görülebileceği

11 Salih Erdem Erol, Şeref Sağıroğlu "Siber Güvenlik Farkındalığı, Farkındalık Ölçüm Yöntem ve Modelleri", *age.,* s. 115-116.

12 Salih Erdem Erol, Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 105-.141.

gibi siber saldırıda önce ana hedef belirlenmektedir. Sonra ana hedefe ilişkin tüm bilgiler derlenip toparlanmakta, bir arşiv oluşturulmakta ve hedefe yapılabilecek siber saldırının şekli, zamanı ve şiddeti için strateji belirlenmektedir. Gerekli taktikler, istismar aşamasında aşamalı bir şekilde listelenip belirleniyor. Siber saldırı yapanların tespit edilememesi, karşı tarafın yapacağı saldırının hedefinin saptırılması için tüm izler siliniyor ya da silinmeye çalışılıyor. En son olarak da siber saldırıda öngörülen fayda ile siber saldırı sonrasında elde edilen fayda karşılaştırılıyor, saldırının verimliliği tespit ediliyor. Saldırıdaki başarılı, başarısız yönler ile öngörülemeyenler gerçekçi bir şekilde ortaya konuluyor ya da konulması gerekiyor. Bütün bunlardan sonra da yeni saldırılar için yeni yaklaşımlar kullanılarak hareket ediliyor.

Şekil 3: Siber Saldırı Yaşam Döngüsü.[13]

Görülebileceği gibi siber saldırı yaşam döngüsü, dinamik bir olgu olup içinde bulunan şartlara ve sürece bağlı olarak sürekli yenilenmesi gerekir. Sonuç alınması ve başarılı olunması gerekiyorsa süreç, Planla, Uygula, Kontrol et ve Önlem al (PUKÖ) yaklaşımına uygun biçimde yönetilmelidir. Siber saldırı yaşam döngüsünün art arda gelen adımları arasında keskin geçişler söz konusu olmayabilir. Hedefin mahiyetine ve içinde bulunulan şartlara bağlı olarak aşamalar arasında adım fonksiyonu şeklinde keskin geçişler genellikle yoktur. Ortak arakesitler her zaman mümkündür. Bu sebeple *Şekil 3*'teki sürecin ardışık adımları arasında bazı örtüşmeler olabilir.

Şekil 3'teki "istismar" aşamasında "açıklıkların kullanılması" ifadesi yer almaktadır. Siber savaş, siber saldırı ve siber olaylarda kullanılan "açıklık" kavramının ortak bir bakış açısı oluşturabilmek için tanımlanmasında fayda vardır. Çünkü siber saldırılarla ilgili konularda yapılan analizlerde çok sık kullanılan bir kavramdır.[14] "Açıklık; istemeden/kazayla başlatılabilen ya da bilerek suistimal edilebilen zaaflar." "Açıklık; bir varlığı tehditlere karşı korumasız hâle getiren her türlü unsur (sistem bileşenlerinden, güvenlik politika ve prosedürlerinin yokluğundan, yetersizliğinden veya uygulanmayışından, eksik veya hatalı sistem tasarım ve uygulamalarından, organizasyon yapısı, yönetici ve çalışanların bilgi birikimi ve tutumundan kaynaklı sebepler)."

Siber saldırı yapanlar stratejilerini belirlerken sistemlere nasıl sızacaklarını öncelikle belirlerler. Hedef sisteme sızabilmek için "sunucu tarama ve port tarama yöntemlerini" kullanırlar. Bu bağlamda değişik tarama teknikleri (TCP Echo, UDP Echo, ICMP, NMAP. vb.) ile ağdaki sunucular ve de açık portlar tespit edilir. "Port tarama dışında sosyal mühendislik, whois sorguları, pasif saldırılar (ağa yerleşerek trafiğin izlenmesi, ağ topolojisinin çıkarılması vb.), ping okuma, google hacking, Shodan gibi arama motorları bilgi toplama ve keşif için etkin olarak kullanılmaktadır."

Sistemin açıklarının tespit edilmesi ile siber saldırganlar, seçilen hedefin durumuna ve öngörülen faydaya/kazanca uygun bir strateji seçip stratejiyi uygulamaya karar vermektedirler. Bu bağlamda öngörülen stratejiye uygun olarak kullanılacak araçlara, yöntemlere, taktiklere son şekli verilerek siber saldırı stratejisi fiilen uygulamaya sokulmaktadır. Siber saldırganların önceden tespit ettiği açıklıklar doğru ve bunun için öngördüğü araç ve yöntemler doğru ve uygun ise siber saldırının amacına uygun olarak siber saldırgan sistemi ele geçirerek ya "istismar ederek istediği verileri" elde etmekte ya da hedef sistemi devre dışı bırakmakta, kullanılamaz hâle getirmektedir. Bu ihtimaller, siber saldırının başlangıçtaki amacına uygun olarak gerçekleşmişse siber saldırının başarıya ulaştığı kabul edilmektedir.

Siber saldırganın, istediği faydayı zarar görmeden elde edebilmesi için siber saldırı yaşam döngüsünün beşinci aşamasındaki "izlerin silinmesi" olgusunu yerine getirmesi gerekmek-

13 Salih Erdem Erol, Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 115.

14 Salih Erdem Erol, Şeref Sağıroğlu, *age.,* s. 115.

tedir. Aksi takdirde saldırganın kimliği, konumu tespit edildiği takdirde, yaptığı tahribata bağlı olarak ödeyeceği ağır bir bedel olacaktır. Siber saldırıyı gerçekleştirenler bu gerçeği en iyi bilmesi gerekenlerdir. O sebeple mümkün olduğunca, siber saldırı süresince, arkada kendileri ile ilgili hiçbir bilgi ve iz bırakmak istemezler ve bunun için gereğini yaparlar. Ek tedbir olarak mekân değiştirerek yer altına çekilebilirler.

SONUÇ: TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİK SAVAŞ MERKEZLİ SİBER SALDIRI OLGUSU

Dünyanın değişik ülkelerindeki siber saldırıların yoğunlaşması, şeklinin ve muhtevasının, hedeflerinin ve şiddetinin sürekli değişiklik göstermesi, ülkemiz açısından çok iyi analiz edilmeli ve de gereği yapılmalıdır.

Çünkü 21. asrın sessiz savaşlarının ağırlık merkezinde siber savaşlar vardır ve de her geçen gün ağırlığı ve etkisi artacaktır. Siber savaşlar, askerî, diplomatik, sosyolojik, psikolojik ve kültürel olmak üzere beş ana eksende etkisini göstermektedir. Siber savaşların ülkeler arası diplomasideki etkisi, taraflar masaya oturdukları zaman ortaya çıkmakta; siber saldırıda başarılı olanlar, masaya daha güçlü bir şekilde oturmakta ve de özgüvenleri yüksek olmaktadır. Çünkü taraflar masaya oturmadan önce siber savaş kategorisindeki saldırılarla ülke yönetimi hem kendi halkı nezdinde hem de uluslararası kamuoyunda itibarsızlaştırılmakta ve de güçsüzleştirilmektedir. Hareket kabiliyeti zayıflatılmakta, masada kendisine dikte edilen şartları kabul etmesi için bir psikolojik savaş alanı inşa edilmektedir. Rusya'nın Ukrayna'da, Şer İttifakı'nın İran savaşında, ABD'nin Venezuela'da bu mantıkla hareket edip süreci yönlendirmeye çalıştıkları iyi görülmeli ve iyi analiz edilmelidir.

Siber savaşın çok öne çıkan bir özelliği de sosyolojik savaş kapsamında kullanılmasıdır. Hedef ülkenin tüm toplumsal değerleri, dayanışması siber saldırılarla yıkılmak istenmektedir. Özellikle nesiller arası uçurumlar meydana getirmek için çok yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Siber savaşta hedef alınan çok önemli bir insan unsuru 15 yaş ve altı çocuklardır. Ortaokul ve liseli öğrencileri bilgisayar, internet ve sosyal medya bağımlısı hâline getirebilmek için küresel sistemin karanlık dehlizlerinde üsler açmış, karargâhlar kurmuş Şer İttifakı'nın siber saldırı organizasyonları mevcuttur.

Türkiye'de gittikçe yaygınlaşan bir durum, 15 yaş ve altı gençlerin sokak savaşları, intihar girişimleri, okul baskınlarıdır. Kahramanmaraş, Malatya, Urfa olaylarını, İstanbul Edirnekapı surlarındaki intihar girişimlerini, trenlerin altına atlayarak intihar girişimlerini[15] bu bağlamda ele alıp özel değerlendirmek ve de gerekli tedbirleri zamanında hayata geçirmek gerekmektedir. Bunlar küresel düzlemde çalışan siber saldırı merkezlerinin sosyolojik savaş kapsamında gerçekleştirdikleri ve de hayata geçirdikleri siber saldırı örnekleridir. Bu olgu çok iyi görülmelidir.[16] Görünen o ki siber uzay ve siber savaş ile birlikte *sosyolojik savaşlar* gittikçe derinleşecek ve de yaygınlaşacaktır.

Siber uzayda siber savaş kapsamında ortaya çıkan her türlü saldırının, tehdidin askerî, siyasi, kültürel, sosyolojik ve psikolojik boyutlarının bulunduğu göz önüne alınarak uzun vadeli stratejisi çizilen bir mücadele inşa edilmelidir. Nesilleri korumak için olmazsa olmaz olan bu mesele hafife alınmamalı, sözlerle geçiştirilmemelidir. Bu konuda gerçek anlamda bir seferberlik ilan edilmelidir. Bunun için yetenekli dava insanlarını mücadelenin merkezine koyarak, güçlü bir yapı ve uzun vadeli bir strateji inşa edilmelidir. Uzun vadeli stratejinin hayata geçirilmesi için ülkede gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, toplumsal dayanışmanın artırılması, partiler üstü bir stratejinin hayata geçirilmesi ve uluslararası düzlemde ciddi ve güvenilir ittifaklar kurulması gerekmektedir. Bu sebeple stratejik aklın çok yoğun, dikkatli ve de hassas bir şekilde kullanılması gerekir. Bu süreçte duygusallığa asla yer yoktur ve kesinlikle duygusal davranılmamalıdır. Şu ayeti asla unutmayalım:

"Gerçek şu ki, onlar hileli-düzenler kurdular. Oysa onların düzenleri, dağları yerlerinden oynatacak da olsa, Allah katında onlara hazırlanmış düzen vardır." (14/İbrahim, 46).

15 https://www.tarihistan.org/yazarlar/prof-dr-ahmet-sevgi/okullarda-siddet/39654 Cem Küçük, "Dizi ve Filmler Şiddeti Körükler mi?", *Türkiye*, 20 Nisan, 2026. Fatih Selek, "K. Maraş Katliamı, Medya ve Dijital Kaos", *Türkiye,* 20 Nisan, 2026. Yusuf Kaplan, "Zihnî İşgal: Türkiye'nin İçeriden Teslim Alınma ve Yok Edilme Süreci...", *Yeni Şafak*, 19 Nisan 2026. Cüneyd Altıparmak, "Tunceli, Maraş, Urfa'nın Ortak Noktası!" *Star*, 18 Nisan 2026.

16 Coşkun Başbuğ, "Zincir Operasyon", *Star*, 18 Nisan 2026.

ABD-İRAN ANTLAŞMASI VE BÖLGESEL DÜZENİN YENİDEN İNŞASI

ÖMER BEHRAM ÖZDEMİR

ABD-İsrail ikilisi ile İran arasında 28 Şubat'tan bu yana süren savaşı sona erdirmeyi amaçlayan müzakereler, Pakistan'ın arabuluculuğunda taraflar arasında 17 Haziran'da ABD Başkanı Trump ile İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ın uzaktan imza altına aldığı mutabakat zaptı ile somut bir şekle kavuştu. Mutabakatın açıklanmasıyla birçok madde ve antlaşmanın geneli üzerinden kimin kazanıp kimin kaybettiğine dair yorumların yanı sıra bundan sonraki sürecin nasıl şekilleneceği üzerine de birtakım tahminler yapıldı. Ancak durum ne olursa olsun bölgesel düzenin yeniden inşasını etkileyecek olan antlaşma doğal olarak kırılmaları gidermeye çalışan bölgesel aktörlerin stratejilerini buna göre ayarlamalarına imkân sağladı.

Ateşkesin hayata geçebilmesi için 20 Haziran'da İsviçre'de ABD Başkan Yardımcısı JD Vance ve İran İslâmî Şûra Meclisi Başkanı Muhammed Bakır Galibaf'ın temsil ettiği heyetler arasında teknik görüşmeler yapıldı. Ateşkesin uygulanabilmesi için İsviçre ve Katar'da tarafların müzakere heyetleri yoğun temaslar gerçekleştirdi. Ne var ki tüm süreç boyunca çekilen karşılıklı restler ve aksaklıkların devamı sebebiyle hâlen hızlı ve akıcı bir uygulama safhasına geçilemedi. Yine de taraflar ve uluslararası kamuoyu sürecin bundan sonra düşe kalka da olsa nihai ateşkes rotasına girdiğini düşünmekte ve konumlarını buna göre almakta.

İran kısa ve orta vadede çatışmanın kazançlı tarafı gibi gözüküyor bölge denkleminde. Körfez ülkelerini doğrudan hedef almasının yanı sıra bölgedeki ABD hedeflerini de vurarak caydırıcılık kapasitesini gösteren İran, bu stratejisinin karşılığını müzakere sürecinde elinin güçlenmesi ve Lübnan'ı da müzakerelerin konusu kabul ettirmesiyle almıştır. İran'ın bu çatışmada gösterdiği direnç ve kapasite Körfez ülkelerini İran ile çatışmadan kaçınacakları bir yola sevk ederken öte yandan da bu ülkelerin orta vadede hem İran hem de İsrail'e karşı alternatif bir savunma ve iş birliği mekanizmasına ihtiyaç duymasına yol açtı. Zira ABD'nin İsrail yönlendirmesiyle bölgeyi ateşe atması ve ardından Körfez ülkelerinin çatışmada arada kalmasını engelleyememesi bölgedeki güvenlik anlayışını sarsacak bir güven kaybı anlamına geldi. Bu durum ABD'yi bölgede etkisiz kılmasa da artık bölgenin güvenlik ihtiyacını tek başına ABD'nin karşılamayacağını da teyit etti.

İHTİYATLI İYİMSERLİK VE BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ ZEMİNİ

Öte yandan sürece Türkiye açısından bakıldığında, ülkeyi yönetenler ABD-İran antlaşmasını olumlu bir gelişme görmekle birlikte "ihtiyatlı" olduklarını dile getirmeye devam ediyor. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD ve İran'ı antlaşmadan dolayı tebrik etti ve antlaşmanın bölgeye barış getirmesini umduklarını belirtti. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise antlaşmanın memnuniyet verici bir gelişme olduğunu ancak kâğıt üzerinde kalmaması temennisinde bulundu. Bahçeli, süreci rayından çıkarabilecek sabotaj eylemlerine karşı uyarıda bulundu ve İsrail'in ateşkesi ihlal eden eylemlerine dikkat edilmesi gerektiğini kaydetti. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ise ABD-İran antlaşmasını "diplomatik bir dönüm noktası" olarak nitelendirdi ve Hürmüz Boğazı'nın açık tutulmasının küresel enerji ve ticaret için kritik önemde olduğunu vurgulayarak ateşkes sürecine bakış açısını özetledi.

Çatışmalar başladığından bu yana birçok alanda vuku bulan gelişmeler göz ardı edilemeyecek kadar önemli ve dikkat çekicidir. Bölgesel ittifakların yeniden şekillenmesine kapı aralayabilecek stratejik dönüşümlerin yaşandığı zor zamanlarda Türkiye taraflara ateşkes çağrısında bulunuyordu. Suudi Arabistan, Katar, Pakistan

ABD Başkan Yardımcısı JD Vance, Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif ve Katar Başbakanı Şeyh Muhammed bin Abdurrahman el-Sani, Haziran 2026'da İsviçre'nin Lucerne şehrinde.

ve Mısır gibi aktörlerle birlikte ateşkesi desteklemek için diplomatik çabalarını arttırdı. Aynı anda hem İsrail hem de İran tarafından farklı derecelerde de olsa tehdit edildiğini hisseden Türkiye, bu güvenlik kaygılarını gidermek için bölgede benzer kaygıları paylaşan Körfez ülkeleriyle diplomatik açıdan yakınlaştı.

Bu süreci bölgesel stratejisi bağlamında bir fırsat şeklinde değerlendirmek isteyen Türkiye, bölge dışı bir aktör olarak Pakistan'ın da desteğiyle Mısır, Suudi Arabistan, Katar, Ürdün ve Kuveyt gibi bölgesel aktörlerle temaslar kurarak askerî, siyasi ve ticari iş birliklerine zemin hazırladı, bu kapsamda birçok yeni antlaşmayı imzaya hazır hâle getirdi. Tarihî Hicaz Demiryolu Projesi'nin restore edilerek canlandırılması, Irak ve Suriye'de yenilenecek otoyol projeleri ile İsrail-İran ekseninin merkezinden geçecek yeni ve alternatif lojistik güzergâhların inşa edilmesi planı, Türkiye ve bölgedeki muhatapları için ortak bir hedef hâline gelmektedir. Bu lojistik altyapının tamamlanması sadece turizm ve ticaret bağlamında karşılıklı ilişkileri arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda bu potansiyel iş birliği çerçevesini ve buna ilaveten bölgedeki rejimleri korumayı amaçlayan ortak güvenlik politikalarının araştırılması için bir temel oluşturacaktır.

Türkiye, Suudi Arabistan'la askerî iş birliğinin gelişiminde dönüm noktası niteliğinde bir adım attı. Suudi Arabistan ile genel maksat helikopteri Gökbey ve 2030 yılında hizmete girmesi beklenen hayalet avcı uçağı programı Kaan gibi Türk yapımı savunma sanayii araçlarının üretimi ve satışı konusunda yoğun görüşmelerde bulundu. Belli konularda mutabakat zaptı ile neticelenen bu durum, ortak savunma projelerinin kapsamının genişlediğini ve Riyad ile Ankara arasındaki askerî iş birliğinin giderek güçlendiğini ortaya koymaktadır.

Mısır'a gelince; 2025'te 13 yıllık bir aranın ardından Doğu Akdeniz'de ortak deniz tatbikatları yeniden başladı. Türkiye ile Mısır arasında insansız hava araçlarının ortak üretimi, insansız kara araçlarının geliştirilmesi ve uzun menzilli topçu mühimmatının üretimini kapsayan antlaşmaların imzalanmasını müteakip, 4-17 Haziran tarihleri arasında Mısır hava sahasında ortak hava tatbikatları gerçekleştirildi. Deneyimlerin paylaşılmasını kolaylaştıran tatbikata katılan uçakların türleri veya sayıları hakkında herhangi bir açıklama yapılmasa da bu tatbikat, istihbarat ve diplomatik sahalarında giderek artan yakınlaşmanın askerî açıdan teyidi şeklinde okunabilir. ABD-İsrail'in İran'a karşı yürüttüğü savaşın ardından artan bölgesel gerilimler ve jeopolitik değişimlerin yaşandığı bir ortamda artan koordinasyon başta İsrail olmak üzere bölgesel aktörlere Ankara-Kahire askerî yakınlaşmasının yukarı yönlü olarak ivme kazandığını gösterdi.

TÜRKİYE'NİN "DENGE POLİTİKASI"

Öte yandan Türkiye tüm bu kaos dönemini sadece alternatif bir bölgesel iş birliği mekanizmasına zemin hazırlamak için harcamadı. 2025'teki İsrail-ABD ve İran çatışmasının ardından özellikle balistik füze üretim kapasitesine odaklanan ve savunma ihtiyaçlarını yeniden değerlendiren Ankara, çatışmanın dışında kalarak ve zaman kazanarak diplomatik arenada da başarılı bir şekilde yol aldı. Savaş boyunca Türkiye çatışmanın doğrudan bir tarafı olmak-

tan kaçınmayı başardı ve bölgedeki diğer birçok aktörün aksine süreçten önemli bir askerî ve siyasi zarar görmeden çıktı.

Savaş sırasında İran kaynaklı bazı füze tehditleri ve hava sahası ihlalleri olsa da NATO savunma sistemleri bunları etkisiz hâle getirdi. Bu durum, Türkiye'nin NATO'daki stratejik önemini bir kez daha teyit etti. Türkiye'de yapılacak NATO Zirvesi öncesinde böyle bir tecrübenin yaşanması zirvenin gündemini ve dinamiklerini de etkileyebilir. Ankara savaş boyunca hem Batı hem de İran ile iletişim kanallarını açık tutarak bir "denge politikası" izledi. Böylece ne Washington ne de Tahran ile köprüleri yıkmadı. Bu denge politikası uygulaması bir ölçüde Ukrayna-Rusya savaşında da görüldü.

Türk diplomasisi çatışma sürecinde özellikle Dışişleri Bakanı Hakan Fidan aracılığıyla, arabuluculuk ve kriz yönetiminde rol oynamaya çalıştı; ateşkesi ve müzakereleri destekleyen aktörlerden biri oldu. Türkiye bu arabuluculuk rolünü 2000'li yıllarda da üstlenmiş ancak Arap Baharı'nın ardından aldığı statüko karşıtı pozisyonun neticesinde bu konumunu kaybetmişti. Ancak nihayetinde Katar'ın, İran tarafından hedef alınması sebebiyle arabuluculuk rolü oynayamaması ve Umman'ın çatışmadan hemen önce üstlendiği arabuluculuk rolünün ABD'nin İran dinî lideri Ali Hamaney'e suikast düzenlemesinin ardından neredeyse etkisiz hâle gelmesi Ankara'ya bir kez daha böyle bir rol açtı.

Netice itibarıyla Türkiye bu savaş ortamında, kaybedenlerden olmadı ve ortaya çıkan yeni jeopolitik manzara içinde manevra alanını genişletmeyi başardı. Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı ve karşılıklı açıklamalara da yansıyan söylem düzeyi yüksek gerginlikler, her iki aktörün de birbirlerini potansiyel birincil rakipler şeklinde gördüğünü teyit ediyor. Türkiye açısından bakıldığında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Türkiye'nin millî güvenliği Halep'te, Şam'da ve Beyrut'ta başlar." şeklindeki açıklaması İsrail'in bölgesel doktrinini açık eden revizyonist stratejisine yönelik bir karşı açıklama olarak değerlendirilmelidir. Bu açıklamaların sert tonu, İsrail'in bu son çatışmalarda görüldüğü gibi saldırgan ve sınır tanımayan bölgesel faaliyetlerini de yansıtıyor.

Diğer yandan, dış güçlere daha az bağımlı, daha bütünleşmiş bölgesel güvenlik düzenlemeleri oluşturmayı hedefleyen Türkiye İran'ı bir tehdit olarak görmeye devam etmekle birlikte, Suriye'de değişen dinamikler, Türkiye ile Irak'taki aktörler arasında artan diyalog ve Körfez ülkeleriyle yakınlaşma sebebiyle Tahran'ın daha yönetilebilir bir faktör hâline geldiğine inanıyor. Elbette gücünü toparlayıp kapasitesini arttıracak bir İran, Irak ve Lübnan'da Türkiye'ye engel olmaya çalışabilir. Lakin askerî açıdan caydırıcılığını gösteren ve diplomatik olarak kazanım elde edecek gibi görünen İran'ın -kısa vadede- hem savaşın yaralarını sarması hem de hiç ivme kaybetmeden Lübnan ve Irak'ta tekrar şaşalı hâkimiyetine dönmesi maddi imkânlar ve konjonktür açısından pek kolay gözükmüyor.

Türkiye ise iki güçlü aktör İsrail ve İran'ın agresifliğinden kaynaklı bölgesel "güvenlik ihtiyaçlarını" Mısır ve Pakistan ile birlikte hareket ederek karşılayabilir ve kendisini hem "arabulucu" hem de "koruyucu" aktör hüviyetiyle yeniden bölge siyasetinde konumlandırabilir. Sünni Arap ülkeleri ve Türkiye'nin (dışarıdan Pakistan'ın da katkısıyla) birlikte hareket edeceği bir ekonomik ve askerî ittifak teoride tüm bölgede dengelerin değişmesi ve istikrar için büyük bir stratejik adım olabilir. Lakin pratikte hem müttefikler arası rekabet hem de söz konusu ülkelerin kırılgan siyasi ve sosyal yapıları bu ittifak ihtimalinin önünde büyük engel taşımaktadır.

Yine de siyasi ve stratejik açıdan daha karmaşık hâle gelen bölgesel ve uluslararası dinamikler açısından bakıldığında Tel Aviv ve Tahran arasındaki çatışmanın tüm bölgeye yansımasını bölgedeki Arap aktörlerin unutmaları pek mümkün değildir. Bu da hayatta kalabilmek ve daha bağımsız bir bölgesel dengeyi yeniden tesis edebilmek için pek çok aktörün aralarındaki rekabeti arka plana atarak iş birliğine gitmelerini tetikleyecektir. Ancak küçük siyasi hesaplar, Batılı çıkarlar ve İsrail buna karşı aktif şekilde çalışmaktadır. Bölge ülkeleri farklılıklarını ikinci plana itmeye ve birbirlerinin güçlü yönlerinden yararlanmaya başlarlarsa yeni imkânların önü açılabilir.

NATO ANKARA ZİRVESİ: “NATO 3.0” SAHADA NASIL İŞLİYOR?

JONATHAN BRUCHELL

NATO kurulduğunda, ilk genel sekreteri Lord Ismay ittifakın varlık sebebini “Rusları dışarıda, Amerikalıları içeride ve Almanları aşağıda tutmak” şeklinde açıklamıştı.[1] Bu ifade Soğuk Savaş’ın erken gerçekliklerini yansıtıyordu ancak o dünya artık mevcut değil. Ne var ki NATO’nun merkezinde net bir siyasi mutabakata duyulan ihtiyaç sürüyor.

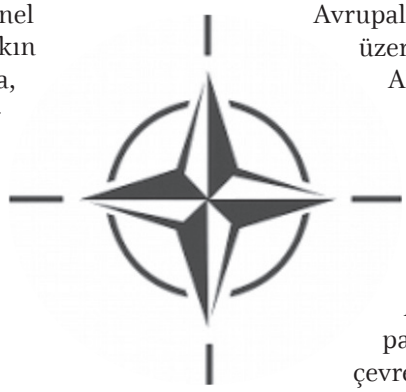

Müttefikler temmuz ayında kritik bir anda Türkiye’de bir araya geliyor. NATO Avrupa’da bir savaşla, Ortadoğu’da yenilenen istikrarsızlıkla ve öncelikler, yük paylaşımı ve risk konularında artan iç gerilimle karşı karşıya. İttifak daha önce de anlaşmazlıklara dayanmıştı ancak birlik eksikliği yönetilmediği takdirde, caydırıcılığı, askerî yetersizlikler kadar etkili biçimde zayıflatabilir. Wallace Thies’in öne sürdüğü gibi kriz, üyelerin ittifakı sürdürmeye kayıtsızlığıyla başlar. Buna göre NATO, ABD’nin İran’la savaşından sonra NATO’nun değerini yeniden değerlendireceğine dair haberlere rağmen baskı altında fakat *henüz krizde değil*.

Daha tartışmalı bir uluslararası düzende, özellikle Avrupa ABD’li yetkililerin “NATO 3.0” diye adlandırdığını -müttefiklerin kendi savunmaları için çok fazla sorumluluk üstlendiği daha Avrupalı bir NATO’yu- hayata geçirmek üzere adım atarken, ittifakta kalmanın ABD’ye sağladığı faydalar maliyetlerinden ağır basıyor. Dolayısıyla mesele NATO’nun varlığını sürdürüp sürdürmemesi değil, yeni gerçeklere nasıl uyum sağlaması gerektiğidir. Ismay’in sözünün şimdiki güncellemesi, NATO’nun Amerikalıları bağlı tutması, Avrupalıları muktedir kılması ve Rusları çevrelemesi olurdu.

DIŞ KRİZ VE İTTİFAK İÇİ SÜRTÜŞME

ABD-İsrail’in İran’a karşı yürüttüğü askerî harekât ve Tahran’ın misillemede bulunarak Hürmüz Boğazı’nı kapatması, küresel iktisadi ve güvenlikle ilgili ciddi neticeler doğurdu. Küresel deniz taşımacılığı ve enerji piyasaları baskı altına girdi; bunun zaten zorlanan Avrupa ekonomilerine de yansımaları oldu. Başkan Trump, krizi ittifak dayanışmasının bir testi olarak çerçeveleyerek Avrupalı müttefiklere boğazı yeniden açmak için deniz unsurları konuşlandırma çağrısında bulundu. ABD ayrıca Avrupa hükûmetlerinin ABD operasyonlarını sınırlandırdığı algısından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.

Washington açısından argüman tanıdık: Avrupa, ABD gücüyle güvence altına alınan küresel istikrardan yararlanıyor ve bu tehdit edildiğinde yükün daha fazlasını omuzlamalı. Başkan Trump Avrupa’yı, kıtanın kritik anda ortada bulunmadığını ve yükü gerçekten paylaşmadığını ima ederek eleştirdi. Avrupalılar ise buna karşı çıkacaktır: On binlerce Avrupalı asker yirmi yıl boyunca Afganistan’da görev yaptı, yüzlercesi hayatını kaybetti ve bu taahhüt, içeride kamuo-

1 ABD merkezli düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi’nin (CSIS) 7-8 Temmuz’da Ankara’da gerçekleştirilecek 36. NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’ne dair 9 Haziran 2026 tarihli analizini (https://www.csis.org/analysis/nato-ankara-summit-nato-30-practice) NATO odaklı tartışmalara katkı sunması amacıyla Ali Ekrem Özdemir’in çevirisi ile yayımlıyoruz. (*Umran*)

yu desteği aşındıktan çok sonra da sürdürüldü. Bu durum bedavacı anlatısını karmaşıklaştırıyor ve iş birliğini zayıflatma riski taşıyor.

Avrupa'dan bakıldığında tablo farklı görünüyor. İran harekâtı müttefiklere danışılmadan başlatıldı, tartışmalı hukuki ve stratejik gerekçelere dayanıyor ve dikkatle kaynakları Ukrayna'dan uzaklaştırma riski taşıyor. Sürdürülebilir savunma harcamaları konusunda zaten zorlu bir iç siyasi tartışma yürüten Avrupalı liderler için Ortadoğu'da yeni ve büyük bir savaş, bir toparlanma çağrısı değil; ciddi bir siyasi komplikasyondur.

İÇ GERİLİM VE İTTİFAK NORMLARI

Bu gerilimler, ABD'nin Grönland'a ilişkin söylemleri ve siyasi baskısıyla oluşan daha geniş bir zorlanmayla daha da ağırlaşıyor. Böylesi beyanatlar ne kadar ciddi ya da taktiksel olursa olsun, ittifak içinde hâkimiyet, istişare ve kabul edilebilir davranış sınırları konusundaki hassasiyetleri artırıyor. Bu bağlam, Avrupa'nın tepkilerini açıklamaya katkı sunuyor. NATO, belirli ve üzerinde mutabık kalınmış risklere karşı kolektif koruma sağlamak üzere yapılandırılmış bir savunma paktıdır. 5. madde, Avrupa ve Kuzey Amerika'da müttefiklerin silahlı saldırıya karşı savunulmasını kapsar; özellikle Avrupa-Atlantik alanı dışında ve tek tek üyeler tarafından başlatılan savaşlarda destek için açık çek niteliğinde bir garanti işlevi görmez. Bu tür eylemleri NATO'nun sorumluluğunda görmek, ittifakın hem amacını hem de yükümlülüklerini doğru yansıtmaz.

1. maddenin kapsamı dışındaki operasyonlar için üslere otomatik erişim ya da ittifak desteği beklemek, kapsam dışı bir olay için sigorta talebinde bulunup ardından bu reddedildiğinde sigortacıyı suçlamaya benzer. İran'daki çatışmanın küresel sonuçları olsa da bu bir NATO operasyonu değildir ve ittifakın testi şeklinde görülmemelidir. Elbette yükümlülüğün bulunmaması iş birliğinin olmadığı anlamına gelmez. Avrupalı müttefikler üs erişimi, üst uçuş izinleri, lojistik destek, insansız hava araçları ve füze saldırılarına karşı savunma ve kurtarma operasyonları sağladı. İngiltere ve Fransa, Hürmüz Boğazı üzerinden deniz taşımacılığının güvenliğine yardım edecek bir deniz koalisyonu örgütlemede öncü rol üstlendi. Ancak bu tür iş birliği, ittifak hakkı iddiasına değil, egemen rızaya ve siyasi tercihe dayanır.

Sürtüşme artık görünür duruma gelmişken, Ankara Zirvesi stratejik yeniden odaklanma anı olarak işlev görmeli; NATO'yu caydırıcılığa geri döndürmeli ve bu görevin nasıl sürdürüleceğine ilişkin disiplini yeniden tesis etmelidir.

AMERİKALILARI İÇERDE TUTMAK

ABD açısından NATO'dan kopmak stratejik bir hata olur. Washington'ın uzun vadeli temel meydan okuması Çin'le ilgilidir. Bunu yönetmek giderek daha fazla kabiliyetli müttefiklerle iş birliğine ve Avrupa'nın kendi bölgesinde daha fazlasını yapmasına bağlıdır. Rusya'nın Çin'le artan askerî, iktisadi ve teknolojik uyumu, Avrupa ve Hint-Pasifik güvenliğinin artık birbirinden ayrılabilir sahalar olmadığı anlamına geliyor. Rusya'yı caydıramayan bir Avrupa, ABD'nin dikkatinin büyük bir bölümünü çeker ve onu Hint-Pasifik'ten uzaklaştırır. NATO, ABD için net bir stratejik kolaylaştırıcıdır; Avrupa'da istikrarı koruyor, caydırıcılığı ileriye taşıyor ve ABD'nin Avrasya güvenlik dinamiklerine sadece cevap vermesini değil, onları şekillendirmesini sağlıyor.

ABD'nin transatlantik ilişkiyi yönetmede güvenilmez olduğu yönündeki kalıcı bir algının maliyetleri olur. Bu, Avrupa'nın ABD savunma sanayisine bağımlılığı azaltma çabalarını hızlandırabilir, AB düzeyinde daha korumacı tedarik çerçevelerine desteği arttırabilir ve ABD'den kademeli bir stratejik ayrışmayı teşvik edebilir. Zamanla bu durum birlikte çalışabilirliği zayıflatır, ABD savunma üretimindeki ölçek ekonomilerini aşındırır ve ABD nüfuzunu azaltır.

Aynı zamanda ABD; gerilimi yönetme kapasitesi, küresel etkisi ve diplomatik erişimi sayesinde Ukrayna'da muhtemel herhangi bir nihai çözümü şekillendirmede merkezî bir rolü elinde tutuyor. Ancak bugüne kadar ABD öncülüğündeki çabalar bir atılım üretmeden tıkandı. Bu tür görüşmeler yeniden başlarsa amaç, erken müzakereleri zorlamak ya da geçici bir sükûnet için toprak takası yapmak değil; diplomasinin yalnızca sürdürülen ABD angajmanının destekleyebileceği güçlü bir pozisyondan ilerlemesini sağlamak olmalıdır.

Dolayısıyla ABD'nin çıkarları NATO'dan çıkışta değil, çaba göstermektedir: İttifak içi sürtüşmeleri gidermek, Avrupa'yı inandırıcı ilk müdahale sorumlulukları üstlenmeye zorlamak ve NATO'yu modernize etmek. İttifaktan çekilmek ABD'nin yüklerini azaltmaz; çoğaltır. Avrupa'da caydırıcılığı zayıflatır, ABD'nin küresel stratejik kaldıraç gücünü aşındırır ve savunma çevresini batıya kaydırarak Kuzey Atlantik deniz hatlarını ve Batı yarımküreyi Rusya'nın ve müttefiklerinin daha fazla yoklamasına açık duruma getirir. Bu da NATO'nun inandırıcı bir ilk müdahale aktörü olarak hareket edebilen bir Avrupa şeklindeki temel gerekliliğine işaret ediyor.

Millî İstihbarat Akademisi'nin Ankara'da 15 Haziran 2026'da NATO ve istihbarat odaklı panellerinin açılış konuşmalarının ardından Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı İbrahim Kalın, NATO İstihbarat ve Güvenlikten Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Scott W. Bray'e ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun 1960'ta NATO'ya armağan edilen mozaik panosunun baskısını hediye etti.

AVRUPA'YI MUKTEDİR KILMAK

Avrupa'yı muktedir kılmak ABD'ye tabi olmakla değil, NATO'nun ihtiyaç duyduğu kuvvetleri ve hazırlık seviyesini üretmekle ilgilidir. Avrupa'nın savunma perspektifi giderek ABD taahhüdünün garanti kabul edilemeyeceği yönündeki kabulle şekilleniyor; bu da bazı müttefikleri, gerekirse Avrupa'nın NATO içinde kendi kendini inandırıcı biçimde savunup savunamayacağını değerlendirmeye yöneltiyor. Caydırıcılığın inandırıcılığı, Avrupalı müttefiklerin hırsı ve harcamayı kullanılabilir muharebe gücüne dönüştürüp dönüştüremeyeceğine bağlı olacaktır.

Önceliklendirme esastır; Avrupa'nın odağı Ukrayna'yı desteklemek ve Rusya'yı caydırmak olmalıdır. Avrupa, Ukrayna'yı desteklemenin pratikte neye benzediğini göstermek için adım attı. 2025'te ABD yardımı keskin biçimde düşerken, Avrupa Ukrayna'ya askerî, mali ve ekonomik yardımın çoğunluğunu sağladı; bu da kıta güvenliği için ilk müdahale sorumluluğuna doğru bir kaymayı ve ABD kuvvetleri üzerindeki baskının azaltılmasını yansıttı.

Savunma harcamalarındaki rekor artışlar anlamlıdır ancak para tek başına kabiliyet açıklarını kapatmayacaktır. 2035'e kadar savunma harcamalarının gayrisafi yurt içi hasılanın yüzde 5'ine çıkarılmasına doğru ilerleme de dâhil olmak üzere taahhütler, yalnızca NATO'nun savunma planlarıyla uyumlu konuşlandırılabilir kuvvetler üretirse anlam taşıyacaktır. Bu sebeple hazırlık, girdilerin yerine temel kıstas hâline gelmeli; ABD takviyesine varsayılan dayanak olarak bel bağlamadan, hızla konuşlanabilme, baskı altında sürdürebilme ve ihtilaflı şartlarda kuvvetleri yeniden oluşturabilme kapasitesiyle ölçülmelidir.

Kabiliyetler, sanayi ve dirençlilik merkezî önemdedir. Parçalı tedarik ve kısa üretim serileri, Avrupa'nın harcamayı muharebe gücüne dönüştürme gücünü sınırlandırıyor. Sanayi kapasitesi -mühimmat, bakım, onarım ve nitelikli işgücü- artık stratejik bir değişkendir. Bu bağlamda Avrupa, bugün ABD savunma ihracatının birincil pazarıdır; üretim hatlarını ayakta tutmakta, sanayi tabanını güçlendirmekte ve geniş ölçekte birlikte çalışabilirliği pekiştirmektedir. Bu durum ABD hazırlığını zayıflatmak yerine güçlendirir.

Ukrayna'daki savaş çatışmanın tabiatını da yeniden şekillendirdi; insansız hava araçları, hassas vuruş ve ağ bağlantılı istihbarat, gözetleme ve keşif sistemleri, ölçeklenebilir ve harcanabilir kitleye yönelik talebi artırdı. NATO modernizasyonu bu sebeple yalnızca daha fazla kabiliyeti değil, farklı türde kabiliyeti de yansıtmalıdır. Siber savunma, kritik altyapının korunması ve sivil hazırlık da aynı ölçüde elzemdir. Hibrit tehditler toplumları ordular kadar hedef alır; bu da sivil dirençliliği ve hükûmetin sürekliliğini caydırıcılığın ayrılmaz parçaları hâline getirir.

Avrupa kabiliyeti aynı zamanda NATO 3.0'ın da temelini oluşturur. İlk müdahale aktörü olarak hareket edebilen bir Avrupa, duruş ve kuvvet üretiminde uyarlanmayı mümkün kılar. Bu, hâlihazırda NATO'nun yeni bölgesel savunma planları, daha yüksek hazırlık seviyesine sahip

kuvvet modeli ve genişletilmiş ileri varlık şeklindeki uyum sürecinde görülmektedir: Avrupalı müttefikler aynı zamanda daha büyük operasyonel roller üstleniyor. Bu adımlar, ilkesel yük paylaşımından pratik yük teslimine doğru bir kaymaya işaret ediyor. Nihayetinde savunma harcamalarındaki artış önemli olsa da kabiliyet sonuçlarla ölçülecektir. Kullanılabilir muharebe gücü, dirençli toplumlar ve sürdürülen hazırlık. Avrupa bunu başarırsa NATO'nun stratejik mutabakatı ayakta kalabilir; Rusya'nın etkili biçimde çevrelenmesi için temel oluşturabilir.

RUSLARI ÇEVRELEMEK

Rusya'yı çevrelemek NATO'nun merkezî stratejik görevi olmaya devam ediyor. Moskova'nın Ukrayna'yı işgali, Rusya'nın Avrupa güvenlik düzenini güç kullanarak revize etmeye istekli olduğu konusunda hiçbir belirsizlik bırakmadı. Bugün çevreleme, Rusya'nın hedeflerine güç ya da baskı yoluyla ulaşma kapasitesini reddetmek anlamına geliyor. Ukrayna'ya destek bu hedefe ulaşmanın en doğrudan ve maliyet-etkin aracı olmaya devam ediyor. Rusya Ukrayna'da bağlı kaldığı ve sınırlı kazanımlar için yüksek bedeller ödediği sürece, NATO topraklarını tehdit etme kapasitesi azalır; ancak uzun süren çatışma yönetilmesi gereken tırmanma riskleri taşır.

İnandırıcı bir çevreleme stratejisi, hasımların birlikte nasıl çalıştığını da içeren müşterek bir tehdit değerlendirmesi gerektirir. Rusya'nın ve Çin'in İran'a desteği -ABD kuvvetlerini hedef almak için istihbarat paylaşımı da dâhil- Moskova'nın ABD çıkarlarına farklı bölgelerde meydan okumaya istekli olduğunu gösteriyor. Bu dinamikler coğrafi sınırları bulanıklaştırıyor ve tırmanma risklerini artırıyor.

Konvansiyonel alanın ötesinde Rusya hibrit taktiklere büyük ölçüde dayanıyor. Siber operasyonlar, dezenformasyon kampanyaları, enerji baskısı ve sabotaj stratejisinin merkezî araçları olmaya devam ediyor. İngiltere'nin kritik denizaltı altyapısı yakınındaki Rus denizaltı faaliyetlerine ilişkin son uyarıları, kilit bir kırılganlığa işaret ediyor. Denizaltı kabloları ve boru hatları ekonomik istikrarın, askerî iletişimin ve enerji güvenliğinin temelini oluşturur; bunlara yönelik tehditler NATO dirençliliğine doğrudan meydan okumadır.

Rusya'yı çevrelemek bu sebeple yalnızca kuvvet duruşuyla ilgili değildir. Altyapının korunmasını, istihbarat paylaşımının iyileştirilmesini ve gri bölge saldırganlığına tutarlı biçimde cevap verilmesini gerektirir. Başarısızlık, baskının normalleşmesi ve caydırıcılığın aşınması riskini doğurur. Bu anlamda Avrupa'nın büyüyen savunma rolü kurucu niteliktedir ve ABD taahhüdü ile Avrupa kabiliyeti arasındaki uyuma bağlıdır. Bu dengeyi sürdürmek Ankara Zirvesi'nin merkezî görevi olmalıdır.

SONUÇ

Ankara Zirvesi NATO'nun geçerliliği üzerine bir referandum değil, disiplininin bir testidir. Örtüşen krizler çağında caydırıcılık birlik, netlik ve kabiliyete bağlıdır. Ankara Zirvesi için meydan okuma NATO'nun misyonunu yeniden tanımlamak değil, modern mutabakatını işlevsel kılabilmektir. Ankara Zirvesi'nin öncelikleri şunları içermelidir:

Net bir iş bölümünü yeniden teyit etmek. Avrupa, Avrupa güvenliği için ilk müdahale aktörü olmalı; ABD ise genişletilmiş caydırıcılık ve takviye sağlamalıdır. *Girdilerden sonuçlara geçmek.* Daha yüksek harcamaların, NATO'nun savunma planlarıyla uyumlu konuşlandırılabilir kuvvetler ve sürdürülen hazırlık üretmesini sağlamak. *Ukrayna ve İran'dan çıkarılan dersleri kurumsallaştırmak.* NATO, sanayi üretimi, modernizasyon ve dirençlilik konusunda öğrendiklerini uygulamalı; ölçeklenebilir üretimi ve altyapı korumasını güvence altına almalıdır. *Ukrayna'ya sürdürülen desteği işaret etmek.* Avrupa savaşın mali yükünün daha fazlasını taşıyor; ancak başarı, ABD sanayi desteğinin devamına bağlıdır.

Ankara Zirvesi ayrıca, uyumun her operasyon için mutabakat gerektirmediğini de pekiştirmelidir. İran krizi ve Grönland meselesi güveni zorladı; bunu onarmak ittifak içinde istişareye, şeffaflığa ve egemenliğe saygıya yenilenmiş bağlılık gerektirir. Ankara Zirvesi bu mutabakatı işlevsel kılmayı başarırsa -Amerikalıları ittifaka bağlı tutar, Avrupalıları muktedir kılar ve Rusları çevrelerse- NATO yalnızca geçerli değil, aynı zamanda dirençli kalacaktır. Birlik bir temenni değil; caydırıcılığın ön şartıdır.

BİLDİĞİMİZ DÜNYANIN SONU

İdil EMİN

Bir yandan G7 Zirvesi, diğer yandan yaklaşan NATO Zirvesi arasında bildiğimiz eski dünya yavaş yavaş yok oluyor ve farklı bir dünyanın işaretleri ortaya çıkıyor. Meşhur Amerikan *Foreign Policy* dergisi, son sayısında, dünyanın dört bir yanından önde gelen mütefekkirlerin perspektifiyle "bildiğimiz dünyanın sonu" fikrini tartışmaya önemli bir yer ayırdı.

İtibarlı derginin manşeti "Bildiğimiz Dünyanın Sonu" idi ve buradan meselenin doğrudan ister ateşle ister buzla olsun gezegenimizin zaman ve süre bakımından sona ermesiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Ateş ile yukarıdan inen küre ölçeğindeki felaketler yoluyla, buz ile de iklim değişikliği ve bilim insanlarının takriben 50 yıl önce bahsettiği ve bazılarının şimdi yeniden ele aldığı Buz Çağı'nın ortaya çıkışı ve yoğunlaşması yoluyla bu son gerçekleşebilir. Neşredilen sayının şaşırtıcı yönü, söylenenlerin mavi gezegenin jeofiziğiyle ilgilenmeyip doğudan batıya ve en uzak noktalarından en alçak noktalarına kadar jeopolitik değişimleri ele almasıdır.

On önde gelen mütefekkir, her biri birkaç satır değil, sayfalarca yazı gerektiren meseleleri tahlil ediyor. Örneğin, New York Üniversitesi Lisansüstü Merkezi profesörlerinden Branko Milanoviç, "neoliberalizmin sonu" diye adlandırdığı mevzuyu değerlendiriyor. Özellikle 1980'lerden 2020'ye kadar liberal düzenin küreselleşme ve rekabet olmak üzere iki ana fikir tarafından yönlendirildiğini düşünüyor. Ne var ki günümüzde şahitlik ettiğimiz durum bunun tam aksi istikamettedir. Hiç tereddüt etmeden korumacılık, tekeller ve kıtalararası gümrük vergileri çağına geri döndüğümüzü ifade etmekte bir beis yok. Bu, küreselleşmiş liberalizm refahının en iyi ihtimalle bu yüzyılın ortalarından önce yeryüzünden silineceği manasına geliyor.

İnsanlar, bitkiler ve hayvanlar için uygun bir iklim dışında dünyada bir hayat olamaz. Bu noktada Columbia Üniversitesi İklim Okulu'ndan Leah Aronofsky haykırarak iklim politikasının sona erdiğini dile getiriyor. Son birkaç yıl, iklim elitlerinin geçmişteki sert tutumlarından geri adım atmasıyla, amaçlar belirlemeye dayalı iklim hedeflerinden çarpıcı bir dönüşe sahne oldu.

Geçen yıl ekim ayında, Brezilya'daki BM İklim Değişikliği Konferansı öncesinde Bill Gates, iklim topluluğunun "karamsar bakış açısı" hakkında bir metin neşretmişti. Aynı zamanda, Çin temiz enerji sektöründe ilerleme kaydediyor, bu da Batı'nın gezegeni kurtarmaktan geri çekilmesini ve daha tehlikeli bir düşüşün başlangıcını işaret ediyor.

Peki ya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya liderlik eden kurumlar? Amerikalı yazar James Traub'a göre, birçok büyük gücün geleneksel çerçevelerinin dışında hareket etmesinin gösterdiği üzere, Birleşmiş Milletler'in sonu yakındır. Zira bu durum, uluslararası topluma liderlik etme gücünü azaltıyor ve doğru ile yanlışı, güçlünün haklı olduğu mantığı ile haklılığın gücü arasındaki ayrımın zor olduğu dijital bir dünyada küresel ihtiyaçları karşılama kapasitesi hakkında soruları gündeme getiriyor.

Johns Hopkins Üniversitesi İleri Uluslararası Çalışmalar Okulu'ndan Profesör Natalie Nocchi, transatlantik ilişkilerin sonunu irdeliyor. Nocchi, Beyaz Saray'ın mevcut ve gelecekteki sakini kim olursa olsun, Avrupa ve ABD arasındaki mevcut krizin bir dönemin sonunu temsil ettiğini ileri sürüyor. Transatlantik bağlar, küresel düzeyde olduğu kadar ABD ve Avrupa içinde de belirli özelliklere dayanıyordu ve bunların hepsi artık ortadan kalktı.

Uluslararası alanda tanınan dergideki en çarpıcı okumalardan biri, İsrail merkezli *Haaretz* gazetesi muharriri Joshua Leifer'in beyan ettiği üzere Amerikan-İsrail ittifakının işlerliğinin sona ereceği tahminiydi. Leifer, görünüşün aldatıcı olabileceğini savunuyor; zira bir yanda ABD-İsrail ilişkileri zirvede gibi görünse de gerçekte keskin bir düşüş evresine girmiş vaziyettedir. Sözde özel ittifakın son yarım yüzyılın büyük bölümünde dayandığı siyasi, ideolojik ve sosyal sütunlar yıkılmaya başladı.

Çin'in kazanımları önümüzdeki on yıllarda azalacak mı? *Amerikan Journal* yazarı Palmer James'in dile getirdiği üzere burada Çin'in büyüme sürecinin sonu gelmiş gibi görünüyor. James, Çin'in iktisadi hırslarının, yirmi yıldan fazla bir süredir hayal dünyasında yaşadıktan sonra gerçekliğe döndüğünü ve bunun bir kutup olma düşüncesi için de geçerli olduğunu kesin bir şekilde söylüyor.

Londra Ekonomi Okulu'nda Siyaset Bilimi Profesörü Jonathan White'a göre, nihai son, bugünün gözünden görülen *geleceğin sonu* ve Silikon Vadisi'nin gözünden görülen *geleceğin başlangıcı*dır. Bu kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet mi? Cevap ne olursa olsun, en önemli soru şu: Arap ve Ortadoğu dünyası, bildiğimiz dünya sonrası düzenle başa çıkmak için ne yapmalı?

(Mısırlı yazar. *Eş-Şarku'l-Avsat*, الشرق الأوسط 21 Haziran 2026. *Çeviren:* Ali Aktar)

Ortadoğu'dan Dünyaya sayfası farklı yayın organlarından derlenerek tercüme edilip hazırlanmaktadır. Yayımlanan metinler dünyaya ve insana dair farklı bakış açılarını sunmak amaçlı olup her zaman yayın politikamızı yansıtmayabilir.

15 TEMMUZ'UN BİTMEYEN TARTIŞMALARI VE MUHASEBESİ

METİN ALPASLAN

15 Temmuz 2016 gecesindeki darbe girişimi, Türkiye'nin siyasi tarihi, toplumsal hafızası ve uluslararası ilişkileri açısından son derece karmaşık, çok boyutlu ve hâlen üzerinde büyük tartışmaların yürütüldüğü bir dönüm noktasıdır. Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ), kurduğu vesayet sistemini kaybetmemek için cüret ettiği bir kalkışmadır. Darbe girişimi, şiddetli çatışmalara, kitlesel tutuklamalara ve önemli siyasi sonuçlara sebep olmuş, olağanüstü hâl ilanına ve ordu ile kamu hizmetlerinde yaygın tasfiyelere yol açmıştır.

Örgütün devlet içindeki illegal yapılanmasının deşifre olmaya başlaması ve yaklaşan Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) toplantıları gibi süreçlerdeki tasfiye riski, örgütü hayatta kalma refleksine itmiştir. FETÖ subaylarının YAŞ kararlarıyla bir gecede tasfiye edileceğini ve hâkimiyetlerini tamamen kaybedeceklerini anlayan şebeke, devletin silahlı gücünü kullanarak YAŞ toplantısı öncesi 15 Temmuz'da hükûmeti devirmeye çalışmıştır. Bu hamleyle devlet mekanizmasını felç edip, kendi vesayet düzenlerini kurmayı hedeflemişlerdir.

17-25 Aralık 2013 tarihlerinde hükûmete ve bazı iş adamlarına yönelik gerçekleştirilen operasyonlar, devamında MİT tırları operasyonu ile orduyu itibarsızlaştırma hareketleri, uzun bir darbe hazırlığı yapıldığının bir göstergesidir. Örgüt, diyalog, hoşgörü gibi yaftalar altında geniş bir yelpazede herkese kapılarını açmış, Abant toplantıları ile topluma kendini bir demokrasi platformu gibi sunmuştur. Eğitim alanına özel bir anlam yüklemiş, etrafında toplanan öğrencilere evlerde ve yurtlarda özel eğitimler vermiştir. Eğitim kurumları ve dershaneler üzerinden devşirdiği insan kaynağını, şaibeli usullerle yargı, ordu ve emniyet birimlerine yerleştirmiş, bir taraftan tüm devleti içeriden ele geçirirken diğer taraftan da sivil toplumda örgütlenmiştir. Emniyet ve yargıya sızan unsurlar; sahte deliller üreterek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) kurmay yapısını tasfiye etmek amacıyla Ergenekon ve Balyoz gibi davaları birer silah olarak kullanmıştır.

DARBE GİRİŞİMİ İÇİNDE BAŞKA GRUPLAR DA VAR MIYDI?

15 Temmuz darbe girişiminde FETÖ mensupları dışında başkalarının da yer alıp almadığı sorusu çokça tartışılmıştır. İddianameler, dava dosyaları ve yargılamalar, darbe girişiminin örgütlü, sistematik ve karar verici iradesinin FETÖ olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Adil Öksüz, Kemal Batmaz gibi isimlerin askerî üslerdeki varlığı ve talimatları, bunun müşahhas örnekleridir. Ancak yargılamalar ve askerî analizler, FETÖ mensubu olmadığı hâlde o gece darbe faaliyetine bilmeden katılan veya destek veren bazı memnuniyetsiz unsurların varlığını göstermiştir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Tuğrul Türkeş, bir televizyon programında; "Ben bu işin farklı grupların müşterek hareketi olabilir ihtimali üzerinde duruyorum. Motor güç FETÖ'dür. Ancak bu yapı devletin her

yerine sızmış olsa da ordu içinde tek başına bu cüretkâr kalkışmayı yaparken diğer bazı unsurlarla da temas kurmuş olabilir."[1] demiştir.

Bunlardan *birinci grup* emir-komuta zinciri tuzağına düşen maniple edilmiş askerî personelden oluşmaktadır. Rütbesiz erler, askerî öğrenciler ve bazı alt rütbeli subaylar, olayın bir darbe girişimi olduğunu bilmeden kışlalardan çıkarılmıştır. *İkinci grup* ise kariyerist ve menfaatçi askerlerdir. FETÖ ile organik ya da ideolojik bağı bulunmayan, ancak darbenin başarılı olacağına inanarak son anda güç dengesine göre saf tutan, makam/mevki beklentisiyle kalkışmaya destek veren bazı subayların olduğu mahkeme kayıtlarına geçmiştir. *Üçüncü grup* ise, hükûmet muhalifliği üzerinden olaya eklemlenenlerdir. Mevcut hükûmete veya Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı duydukları derin öfke sebebiyle, darbenin arkasında kimin olduğuna bakmaksızın hükûmetin devrilmesini fırsat gören bazı seküler/ulusalcı eğilimli askerler ve sivil kimselerdir.

1 https://www.cnnturk.com/video/turkiye/basbakan-yardimcisi-tugrul-turkes-15-temmuz-darbesi-farkli-gruplarin-musterek-hareketi-olabilir-558577

Darbecilerin kendilerine "Yurtta Sulh Konseyi" adını vermeleri ve okuttukları darbe bildirisinde yoğun şekilde Atatürkçü, seküler ve klasik TSK reflekslerini yansıtan bir dil kullanmaları; kendilerini klasik bir darbe gibi göstererek taban desteği devşirme ve asıl kimliğini gizleme stratejisidir. TSK içindeki Kemalist muhalif subayları da ürkütmeden kendi yanlarına çekme veya en azından tarafsız kalmalarını sağlama hamlesidir. Analistler, darbenin hemen ertesinde orduyu tamamını ürkütmemek ve halk direnişini bastırmak için kısa vadeli bir koalisyon veya vitrin yönetimi kurulabileceğini var sayıyorlar. Yani başlangıçta FETÖ mensubu olmayan ama hükûmet muhalifi bazı Kemalist generaller vitrine çıkarılarak "TSK emir-komuta içinde müdahale etti" imajı verilebilir ihtimali dile getiriliyor.

FETÖ NASIL BİR ÖRGÜT?

FETÖ'nün uluslararası bağlantıları, ABD ile ilişkileri, NATO çevrelerinde bulunan mensupları ve Batı'nın darbe karşısındaki tavrı, darbe teşebbüsünün sadece iç dinamiklerle açıklanamayacağını göstermektedir. 15 Temmuz'un arkasında sadece Türkiye içindeki aktörler değil, uluslararası güç merkezleriyle ilişkili unsurla-

Darbe girişimi ve sonrasında yaşanan süreç, yalnızca siyasi ve askerî yapıyı değil, Türkiye'nin toplumsal dokusunu, aile ilişkilerini, değerler sistemini ve vatandaşlık bilincini de derinden sarsmıştır. İnsanların birbirine şüpheyle yaklaştığı bir güvensizlik iklimi oluşmuştur.

rın bulunduğu, daha geniş bir jeopolitik ağın parçası olduğu yönünde ciddi yorumlar vardır. Bu tezin en büyük dayanakları şunlardır:

- FETÖ'nün lider kadrosunun ve Fetullah Gülen'in uzun yıllardır ABD'de ikamet etmesi ve iade taleplerine karşılık verilmemesi,
- Darbe gecesi ve sonrasında bazı Batılı 'müttefiklerin' ve NATO yetkililerinin açıklamalarının darbeyi kınamakta gecikmesi veya durumu itidal çağrısı gibi muğlak ifadelerle geçiştirmesi,
- Dönemin bazı ABD'li generallerinin, darbe girişimi sonrasında tutuklanan askerî personelden bahsederken "Yakın müttefiklerimiz hapse atıldı." şeklindeki ifadeleri,
- Darbe gecesi Ankara'yı bombalayan uçaklara yakıt ikmali yapan tanker uçaklarının, bir NATO üssü olan İncirlik'ten kalkması ve üssün Türk komutanının darbe girişimi içinde yer alması,
- FETÖ'nün uzun yıllar Batı ülkelerinde güçlü ağlar kurması,
- NATO görevlerinde bulunmuş bazı subayların darbe davalarında adlarının geçmesi ve darbe sonrası bazı darbeci askerlere NATO ülkelerinin sığınma hakkı vermesi gibi hususlar göz önüne alındığında FETÖ darbesinin NATO bağlantılı bir operasyon olduğu tezini kuvvetlendirmektedir.
- Batılı istihbarat servisleriyle ilişkiler. Aşağıda verdiğimiz bazı örnekler örgütün faaliyetlerini bir ya da birkaç istihbarat servisinin şemsiyesi altında geliştirdiği düşüncesini güçlendirmektedir.

(a) Stratejik devlet kuruluşlarında kritik görevlerde bulunan FETÖ mensuplarının, sahip oldukları bilgi ve belgelerle yabancı ülkelere kaçması, *(b)* Örgütün kod isim ve operasyonel hat/telefon kullanma gibi gizliliğe ilişkin yöntemler uygulaması, *(c)* Stratejik kurumlarda ortam dinlemesi yapması, telefon kayıtlarını ele geçirerek yasa dışı dinlemeler gerçekleştirme ve delil üretme gibi illegal faaliyetlerde bulunması, *(d)* Gülen'in ABD'den ikamet izni alabilmesi için referans olan şahıslar arasında, eski CIA yetkilileri Graham Fuller ve George Fidas'ın da bulunması.

Şurası son derece açıktır ki Fetullah Gülen'i sonraki yıllar için hazırlayanlar onun her yönüyle stratejisini, taktiklerini, plan ve planlamalarını, yöntem ve söylemlerini hazırlayıp Türkiye sosyolojisine uygun dinî kavram, sembol ve değerleri istismar etmesinin önünü açtılar.[2]

DARBE GİRİŞİMİ İLE İLGİLİ BİLİNEMEYEN NOKTALAR

15 Temmuz başarılı olsaydı, ülkede nasıl bir idarenin kurulacağı, FETÖ ile başka gruplar arasında nasıl bir iş birliğinin oluşacağı konusunda bir tahminde bulunmak zor görünmektedir. O gece ordu içindeki bazı ilişkiler, komutanlar arasındaki diyaloglar ve gidiş-gelişler hakkında da üzerinden on yıl geçmesine rağmen tam bir açıklık bulunmamaktadır. O kanlı gecede Akıncı Üssü, Genelkurmay karargâhı ve Moda Deniz Kulübü gibi stratejik noktalarda yaşanan trafikte askerler ve siyasiler arasında bir pazarlık yapılmış mıdır? Eğer yapıldıysa hangi konularda ne gibi bir pazarlık yapıldı bilemiyoruz. Bu konuda gri alanlar bulunmaktadır.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ifadesinde, Akıncı Üssü'nde darbeci generallerin kendisine bildiriyi imzalatmak istediğini, Hakan Evrim'in "Dilerseniz sizi kanaat önderimiz Fetullah Gülen ile görüştürürüz." diyerek ikna etmeye çalıştığını belirtmiştir. Akar bu teklifleri sert bir dille reddettiğini söylemiştir. Buradaki pazarlık, darbecilerin komutanlara "Bizimle hareket ederseniz yerinizi korursunuz, aksi takdirde sonuçlarına katlanırsınız." dayatmasıdır. Ordunun en üst meşru lider kadrosunu yanına çekemeyen, hatta 1. Ordu Komutanı

2 Ahmet Ay, "FETÖ'de Din İstismarı", Dünü Bugünü ve Yarınıyla Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi Sempozyumu, 2 Mayıs 2024, Diyarbakır Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Ümit Dündar gibi kritik generallerin televizyona çıkıp "Bu kurumsal bir darbe değildir, cunta hareketidir." demesini engelleyemeyen bir kalkışmanın başarı şansı askerî açıdan zaten yok denecek kadar azdı.

O gecenin en büyük gidiş-geliş ve pazarlık tartışması eski Hava Kuvvetleri Komutanı Akın Öztürk üzerinden yürütülmüştür. Öztürk, darbenin askerî lideri olmakla suçlanırken, kendi ifadesinde Akıncı Üssü'ne Hulusi Akar'ın ricasıyla gittiğini ve darbeci genç subayları "bu işten vazgeçmeleri için ikna etmeye çalıştığını" iddia etmiştir. Bu iddia, darbe gecesi taraflar arasında saatler süren ve basına tam yansımayan bir "orta yol bulma veya teslim olma" pazarlığının döndüğünün işaretlerinden biridir.

Mesai bitmeden önce Genelkurmay karargâhından ardı ardına gelen emirler ve görülen hareketlilik, darbe girişiminden haberdar olunduğunu ortaya koymaktadır. O gece saat 21.00 ile gece yarısı 02.00 arasında, Türkiye genelindeki birçok askerî birlikte tam bir sessizlik ve izleme dönemi yaşandı. Bir bekle-gör politikası izlendi. Pek çok garnizon komutanı, darbenin nereye evirileceğini görmek için telefonlarını kapattı veya net emirler vermekten kaçındı. Darbenin başarısız olacağı saat 02.00'den sonra netleşince, o saate kadar sessiz kalan bazı komutanlar ardı ardına "Devletimizin ve milletimizin emrindeyiz." açıklamaları yapmaya başladı. Bu durum kurumsal bir pazarlıktan ziyade bireysel bir pragmatik saf tutma hamlesi olarak da yorumlanabilir miydi, bilemiyoruz.

15 Temmuz gecesi, homojen ve kusursuz işleyen bir mekanizmanın olmadığı anlaşılıyor. Paniğe kapılan, üst komuta kademesini ikna edemeyen ve ordu içindeki Özel Kuvvetler, 1. Ordu diğer güç odaklarıyla anlık güç pazarlıklarına girişen ancak her aşamada zemin kaybeden darmadağınık bir cunta oluşumunun çırpınışları vardı. Bu da ister istemez insanın aklına haklı olarak "Bu ne biçim darbe?" sorusunu getiriyordu. Çünkü 15 Temmuz gecesindeki askerî hareketlilik, askerî literatürdeki klasik darbe doktrinine ve Türkiye'nin tarihindeki darbelerine tamamen aykırı, yapısal mantık hataları ve anomalilerle doluydu.

Darbeler genellikle sabaha karşı 03.00-04.00 gibi, halkın uyuduğu, iletişimin en zayıf olduğu, sokakların boş olduğu saatlerde yapılır. 15 Temmuz ise cuma akşamı saat 21.30-22.00 civarında, yani hayatın, trafiğin ve iletişimin en canlı olduğu, insanların ekran başında bulunduğu bir saatte başladı. İstanbul gibi büyük bir şehirde darbe yapmak, şehrin iki yakasını bağlayan köprüyü tek taraflı kapatmakla başlamaz. Tankların köprü üzerinde trafiğin ortasında kalması, askerî olarak hiçbir stratejik amaca hizmet etmediği gibi sadece olayı erken ilan etmeye yaradı. Devletin zirvesini eş zamanlı yakalayıp enterne etmek yerine, köprü kapatmak gibi sembolik ama işlevsiz bir hareketle başlanması darbeciler açısından bir taktik hataydı.

Klasik bir darbede ilk hedef radyo, televizyon, internet ve telekomünikasyon altyapısını tamamen felç etmektir. 15 Temmuz'da darbeciler TRT'yi basıp bildiri okuttular ancak o sırada özel televizyon kanalları, internet, sosyal medya ve GSM şebekeleri tamamen açık kaldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir özel televizyon kanalına bağlanıp halkı sokağa çağırması, darbenin kırılma noktası oldu. Teknolojik ve iletişimsel altyapıyı kontrol altına almayı akıl edemeyen bir darbe planı, askerî açıdan büyük bir amatörlük şeklinde yorumlandı.

Darbeler genellikle "kamu düzenini sağlamak" iddiasıyla yapılır ve ordu halkla karşı karşıya gelmemeye çalışır. 15 Temmuz'da ise kendi halkına pervasızca ateş açan, Meclis'i ve Emniyet binalarını bombalayan rasyonellikten uzak asimetrik bir terör ve şiddet dalgası görüldü. Bu kadar amatörce, saçma ve mantık hatasının, zamanlama krizinin ve stratejik zafiyetin askerî bir akılla yapılamayacağını, dolayısıyla sürecin başarısız olmaya mahkûm, kontrollü bir senaryo olabileceği zehabını doğurdu.

ÖRGÜTÜN MEVCUT DURUMU

Örgütün en büyük kırılma noktalarından biri, kurucusu ve mutlak otoritesi Fetullah Gülen'in Ekim 2024'teki ölümüdür. Örgütün sorgulanamaz lider eksenli yapısı bu ölümle birlikte ağır bir darbe almıştır. Karizmatik liderin yokluğu, tabanda ciddi bir sorgulamaya, ideolojik çözülmeye ve yolunu ayırma eğilimlerine yol açmaktadır. Gülen sonrası dönemde örgüt için-

de çok ciddi bir liderlik ve milyarlarca dolarlık finansal kaynağı kimin yöneteceği kavgası baş göstermiştir. Yapı, Cevdet Türkyolu ve Mustafa Özcan gibi isimlerin başını çektiği ABD kanadı ile Abdullah Aymaz gibi isimlerin kontrolündeki Avrupa kanadı arasında yapısal olarak bölünmüştür. Geçmişteki o bir ve bütün, mutlak itaatkâr ve devleti ele geçirmeye odaklanmış canlılığa sahip değildir. Yapı biçim değiştirerek, fraksiyonlara bölünerek ve faaliyet alanlarını kaydırarak varlığını sürdürme çabasındadır.

FETÖ, 15 Temmuz öncesindeki o devasa ve kurumsal operasyonel kapasitesini, finansal gücünü ve devlet aygıtı üzerindeki doğrudan kontrolünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Örgütün yeni adam devşirme kapasitesi neredeyse sıfırlanmıştır. Türkiye'de örgütün kitlesel veya kurumsal bir hareket alanı kalmamıştır. Güvenlik güçlerinin ara vermeksizin düzenlediği operasyonlar, yapının Türkiye'de kalıcı bir organizasyon kurmasını engellemektedir. Ancak gözaltına alınanlar arasında çok sayıda aktif görevde TSK personeli, bürokrat ve kamu çalışanının bulunması da endişeleri derinleştirmektedir.

Türkiye içinde çöken örgüt, ağırlık merkezini tamamen yurt dışına kaydırmıştır. Batı ülkelerinde bazı eğitim kurumları, düşünce kuruluşları ve şirketler eliyle ekonomik varlıklarını koruyan lobicilik odaklı bir istihbarat aparatı ve dezenformasyon odaklı küresel bir şebeke formuna dönüşmüştür.

Darbe girişiminden bu yana yapılan tüm temizlik operasyonlarına rağmen örgüt hâlâ hayatiyetini kaybetmiş gibi gözükmüyor. Örgüt, Türkiye'de "Gaybubet" adı verilen hücre evleri üzerinden varlığını gizlice sürdürmeye, okullardan öğrenci devşirmeye, cezaevindeki üyelerinin ailelerine finansal destek sağlamaya ve ByLock yerine yeni şifreli haberleşme yöntemleri kullanmaya çalışmaktadır.

Örgütün yeniden yapılanma ve örgütsel canlılığı korumak amacıyla para yardımı yaptıkları, yapının devamlılığını sağlamak ve adli işlem görmüş şahısların örgüt bağının kopmaması için yurt dışından gönderilen paraların dağıtıldığının tespit edildiği medya haberlerine yansımaktadır. Örgütün yurt içi ve yurt dışından topladığı paralarla zincir işletmeler kurarak

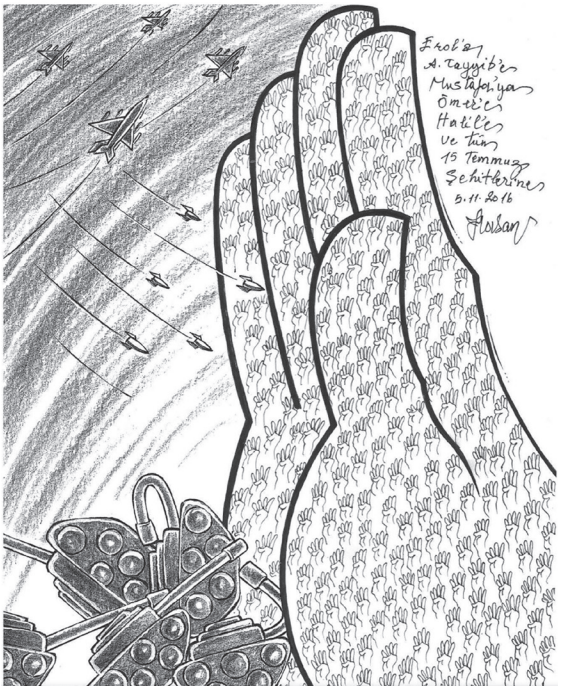

ekonomik yapılanma arayışında olduğu da güncel yapılanmaya ilişkin soruşturma belgelerinde zikredilmektedir.

15 TEMMUZ'U FARKLI KILAN HUSUSİYETLER

Türkiye siyasi tarihinde ordunun her on yılda bir sivil ve meşru yönetime müdahale ettiği bilinmektedir. 27 Mayıs 1960'tan 27 Nisan 2007'ye askerler bazen emir-komuta zinciri içinde bazen cunta olarak bazen postmodern yöntemle bazen de e-muhtıra ile namlunun ucunu göstererek hükûmetleri görevden uzaklaştırmaya teşebbüs ettiler. Ancak 15 Temmuz, diğer darbelerde bulunmayan hususiyetleri bakımından farklı bir kırılma noktasıdır. Emir-komuta zinciri içinde hareket eden geleneksel bir cunta yerine, içine sızan bir örgüt tarafından ordunun bir araç olarak kullanılması, 15 Temmuz'u diğer darbelerden ayırmaktadır.

Diğer darbelerde rastlanılmayan şekilde, 15 Temmuz'da TBMM binası bombalanmış, istihbarat örgütü kuşatılmış, özel harekat merkezi vurulmuş, televizyonları basılmış, Genelkurmay Başkanı esir alınmış, 251 kişi hayatını kaybetmiştir. 36 darbecinin öldürüldüğü bu kalkışmada asıl amaç, devlet kurumlarını ele geçirerek Türkiye'yi geri dönüşü olmayan bir

kaosa sürüklemek, bir iç savaş ve kardeş kavgası felaketine götürmekti. Başarılı olma durumunda Türkiye, kitlesel tutuklamaların yaşandığı, hukukun tamamen askıya alındığı ve muhtemelen ordunun kendi içinde de uzun süreli bir iç çatışma ve istikrarsızlık sarmalına gireceği bir döneme sürüklenecekti.

Türkiye siyasi tarihinde ilk defa sivil halk tanklara, uçaklara ve silahlı darbecilere karşı sokağa inip direnerek darbenin seyrini değiştirdi. TBMM darbe girişimine karşı yekvücut olmuş, farklı partilere mensup milletvekilleri Meclis'in üzerine bomba yağarken darbeye karşı durmuş, milletin verdiği emaneti korumaya kararlı olduklarını göstermişlerdir. Ağır silahların ve askerî havacılık unsurlarının doğrudan şehir merkezleri ile darbeye karşı çıkan sivillere karşı kullanılması sebebiyle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kanlı kalkışması olarak kayıtlara geçmiştir.

15 Temmuz, hükûmetin ve Cumhurbaşkanı'nın teslim olmak yerine milleti direnmeye davet etmesi ve medyanın darbe karşıtı yayınlara devam edebilme özelliği ile önceki darbelerden ayrılmaktadır. Türkiye, tarihindeki diğer klasik darbelerden farklı olarak, generallerin değil, FETÖ yöneticilerinin emirleri doğrudan örgüt elebaşından alıp rütbeli askerlere ilettiği, perde arkasından komuta ettiği hibrit bir cunta rejimiyle karşı karşıya kalacaktı.

15 TEMMUZ'UN ORDU YAPILANMASINA VE ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

15 Temmuz darbe girişimi, TSK'nın kurumsal yapısı, eğitim sistemi, komuta kademesi ve sivil-asker ilişkileri açısından Cumhuriyet tarihinin en köklü ve radikal dönüşümlerine yol açmıştır. Örgütün çocuk yaştaki elemanları vasıtasıyla sızdığı askerî okullar lağvedilerek askerî eğitim sistemine radikal bir neşter vuruldu. Harp okulları kapatılarak yeni kurulan sivil yönetimdeki Millî Savunma Üniversitesi çatısı altında toplandı. Harp okullarına artık sadece sivil liselerden öğrenci alımı dönemi başladı. Üniversitenin rektörlüğüne sivil bir akademisyen atandı.

Bu değişikliklere demokratikleşme ve kurumsal boyut açısından bakıldığında müspet veya menfi bakan iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır:

Müspet bakanlar aşağıdaki değişiklikleri, ordunun demokratik sivil denetim altına alınması, sivil iradeye tabi olması ve darbe geleneğinin kırılması olarak görüp savunmaktadır:

- Ordunun devlet içinde devlet gibi davranmasın sağlayan otonom mekanizmalar tasfiye edilmiştir.
- Genelkurmay Başkanlığı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları doğrudan Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmış, TSK'nın geleneksel özerk yapısı sonlandırılarak yürütmenin emrine verilmiştir.
- İttihat Terakki'den başlayıp Cumhuriyet tarihi boyunca siyasi hayata müdahale eden kurumsal askerî vesayet mekanizması dağıtılmış, TSK'yı siyaset üreten veya muhtıra veren otonom bir güç olmaktan çıkarıp, tamamen yürütmeye bağlı teknik bir savunma aygıtına dönüştürmüştür.
- TSK'nın bütçesi, harcamaları ve insan kaynakları sivil bürokrasinin ve Sayıştay gibi kurumların denetimine açık hâle getirilmiştir.
- Disiplin mahkemeleri dışında kalan tüm askerî mahkemeler ve Askerî Yargıtay kapatılıp, askerlerin sivil mahkemelerde yargılanmasının önü açılarak hukukta çift başlılığa son verilmiştir.
- Gülhane Askerî Tıp Akademisi (GATA) ve tüm askerî hastaneler Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir.
- Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, askerî yapıdan çıkarılarak iç güvenlik odaklı birer kolluk kuvveti olarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.
- YAŞ'ın yapısı değiştirilmiştir. Eskiden askerlerin çoğunlukta olduğu ve terfilere karar verdiği bu kurula Cumhurbaşkanı yardımcısı, Adalet, Dışişleri, İçişleri, Hazine ve Maliye, Millî Eğitim ve Millî Savunma bakanları dâhil edilerek ordudaki terfi, tasfiye ve emeklilik kararlarında sivil iradenin mutlak çoğunluğu sağlanmıştır.
- Cumhurbaşkanı'nın kuvvet komutanlarına ve bağlı birimlere doğrudan emir verebilmesi ve bu emirlerin Genelkurmay Başkanı'nın onayına gerek kalmaksızın derhal yerine getirilmesi yasal güvenceye bağlanmıştır.

Menfi açıdan bakanlarsa;

- Ordunun kurumsal hafızasının zarar gördüğünü,
- Savaş anında sevk ve idare zafiyeti riskini artırdığını,
- YAŞ ve askerî okullara giriş süreçlerinin tamamen sivil siyasetçilerin kontrolüne geçmesi gibi gerekçelerle orduda liyakat yerine siyasi sadakat arayışının öne çıkabileceğini,
- Harp okulları ve askerî liseler gibi asırlık eğitim kurumlarının kapatılmasının, ordunun kendine has kurum kültürünü ve aidiyet duygusunu zedelediğini,
- Askerî hastanelerin ve GATA gibi kurumların sivilleşmesi sürecinde, cephe gerisi askerî tababet ve savaş cerrahisi gibi alanlarda uzmanlık kaybı yaşandığı, uzman sayısındaki düşüş sebebiyle acil tıbbi tahliye süreçlerinde zafiyet oluşturabileceğini ileri sürerek değişiklikleri eleştirmektedirler.

15 TEMMUZ KONTROLLÜ BİR DARBE MİYDİ?

Bu soru Türkiye'nin en tartışmalı siyasi meselelerinden biri olarak uzun zaman bilhassa CHP tarafından dile getirildi, hâlen kimi mahfiller bu soru etrafında birtakım olumlu yorumlarda bulunmaktadır. Devletin ve iktidarın darbe girişiminden önceden haberdar olduğu, darbeyi engellemek yerine belirli ölçüde gerçekleşmesine izin verdiği ve sonrasında ortaya çıkan sonuçları kendi lehine kullandığı iddia edilmektedir. Bu iddia için bugüne kadar kesin ve tartışmasız kabul edilecek yeterli delil henüz ortaya konmuş değildir. 15 Temmuz'un bir darbe girişimi olduğu aşikârdır. Ama şüphe uyandıran ve araştırılmaya değer görülen bazı hususlar da kafaları karıştırmaktadır.

Darbe hazırlığına ilişkin bazı istihbarat bilgileri önceden alınmış, darbe günü saat 14.30 civarında Binbaşı O.K. MİT Müsteşarlığı'na giderek Hakan Fidan'a bir hareketlilik olacağını ihbar etmiştir. Öğle saatlerinde alınan bu ihbara rağmen Genelkurmay Başkanı ve MİT Müsteşarı Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ı derhal bilgilendirmemiş, devletin zirvesi resmin tamamını ancak saat 21.00-22.00 sularında darbeciler harekete geçince net olarak görebilmiştir. Hava sahasının kapatılması gibi tedbirlerin askerî kışlalardaki hareketliliği durdurmaya yetmediği ve darbenin öngörülebilir ve önlenebilir olduğu gibi iddialar kontrollü darbe tezinin dayanağı olarak ileri sürülmektedir.

İstihbaratın darbe hazırlığından önceden haberdar olduğu hâlde, darbeyi başlamadan engellemek yerine, sonrasındaki siyasi kazanımları; olağanüstü hâl ilanı, cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi değişikliği, kitlesel tasfiyeler elde etmek amacıyla kontrollü bir şekilde başlamasına göz yumulduğu iddia edilmektedir. Darbe sonrasında devlet kurumlarında gerçekleştirilen geniş çaplı tasfiyelerin hızı ve kapsamı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe gecesi İstanbul'a indiğinde bu kalkışma için "Bu hareket Allah'ın bize büyük bir lütfudur." ifadesini kullanması. Sonrasındaki olağanüstü hâl uygulamaları ile devlet kadrolarının ve ordunun çok sayıda görevden ihraç gerçekleştirilerek yeniden yapılandırılması, iddiayı savunanlar tarafından darbenin siyasi bir kaldıraç işleviyle kullanıldığının delili sayılmaktadır.

Darbecilerin planlarında görülen bazı koordinasyon eksiklikleri ve amatörlükler, darbenin kilit isimlerinden olduğu iddia edilen Adil Öksüz'ün Akıncı Üssü yakınlarında yakalandıktan sonra hızla serbest bırakılması ve ortadan kaybolması, Meclis Araştırma Komisyonu raporunun tam netleştirilmemesi bu şüpheleri besleyen unsurlar olarak öne sürülmektedir. Bu hususlar sebebiyle bazı analistler "darbe sürpriz değildi" veya "devletin bazı unsurları yaklaşan tehlikeyi kısmen biliyordu" görüşünü savunmaktadır. Ancak bundan, darbe iktidar tarafından planlandı veya kontrollü şekilde yürütüldü sonucu çıkmaz. Bu iddia çok daha güçlü deliller gerektirir ve şu ana kadar bunu kesin şekilde ispatlayan deliller ortaya konmuş değildir. 15 Temmuz'da yaşananlar; savaş uçaklarının Meclis'i bombalaması, Cumhurbaşkanı'nın kaldığı otele suikast timi gönderilmesi, köprülerin kapatılması gibi eylemler, askerî açıdan kontrol altında tutulabilecek bir simülasyonun çok ötesindedir.

Uçaktan atılan tek bir bombanın veya açılan bir ateşin Cumhurbaşkanı, Başbakan veya üst düzey yöneticilerin ölümüne yol açabileceği bir ortamda, hiçbir siyasi iradenin böyle bir kumarı oynayamayacağı belirtilmektedir. Hiçbir

hükûmetin, kendi ordusunun neredeyse yarıya yakın kısmını ihraç edemeyeceği, binlerce hâkim, savcı ve polisi tasfiye etmek zorunda kalamayacağı, devlet mekanizmasını felç edecek ve ekonomiyi sarsacak bu derece yıkıcı bir kaosu kendi eliyle provoke etmeyeceği, bunun "devlet intiharı" anlamına geleceği belirtilmektedir.

15 TEMMUZ'UN TOPLUMSAL YANSIMALARI

Darbe girişimi ve sonrasındaki süreç, yalnızca siyasi ve askerî yapıyı değil, Türkiye'nin toplumsal dokusunu, aile ilişkilerini, değerler sistemini ve vatandaşlık bilincini de derinden sarsmıştır. İnsanların birbirine şüpheyle yaklaştığı bir güvensizlik iklimi oluşmuştur. İnsanların birbirini asılsız veya abartılı iddialarla ihbar etmesi, toplumsal ahlakı ve dayanışma ruhunu aşındırmıştır. Gerek devlet kadrolarında gerekse gündelik yaşamda komşunun komşuya, iş arkadaşının diğerine duyduğu güven ağır yara almıştır. Soruşturmalar sürecinde kişisel husumetlerin, iş yerindeki rekabetlerin veya ailevi kavgaların faturası "Fetullahçı" suçlamasıyla kesilmeye başlanmıştır. Eşlerin birbirini suçlaması, anne-babanın evladıyla bağını koparması veya cezaevi/firar süreçleri sebebiyle binlerce aile bölünmüştür. Çocukların anne veya babasız büyümesi, ailelerin ekonomik çöküş yaşaması toplumsal yapının en temel biriminde ağır travmalar yaratmıştır. Anne-babası tutuklanan veya ihraç edilen binlerce çocuk, okul hayatında, mahallede ve sosyal çevrede akran zorbalığına ve sistematik dışlanmaya maruz kalmıştır. Bu durum, devlete ve topluma kırgın, öfkeli bir kuşak doğmasına yol açmıştır.

Yargı süreçlerinde suça doğrudan karışanlarla, örgütün banka, sendika, okul gibi yasal görünümlü kurumlarıyla temas kurmuş geniş kitleler arasındaki ayrımın zaman zaman belirsizleşmesi, büyük bir kitleyi potansiyel suçlu konumuna düşürmüştür. Kanun hükmünde kararnamelerle görevden uzaklaştırılan ve sosyal olarak dışlanan yeni bir damgalanmış kesim oluşmuştur. FETÖ'den boşalan kamusal alanlara sadakat testiyle ve farklı dinî/siyasi grupların referanslarıyla atamalar yapıldığı algısı, toplumda adalet ve eşit fırsat inancını zedelemiştir.

Olağanüstü hâl uygulamaları ile oluşturulan güvensizlik ortamı, liyakat endişesi ve baskıcı atmosfer sebebiyle, suçla hiçbir bağı olmayan binlerce eğitimli, doktor, mühendis ve akademisyen genç geleceğini yurt dışında aramaya başlamıştır. Bu durum ülkenin entelektüel ve beşeri sermayesini aşındırmıştır. Kurunun yanında yaşın da yanması sebebiyle, ceza hukukunun en temel ilkesi "suçun şahsiliği" prensibi zedelenmiş, toplumun adalet mekanizmasına inancını sarsmıştır.

15 Temmuz'dan çıkarılacak en rafine ders; inancımızı hurafelerden ve lider sultasından temizleyerek Kur'ân ve sünnetin özüne dönmek; devleti ehliyet, liyakat, adalet ve şeffaflık ilkeleriyle yönetmektir. Bizim davamız; aklı hür, vicdanı temiz ve kalbi sadece Hakk'a bağlı olan o Asr-ı Saâdet insanını yeniden inşa etmektir.

Kanun hükmünde kararnamelerle binlerce derneğin, vakfın ve sendikanın kapatılması, meşru sivil toplum faaliyetlerini de korku nesnesi hâline getirmiştir. Vatandaşlar hayır işlerine girmekten, derneklere üye olmaktan veya yasal protestolara katılmaktan "başım belaya girer." düşüncesiyle çekinir olmuştur.

Şirketlere kayyum atanması, mal varlıklarına el konulması ve ihraçlar sebebiyle on binlerce esnaf ve iş insanı ekonomik olarak tasfiye edilmiştir. Bu durum, alt ve orta sınıftan gelip eğitimle/ticaretle sınıf atlama imkânı bulan Anadolu sermayesinin sosyal hareketlilik damarını kesmiştir. Kamudan ihraç edilen veya pasaportuna el konulan bireylerin özel sektörde bile iş bulmasının zorlaştırılması, kamusal ve ekonomik hayatın tamamen dışına itilmeleri, sosyolojik literatürde "sosyal ölüm" olarak tanımlanan bir çaresizlik ve intihar dalgasını beraberinde getirmiştir.

DEĞERLERİ ÇÜRÜTEN BİR HAREKET

15 Temmuz'un etkisiyle kavramlar da kirlendi ve zehirlendi. En ulvi kavramlar, en aşağılık eylemlerin ambalajı yapıldı. Yıllarca dini, manevi ve ahlaki değerleri istismar ederek büyüyen bu yapının devlete silah doğrultması, himmet, hizmet, cemaat, tarikat kavramlarını ihanetin paravanı yapması, toplumda dindarlara yönelik derin bir şüphe doğurdu. 15 Temmuz'dan sonra insanlar dinî yapılanmalara, cemaatlere ve dinî anlayışa mesafe koymaya başladı ve seküler anlayış yaygınlık kazandı. Örgütsel sadakat adına aklını kullanmayan, sadece itaat eden, vicdanı ve iradesi bir merkeze bağlanmış, bir üst iradenin kumanda ettiği, kendi milletine ateş açacak kadar programlanmış mankurtlar üretilmiştir.

15 Temmuz'un arkasındaki yapı, "asıl kimliğini gizle, girdiğin kabın şeklini al" diyerek, riya ve takiyye ile insanları her türlü günahı işleyebilecek, her kılığa girebilecek kadar sahtekâr bir oyuncu olmaya teşvik etti. İçki içmekten tutun namazı terk etmeye kadar her türlü fıtrat dışı davranış 'hizmet' adı altında meşrulaştırıldı. Karakter tahribatı yapan bu durum, özellikle genç nesiller üzerinde inanç zayıflamasına sebep olan, fıtratı yok eden bir hıyanetti.

'Dava için her şey mubahtır.' anlayışıyla liyakati çaldılar. 'Bizden olanın hakkı her şeyin üzerindedir.' anlayışıyla sınav sorularını çalıp kul hakkı yiyerek liyakatsiz kişileri kilit noktalara yerleştirdiler. Kendilerinden olmayan liyakatli insanları tasfiye ederek, hakkı olmayana haksız yollarla vererek 'Emaneti ehline veriniz' emr-i ilahisine suikast yapıldı.

Kimliğin buharlaştırıldığı bu yapıdaki fert, başarısını emeğine değil, hırsızlığa, kumpasa ve örgüte borçlu olduğunu bilir. FETÖ'cülerin "güç" anlayışı dinî hassasiyetlerin önüne geçmiştir. Bunun sonucu olarak dine aykırı ne kadar ikiyüzlülük, yasak ve haram varsa yapmak caiz görülmüştür. Bu yapı "ahlakın gücüne" değil "gücün ahlakına" teslim olmuştur. Bunda bütün gelen giden iktidarların sorumluluk payı vardır. Bu yapının geniş ve derin yapılanmasını bilmelerine, sahtekârlıklarına, gücünü ne kadar hızlı yaydığına vâkıf olmalarına rağmen örgütü tasfiye etmek bir yana, oy uğruna ona güç kazandıracak makam ve kurumları önlerine serdiler.

15 TEMMUZ'DAN ÇIKARILACAK DERS

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşadığı bu ağır travmadan, bu ülkenin bir vatandaşı ve bir Müslüman olarak çıkaracağımız dersler vardır. 15 Temmuz, sadece siyasi ve askerî bir kriz değil; aynı zamanda akıl, ahlak, adalet ve din algısının ciddi bir sınavdan geçtiği tarihî bir laboratuvardır.

Kur'ân, insanın aklını kullanmasını emreder. 15 Temmuz'da görüldü ki, bir lidere veya yapıya mutlak ve sorgulamaksızın itaat etmek, insanı kendi halkına ateş açacak kadar manen körleştirebilir. Bir Müslüman, rehberi kim olursa olsun, söylenenleri Kur'ân'ın temel ilkeleri, Resûlüllah'ın sünneti ve akıl süzgecinden geçirmek, iradesini hiçbir beşere ipotek etmemek zorundadır.

Kişiliğe değil güce, eyleme değil söyleme, öze değil söze bakmak yaygın bir hastalığımızdır. Örgüt liderinin rüyalarla, gaipten gelen haberlerle veya seçilmiş kişi iddiasıyla hatasız ve eleştirilemez bir figür hâline getirilmesi felaketin kapısını aralamıştır. Kendini kurtarıcı, mehdi gibi pazarlayan kişilere karşı uyanık olunması gerektiği acı bir şekilde tecrübe edilmiştir. FETÖ'nün ağına düşenler; onun şovlarına, ağlamaklı cümlelerine bakıp, onun yoluna, itikadına, ahlakına dikkat etmeyenlerdir.

Devlet içinde kadrolaşmak veya kendini gizlemek maksadıyla içki içmek, namazı terk etmek, iftira atmak veya soru çalmak gibi haramların meşru görülmesi kesinlikle İslâm'a aykırıdır. Müslüman için metodun, en az hedef kadar temiz, ahlaki ve şeffaf olması gerektiği, gayriahlaki yöntemlerle kurulan yapıların eninde sonunda bir yıkım üreteceği anlaşılmıştır.

15 Temmuz'dan çıkarılacak en rafine ders; inancımızı hurafelerden ve lider sultasından temizleyerek Kur'ân ve sünnetin özüne dönmek; devleti ehliyet, liyakat, adalet ve şeffaflık ilkeleriyle yönetmektir. Bizim davamız, dogmalara uymak, dayatmalara boyun eğmek, yalanlara irademizi teslim etmek değildir. Bizim davamız; aklı hür, vicdanı temiz ve kalbi sadece Hakk'a bağlı olan o Asr-ı Saâdet insanını yeniden inşa etmektir.

10. YILINDA 15 TEMMUZ'UN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

MUSTAFA AYDIN

Yarım yüzyılı aşkın bir dönem darbeler ülkesi Türkiye'de son darbe teşebbüsü olan ve başarısızlıkla sonuçlanan 15 Temmuz'un üzerinden 10 yıl geçti. Başka bir ifadeyle üzerinden artık, yukarıdan veya dışarıdan bakıp gerçekçi bir değerlendirme yapacak kadar bir zaman geçmiş bulunuyor. Hiç unutmam 12 Eylül 1980 Darbesi ilk gününün akşamı tıklım tıklım dolu bir kahvede darbe lideri Kenan Evren'i dinliyorduk. "Değerli vatandaşlarım, biz askerler ülkeyi yönetme sevdasında değiliz, biliyorsunuz (sağ-sol çatışmasıyla) kan gövdeyi götürüyordu. Toplumunun güvenliği ile görevli Türk askerinin bu gidişe bir dur demesi gerekiyordu. Güvenliği sağlayacak düzenlemeleri yaptıktan sonra en kısa süre içinde ülkenin yönetimini sivillere bırakacağız." demişti. Her gün ortalama 40 kişi öldürülürken o gün cinayetler bıçakla kesilmişçesine durduğu için dinleyici kalabalıktan "Hay, Allah sizden razı olsun. Askerim benim!" gibi, benim de pek itiraz edemeyeceğim sözler yükselmişti, içimden "Eh, pek de yanlış değil!" dedim.

Birkaç gün sonra o zaman Konya'da bulunan 2. Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel'in basın mensuplarına darbe ile ilgili verdiği brifingine, köşe yazarlığı yaptığım bir mahalli gazetenin temsilcisi hüviyetiyle katılmıştım. Hep hatırlarım dönemin "kudretli generali" ezber bozucu cümleler kurmuştu: "Biliyorsunuz ülkenin yarısında sıkıyönetim vardı ama bu durum bize müdahale hakkı vermiyordu. Onun için tam bir müdahale ortamının oluşmasını bekledik." Eş deyişle çok genel hatlarıyla söylenirse darbe terör için değil, terör darbe yapabilmek içinmiş. Tabi içerden bir bakışla bu tür sözleri herkesin bağlamında anlaması mümkün değildi. Hatta içinde kaldığı sürece sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılması da imkânsızdır. Mevlana'nın söylediği gibi "Tuzağa yakından bakan çoğu kişi küçük de olsa yalnızca üzerindeki yemi görür, onun altındaki kocaman tuzağı görmez." Tabi bunun için de çoğu kere tuzağı kuranların amaçlarını da anlayamaz.

İnsanların, üzerine bolca konuştukları ama yeterince anlayamadıkları konulardan biri darbeler ve uzun vadeli siyasal projelerdir. En kestirmeden bir misal verilirse CHP çevresinde olup biten olaylar "mutlak butlan" ekseninde açıklanmaya çalışılmaktadır. Ne sahtecilik yapılmış bir kurultay ne de bunun sebebi ve sonucu vardır. Sanki sokak hareketleriyle gelip oturmuş yeni bir başkan vardır. Onun için de neredeyse herkes yem üzerinde konuşmakta, olayların içinde gerçekleştiği proje hakkında ciddi bir analize hiç ihtiyaç duyulmamaktadır.

Dünden bugüne insanlık tarihi boyunca darbelerin en önemli sebebi, bir dünya görüşünü hayata geçirmekten çok *mevcut iktidara el koymak* olmuştur. Başka bir deyişle darbeciler çoğu kere toplumun, tarih ve değerlerini koruyup insanca yaşamalarını sağlamayı, hak ve özgürlüklere riayet edeceklerini duyursalar da bu makul görünen vaatleri onlara meşruiyet imkânı tanımamıştır. Esasen sonuç da hiçbir zaman verilen söze uygun düşmemiştir. Onun için de darbeciler egemenliklerini, görebilecekleri tepkiye, halkın sindirilme düzeyine ve nihayet insaflarına bağlı olarak bir baskı ve kıyıma dayandırmışlardır.

Genel hatlarıyla doğru dürüst bir devlet geleneği bulunmayan ülkelerde darbeler varlıklarını çoğu kere yeni bir darbeye kadar sürdürebilmişlerdir. Hatta iğreti duran iktidarlarını sürdürebilmek için, tavizler verip, diyetler ödeme pahasına sırtlarını mevcut ortamda güçlü gözüken ülkelere dayamışlardır. Şu anda Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerin çoğunun yaşadığı durum tam da budur. Yine darbeciler, topluma yapılması gereken hizmetleri yapmamışlardır. Çünkü ciddi hizmet ve yatırımların, vesayetçilere olumlu bir getirisi yoktur, hatta beklentiyi artırdığı için aleyhine bir gelişmedir. Mesela 1950'ye kadarki CHP kimlikli Kemalist ekip İngiltere'ye, seçim niteliği taşıyan bir yolla iktidara gelen Demokrat Parti (DP) de mevcut rejim şartlarında kendisini ayakta tutabilmek için ABD'ye dayanmak zorunda hissetmiştir. Rakibi CHP'ye nispetle başarılı hizmetler de yapan DP'ye bir yerli cemse (askeri nakliye kamyonu) yapmaya bile izin verilmemiş, ünlü 'Amerikan cemseleri' örneğindeki gibi, ülke Amerikan çöplüğüne dönmüştür. Aynı şartlarla gelen yeni bir darbe de sonucu değiştirmemektedir. Darbelerin başarısızlıkları varlıklarıyla özdeştir, denebilir.

TÜRKİYE'DE GENEL HATLARIYLA DARBELER

Türkiye'de de darbeler süreci Kemalizm dâhil bundan farklı olmamış, hizmetsizlik, dolayısıyla başarısızlık ve kendini beceriksiz gösterecek işlere karşı çıkmak en önemli vasıfları olmuştur. Mesela Türkiye'de başarı diye gösterilen modernleşme sağlıklı bir şekilde yapılamadığı için uzun dönem bir kaos yaşanmıştır. Çünkü öncelikli amaç toplumu kendine getirmek değil, dışarıdan yönetilebilir kıvama dönüştürmekti. Esasen çağdaşlaşma resepsiyonlarda içki içmeye kadar varan saçmalıklarıyla birlikte Osmanlı'da çok hızlı bir şekilde devam ediyordu. Yeni yönetim, yegâne hedef bildiği çağdaşlaşmayı kafaya çivi ile şapka çakmak gibi yer yer insan onurunu kıran müdahalelerle daha da sorunlu hâle getirdi. Çeyrek yüzyıl gizil bir İngiliz mandası konumunda kalan Türkiye'ye altyapı işleriyle ilgilenme fırsatı verilmedi. Uçak yapımı gibi ciddi kişisel girişimler de şiddetle bastırıldı!

Tarihsel bir geçmişi bulunan ülkelerde müdahalelerin amacı, ülkeyi daha iyi yönetmek değil, yanlış buldukları yolu kapamak, hatta *toplumu bir misyon değişikliğine uğratmak* ve değişik bir misyonu sürdürmektir. Bunun için de örnek olabilecek, akıl verebilecek ülkelerle teşriki mesaiye ihtiyaç duyarlar, elbette bu ülkeler de bu duyguyu gönüllerince kullanırlar. "Ülkeyi yönetmeye gelmedik, gerekli düzenlemeleri yapıp yönetimi sivillere bırakacağız." demeleri de doğrudur. Gerçekten de bazı ek kararlar ve ciddi bir tembihlemeden sonra iktidarı devre-

derler. Çünkü yönetimi sürdürmeleri mümkün değildir. Biraz uzun süren 28 Şubat Darbesi'nde hizmetler durmuş, bankalar boşaltılmış, ülke tarumar edilmiştir. Tabi genel olarak daha sonra bunların hesabı da sorulamamaktadır.

Darbe yönetimlerinin başarısızlığının değişik sebepleri vardır. Bir kere devlet yönetimi ile ilgili tecrübeleri yoktur. Bunlar çoğu kere askerdir, en üst düzeydeki asker devlet yöneticisi değildir. Bu tecrübesizliklerinin yanında meşruiyetinin yeterince kabul edilmediği inancındaki bu yönetimler, hep toplum genelinin kendilerine karşı çıktığını düşünürler. Dolayısıyla da enerjilerini, iktidarlarını korumaya harcarlar, esasen bu baskı da toplumdaki hizmet talebini yok eder. Bu ortamda vatandaşa "Ne talep ediyorsunuz?" diye sorulsa "Sağlığınız efendim!" cevabını alırlar, M. Kemal'in 1931 yılındaki Anadolu gezisi örneğindeki gibi ender olarak "Pek reziliz, açız!" diyebilirler. Çünkü bu kişi rejimin düşmanı diye damgalanır. Saddam, Kaddafi, vb. örneklerindeki gibi bir seçim yapıldığında oyların en azından yüzde 95'ini alırlar.

Darbeci kesimler idareden ayrıldıktan sonra bir daha kolay kolay iktidara gelemezler. Bunun en önemli sebeplerinden biri bunlardan toplumun bir hizmet beklentisinin bulunmayışıdır. Esasen çoğu kere bu konuda bir vaatleri de yoktur. Muhtemelen iktidar yoluyla ellerine geçecek imkânı hizmetlerde harcamayı akılsızlık görmektedirler. Toplumu vesayetleri altında gördükleri için de onun maddi varlığını da kendilerinin saymaktadırlar. Esasen toplum geneli de bilir ki bunlar hizmet için değil, bir ideolojinin temsili için gelirler ve tabi buna göre oy verirler. E. İmamoğlu'nun ilk defa İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı koltuğuna otururken söylediği gibi "hizmet için değil, yönetmek için" gelirler. İmamoğlu'na göre "kendisinden önce İstanbul'a yeterince hizmet yapılmış ama maalesef yönetilmemiştir." Bilindiği üzere o daha öncekilerin yapamadığını yaptı, İstanbul'u yönetti!

Darbeci kesimlerin bir diğer önemli özelliği, toplumun onayını almayı, bunu sağlayabilmek için de onun değerlerini; bilgi, inanç ve duygularını paylaşmayı düşünmemeleridir. Bunu, oyunu almak için bile yapmamaktadırlar. Esasen topluma müdahalelerde bulunularak mesela manipülasyonlarla oyunu elinden alma yolu bulunur. Onun için topluma taviz verilmez, çünkü varlık sebepleri rejim bundan zarar görebilir. Devrimci kesimin en önemli özelliklerinden birisi muhalif iktidarın yaptığı hizmetlere, özellikle altyapılara diklenmektir. Mesela Türkiye'de siyasal iktidarın ellerinden çıktığını düşündükleri 1950'li yıllardan itibaren bu hep böyle olmuştur. Hizmet girişimlerine entipüften gerekçelerle hep karşı çıkmışlardır. İstanbul'da büyük bir ihtiyaç hâline gelen yol sorununu halletmek için 1957 yılında Vatan ve Millet caddelerinin açılmasına büyük tepki göstermişlerdir.

Bununla başlayan engelleme çabaları boğaz köprüleri, tüneller, barajlar, hava alanları, otoyollar vb. ile sürüp gitmektedir. İlk iki caddeye "Hava limanı yapıyorlar, buraya uçak indirecekler!" diyerek alay etmişlerdi. Ankara'da Havalimanı için de benzer biçimde "NATO toplantısı için Ankara'ya gelecek Trump için hava limanı yaptılar!" demekten çekinmediler. Vatan, Millet caddelerine uçak indirilmediği gibi Trump gittikten sonra da Ankara'daki havalimanı kapanmayacak ama bu sözlerin sahipleri de asla utanmayacaklardır. Başka bir ifadeyle 1950'lerden bu yana ciddi hiçbir değişiklik olmamış, öncekiler gitmişse bile çocukları aynı yerde durmaktadırlar.

İşin ilginç tarafı, Türkiye'de bu darbeciler nesli, daha sonraları "muhalif iktidar"ların yaptığı ve karşı çıkageldikleri tüm bu altyapı hizmetlerini sanki kendi eserleri, onların ifadesiyle "Kemalist Cumhuriyet'in kazandırdıkları" şeklinde anlatmaktadırlar. Şüphesiz bu başarılar Cumhuriyet'in başarılarıdır, ama onların

Türkiye'de büyük ölçüde yeniden oluşturulan askerî varlık, kendini Kemalist diye nitelendiren bir azınlığın değil, topyekûn toplumun askeri sayılmakta, dünyada ülkesiyle birlikte saygın bir konumda bulunmaktadır. İçinde bulunduğumuz çağa göre ihtiyacı olan araç ve gereçler de hızla tamamlanmaktadır.

Darbeler ciddi bir dönüşüm geçirmekte, artık iş askere değil, sözüm ona sivil nitelikli siyasete düşmektedir. Ne var ki cepheler gittikçe belirsiz hâle gelmekte, ihtiras, küçük bir çıkar, sırf kişilerin değil, grupların, kitlelerin cephesini değiştirebilmektedir. Kesin olan, ülkelerin kendi hâllerine bırakılmadığıdır.

nitelemesiyle Kemalist Cumhuriyet'in değil, Cumhur Cumhuriyeti'nin başarılarıdır, cumhurun onayını almış iktidarların bu ülkeye kazandırdıklarıdır. İnanıyoruz ki bu önüne geçilmez gelişme süreci vesayetçileri eleyecek ve sistemi gerçekten Cumhuriyet hâline getirecektir.

TÜRKİYE'DE DARBELERİN İDEOLOJİSİ

Türkiye'de darbeler, genelde birilerinin iktidar hırsından çok daha farklı bir nedene dayanır. Sömürgeci Batı ve içerideki uzantıları tarafından kapı dışarı edilen toplumun tarihsel misyonunun geriye getirilebileceği endişesine karşı gerekli müdahale düşüncesine dayanmaktadır. Açık söylenirse Türkiye'de darbeler, bir taahhüdün (alınan ve verilen bir sözün) gereği olarak yapılagelmiştir. Bu müdahale görevi de TSK'ya verilmiştir. Hatta askerin de toplum gibi dönüşebileceği endişesiyle 1954'ten itibaren TSK bünyesinde Ergenekon gibi özel birimler oluşturulmuştur. Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra toplumun bizzat kendisi üzerinde söz sahibi olmaya başlamasıyla ordu bu toplum dışı görevini bilfiil yerine getirmiştir. Sistem açısından 40 yıl, toplumsal bir sorun görmedikleri için darbeye ihtiyaç duymamışlardır. Ama 1960'tan 2016'ya kadar 55 yıl içinde ortalama her 10 yılda bir darbe yapagelmişlerdir.

Bu konuda daha önemlisi CHP etiketi altında bu söz konusu mantığa uygun bir nesil oluşturulmuş, varlık sebeplerinin toplumun tarihsel misyonunu yok sayan bir Kemalist ideoloji olduğuna inandırılmışlardır. Aslında Kemalizm katıksız bir M. Kemal ideolojisi (Atatürkçülük) değildir. Bizzat M. Kemal tarafından savunulan, -tarihsel şartlara bağlı- değişebileceği düşünülen her düşünce gibi birtakım ilkeler varsa da dogma niteliğindeki Kemalizm, onun bir kenara çekildiği 1933-1938 yılları arasında ona dayandırılarak kurulmuş toplum karşıtı bir ideolojidir. Başka bir ifadeyle Kemalizm, M. Kemal'in sağlıklı zamanlarından çok, hastalık gibi nedenlere bağlı bir zafiyet döneminde istismarla oluşturulmuştur. Zira Kemalizm'in söz konusu ettiğimiz taahhüdü, M. Kemal'e değil, onun da iş birliğinde bulunduğu ülkeleredir.

Daha açık söylenirse darbeler doğrudan Atatürkçülüğü korumak için yapılmış değildir. Darbelerin gerekçesinde, böylesi bir beyan ile karşılaşmayız. Önemli olan toplumun önemsediği tarihsel ve güncel misyonlarla mücadeledir. Mesela 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin aktörleri iktidarın Atatürkçülükten uzaklaştığı teması üzerinde hiç durmamışlardır. DP'nin 'en önemli suçlarından' ezanı aslına (Türkçeden Arapçaya) çevirmek, toplumun değerlerine taviz vermekti ki bu durum Batı mandacılarının karşı olduğu tarihsel misyona ciddi bir dönüş belirtisi sayılmıştı. Hâlbuki aynı DP, CHP ile Atatürk üzerine yapılan tabir caizse kayıkçı kavgalarında Atatürk'e sahip çıkmış, hatta hâlâ yürürlükte bulunan Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu CHP'ye karşı çıkarmıştır. Ne var ki Atatürkçü olmayan Kemalist CHP, darbelere onun adına sahip çıkmıştır.

Gerçekten de Türkiye'de darbelerin en önemli sebebi toplumun *tarihsel misyonuna* dönmesinin önüne geçmekti. Bu amaçla 1950'den günümüze kadar, 1960, 1971, 1980, 1997 ve nihayet başarısızlıkla neticelenen 15 Temmuz 2016 olmak üzere beş darbe yapılmıştır. Darbeciler uzun süreli olmasa da bunlardan mümkün olduğunca sonuçlar almışlardır. Hatta her yeni harekette bekledikleri neticeyi alabilmek için toplumu tökezletici yeni yöntemler belirlemişlerdir. 1960 Darbesi bir daha tekrarlanamayacak kadar kaba idi, onun için 12 Mart 1971 bir muhtıra olarak gerçekleştirildi. 1980 Darbesi bazı küçük tavizler vererek toplumu yedeğine almayı denedi. "Postmodern" denilen 28 Şubat 1997 Darbesi'nde yüzsüzlük tavan yaptı, toplum başörtüsü, din öğretimi, İslâmî şiarlar gibi kendi değerleriyle savaştırıldı. Darbeler süreci gelebileceği yere gelmiş, bir bakıma nokta konmuştu. Toplum bilinçlenmiş, artık darbecilere inanmaz hâle gelmişti. Onun için 15 Temmuz 2016

darbe teşebbüsü toplumun ciddi bir tepkisiyle karşılaştı ve fiyasko ile neticelendi. Bu hâliyle 15 Temmuz darbecilik sürecinin önemli bir kırılma noktasıdır. Bu olay askerî darbeler döneminin bittiğini de ilan ediyordu.

PEMBE DARBELER (DEVRİMLER)

Uzunca bir dönem darbeler, başta Türkiye olmak üzere dünyanın pek çok yerinde kullanıldılar ve failleri bazı sonuçlar da aldılar. Ama Batı bir süredir bu dönemin bittiğine inanmaktadır. Çünkü yapılan darbelerin artık başarılı olmadıkları görülmekte ve yeni bir müdahale yönteminin bulunması gerektiğine kanidirler. Bu yeni yöntemin, askerî "kırmızı darbeler"in yerine, sivil görünümlü "pembe darbeler"in olabileceği düşünülmüştü. Pembe darbe kısaca, *herhangi bir ülkede bir kitlenin manipüle edilerek sokağa dökülmesi ve çaresiz hâle getirilen iktidarın alaşağı edilmesi idi.* Bazı neticelerin de alındığı bu pembe darbe-devrimler planlayıcıları pek sevindirdi. Ne var ki sevinçleri fazla sürmedi. Çünkü bu yöntem, Batı tandanslı bazı ülkelerde semeresini verse de bu sistemin bütün ülkelerde geçerli olmadığı görüldü.

Söz konusu pembe darbe-devrimlerin uygulandığı ve sonuç alınamadığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Tipik örneği de 2013 yılında sahneye konan Gezi Parkı olaylarıdır. Bilindiği üzere İstanbul Gezi Parkı'nda yeni düzenlemeler nedeniyle kesilen ağaçları protesto etmek için başlayan hareket bir hayli yaygınlaştırılmıştı. Karadeniz bölgesinde Koç gibi bazı dev şirketlerin ve ünlülerin iş ve mesken yerine döndürdükleri orman talanlarını haber bile yapmayan darbe destekçisi iç ve dış basın bu girişimi kurdukları canlı yayın stüdyolarıyla büyük bir doğa cinayetine karşı haklı bir gösteri olarak naklen vermişlerdi. Hareketi bazı Anadolu şehirlerine bile taşımışlardı, buna göre "Gezi", İstanbul'da üç-beş ağacı kesilen bir park olayı değil, "Her yer, bütün bir Anadolu" idi.

Bu tür hareketlerde, hangi düzeydeki insanların katılımıyla gerçekleşirse gerçekleşsin sokaktaki "çapul" güçlerin iktidarı alaşağı etme dışında belirgin bir fikirleri ve buna bağlı bir hedefleri yoktur. Tabii ki çoğu dışarıda, proje planlayıcıları vardır, ama sokaktaki kitlenin bu projeye ilişkin hiçbir bilgisi yoktur. Esasen düşünmelerine de gerek yoktur, olması icap eden zamanı gelince olacak ve bunu da herkes görecektir, onun için de kafa yormanın, acele etmenin bir anlamı yoktur. Dışarıdan bakıldığında da bu konuda görünen en belirgin düşünce alaşağı edilen iktidarın yerine yeni bir hükûmet oluşturmaktır. Aslında kitleyi manipüle edip ayakta tutma için uğraşan fiilî öncüler de bu konu üzerinde durmuşlardır. Hareketin öncülerinden ve daha sonra milletvekili yapılarak ödüllendirilen Cengiz Çandar bir ara "Arkadaşlar artık iktidar bitmiştir, Taksim'de yeni hükûmeti kurabiliriz!" diyordu. Ama o kitleden hiç kimse nasıl bir hükûmet kurulacak, ülkeyi kimler ne ile yönetecek?, sorusunu sormamıştı. Sosyolojik açıdan kitle, bir insan sürüsüdür kişisel bir sorusu olamaz. Tabi bu pembe diye nitelenen kara renkli hareket, gerçekten lider olan Erdoğan'ın başarılı hareketiyle fiyaskoyla bitti.

Batı, genel olarak inanmamasına rağmen ABD'nin başındaki zihin engelli Trump, İran'da (Devrim Muhafızları'nı kullanamayacağına göre) askerî bir harekât başlatsa da mollalar yönetimiyle sorunlu olduğu söylenen İran halkını sokağa döküp bir pembe devrim-darbe yapmak istemişti. Ama İran halkı devletinin yanında yer aldı ve Trump'ın tasarısı fiyaskoyla bitti. Aslında ABD'nin İran'a saldırısı bir haftada nihayete ermişti, çünkü planı tutmamış, bazı Avrupa ülkelerinden yardım istemiş ancak destek veren olmamıştı. ABD üç ayı aşkın bir zamandır kendini toplamaya ve mağlubiyetini gidermeye çalışıyor. İran'a saldırısı ile Hürmüz Boğazı'nın kapanmasına sebep olmuştu, uzun bir süredir, tekrar açıp eski hâline getirmeyi 'büyük bir başarı' şeklinde anlatmaya ve bununla itibarını korumaya çalışmaktadır.

Batı dünyası ve değişik ülkelerdeki uzantıları artık askerî darbelerden de pembe devrimlerden de gittikçe umutlarını kesmektedirler. Çünkü artık asker kendini toplumun dışında ve üstünde bir varlık değil, onun bir parçası, güvenliğinin sağlayıcısı görmektedir. Türkiye'de büyük ölçüde yeniden oluşturulan askerî varlık, kendini Kemalist diye nitelendiren bir azınlığın değil, topyekûn toplumun askeri sayılmakta, dünyada ülkesiyle birlikte saygın bir konumda yer almaktadır. İçinde bulunduğumuz çağa göre ihtiyacı olan araç ve gereçler de hızla tamamlanmaktadır.

TÜRKİYE'DE YENİ DARBE DÖNEMİ

Hemen belirtelim ki artık bu süreç her hâliyle iktidara bağlı da değildir. Elbette Erdoğan'ın bu sürece katkısı büyük olmuştur. Sadece militanlaşmış CHP kesimi değil, belki daha fazlasıyla işin içinde yer alan parti, dernek, basın mensubunun iş birliği içinde yürütülen ve müstafi diyebileceğimiz bir kısım İslâmcı-milliyetçi çevrenin gücü bu gelişmeyi engellemeye yetmeyecektir. Zira bu toplum canlı bir toplumsal hafızaya, derinliklerinde varlığını koruyan ve ortaya çıkarılmayı bekleyen insani ve İslâmî nitelikli tarihsel misyonuna sahip çıkacaktır. Eş deyişle toplumdan onay alabilecek iktidarlar artık bu duyguyu paylaşmak zorundadırlar. Desteği bırakın bu tür konuları gündemine alıp konuşamayan siyasal partilerin bindelerle ifade edilen oy oranları bu yargımızın hemen görünüveren delilleridir. Topluma karşı gösterilen bu tutarsız iş birliği darbelerden umut kesmenin de bir sonucudur.

Bu sürecin en önemli sonuçlarından biri, işini darbelerle yürütegelenlerin artık darbelerden umutlarını kesmeleridir. Bu yargımız sadece Türkiye ile ilgili değil, küresel boyuttadır. Çünkü artık toplumları askerî hareketlere inandırmak zorlaşmıştır. Esasen Batı'da 1789 Fransız İhtilali'yle başlayan renkli darbeler dönemi biteli çok olmuştur. Batı, darbeleri yaklaşık 150 yıldır Batı dışı ve özellikle İslâm toplumlarında uygulayagelmişti. Esasen Avrupa ülkeleri genelde darbe yapacak bir orduya sahip değildirler. Savunmalarını yüksek ücretlerle ABD üslenmiştir. NATO ise askersiz Avrupa'nın bir savunma tedbiridir, tehlikenin doğudan gelebileceği düşüncesiyle bu sınıra Türkiye yerleştirilmiştir. Darbe, Amerika'da da olamaz, darbeyi kim kime karşı yapacaktır. Bu modern kovboylar topluluğunun savunabileceği farklı idealler yoktur. Sorun, birliğinin sağlanması ve çağdaş sömürgecilik yolunun açık tutulmasıdır. Onun için darbe ilkesi başka toplumlar, özellikle Ortadoğu'daki İslâm toplumları içindi.

Özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, en somut örneklerinden birisi Fas olmak üzere Kuzey Afrika, Ortadoğu ülkeleri, İran ve Türkiye'de bunun en açık örnekleri yaşandı. Maalesef resmî engellemeler sebebiyle bunların hiçbirinin ciddi bir tarihi ortaya konamamıştır. Bu eksiklik sadece Türkiye'ye ait değildir. Mesela Arabistan çölünde yüzü aşkın kabile arasından birisi olan Suud'un getirilip kral koltuğuna oturtulması hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz. Dünden bugüne hanedanın başarı düzeyi bu soruyu anlamsız kılmaz. Suud nereden, nasıl bulunmuş, niçin tercih edilmiş?, gibi sorular üzerine tatmin edici bir bilgiye hep ihtiyaç vardır. Unutulmamalıdır ki şimdi dışımızda kalmış bu ülkeler hakkındaki bilgi eksikliği Türkiye'yi anlamayı da zorlaştırmaktadır. Hiçbir emperyalist amaç taşımayan, sadece kendimizi inşaya yarayan Türkiye'nin Suriye ile ilgisi karşısında kendilerine "Suriye'de ne işimiz var?" sorusu dikte edilen kesim, bu sorunun arka tarafını, amacını anlayacak seviyede değildir. Çünkü bunlar Türkiye'nin kendisini yeniden inşasına karşı olmaya şartlandırılmışlardır.

Dünün askerî darbeleri, bugünün pembe devrimleri, ileri gelen liderlerin öldürülmeleri ve hatta Venezuela örneğindeki gibi alenen tutuklanmaları artık netice vermez olmuştur. Bundan kastımız iktidar ve özellikle ona bağlı olarak rejim değişikliğidir. Söz konusu rejim değişikliği, bir ülkenin tarihsel ve güncel özelliklerini mümkün olduğunca silip emre amade bir iktidarla o ülkeyi yönetip imkânlarını elinden rahatça alabilme sistemidir. Yani bir sömürü düzeni oluşturmaktır. Trump'ın İran'a saldırı ile gerçekleştirmek istediği rejim bu idi. Eş deyişle herhangi bir İslâm ülkesinde rejimi değiştirmek, ismindeki İslâm'ı atmak, krallığın yerine demokrasi kelimesini koymak, hukuk olmadığı için hukuk getirmek vb. için değildir. Bizim hukukçu kimliği taşıyan omurgasızlar takımına göre testere ile kesilip biçilmiş gazetecinin davasının ABD Başkanının talimatıyla yok sayılması hukuka aykırı değildir ama bizde hile ile yapılan CHP kurultayının iptali tam bir hukuksuzluktur. Türkiye için istenen tam bir uydu yönetimidir. İyi kurgulanmış Kemalizm bitmeye doğru gitmektedir ki asıl sorun budur ve kötü gidişe bir dur demek gerekir. Geç kalınırsa cumhur yani toplumun geneli seçtikleriyle Cumhuriyet'in içini dolduracak, Batı'nın kurgusu boşa çıkacaktır.

Anladığımız kadarıyla bu iş için sivil-siyasal yollar düşünülmektedir ve projenin ilk akla gelen uygulama alanlarından birisi Türkiye'dir. Bunun ilk uygulama alanı, daha doğrusu aracı

da bu ülke içinde bulunan ama dışarıyla iş tutagelen, işin başından beri vesayetçiliği kendine görev bilen CHP'dir. Onun için ne yapıp edip seçimle iş başına gelemeyen bu partiyi iktidara taşımak gerekir. CHP gerçekten de bu konuda iyi bir atlama taşı olabilirdi. 2010 yılından itibaren bu çerçevede bir seri proje uygulamaya kondu. Hiç şüphesiz projeler dışarıda oluşturulup içeride uygulanmaya çalışıldı. Esasen bu işler hep böyle olmuştur. 1789-1801 yılları arası 12 yıl süren ihtilal, bilindiği üzere Fransa'da gerçekleşmiş ama proje üretip yöneten Jakoben teşkilatı İngiltere'de idi. Daha sonra da bu hep öyle oldu. Türkiye'yi oluşturan ilk müdahaleler dâhil, Ortadoğu'daki darbelerin hemen büyük ekseriyeti İngiliz eseridir. Bu durum günümüzdeki müdahalelerde de sürmektedir.

CHP ÜZERİNDEN YAPILMAK İSTENEN MÜDAHALELER

Söz konusu ettiğimiz CHP üzerinden ilk müdahale 2010 yılında vuku buldu. Programcılar pasif buldukları, Deniz Baykal yönetimindeki CHP'yi yeniden kurgulamaya karar verdiler. Önce, az-çok makul düşünebilen, deneyimli bir parti başkanı olan ve o zaman 72 yaşında olan Deniz Baykal'ı bir kadın ile gayrimeşru ilişki içinde olduğu skandalıyla alaşağı ettiler. Yerine projenin gerektirdiği biçimde yeni keşfedilmiş -şimdilerde hain ilan edilen- Kemal Kılıçdaroğlu'nu bir güçlü lider takdimiyle, büyük törenlerle CHP Genel Başkanlığı koltuğuna oturttular. Kılıçdaroğlu ile 2019'a kadar 9 yıl çalıştılar, ama bekledikleri sonucu alamadılar ve değiştirmeye karar verdiler.

Kemal Kılıçdaroğlu toplumla bir diyalog kuramasa da makul bir yönetim içinde kalmayı düşünmüş olmalıydı, mesela 6'lı Masa kurgusu bile onun bir başarısı sayılabilirdi. Ama bundan memnun olmadılar ve projeyi yenilediler, bunun üstüne basarak yükselmeye çalıştılar. Bu konuda yaptıkları ilk önemli icraat da bir yığın hile hurda ile (ki butlan kelimesi kullanılacaksa asıl butlan budur) Kılıçdaroğlu'nu indirip yerine Özgür Özel'i genel başkan yaptılar. Sadece arkadaki ipleri görünmeyen kukla yapılı bu adam genel başkan olup kendisi karar verecek durumda değildi. Onun için nihai proje sahiplerinin asıl muhatabı Özgür Özel değil, Ekrem İmamoğlu idi. Ama CHP'li ve CHP'siz omurgasız takımın bağlanabileceği bir lider olmadığı için, bunlara göre Özel, rüştünü ispatlamış büyük bir liderdi.

Öteden beri hazırlandığı anlaşılan E. İmamoğlu ile yeni bir atılım yaptılar. Mahalli seçimlerde pek çok belediye başkanlığının alınması, proje sahiplerine büyük bir umut ve heyecan verdi. Tabi asıl amaç belediyeleri yönetmek değil, tabir caizse devleti ele geçirmekti. Yegâne devlet başkanı (adayı) da İmamoğlu idi, bir başkası asla düşünülemezdi. Onun için devlet başkanı seçimlerine daha dört yıl varken topluma bu duyguyu pompalamak için devlet başkanlığı için ön seçimler yaptılar ve tabi İmamoğlu'nu kazandırdılar. Son belediye seçimlerini bu iş için kullandılar. Hukuka intikal etmiş bilgi ve belgelerden de anlaşıldığına göre fütursuz bir eylemle ama bu ahlak, hukuk tanımaz hareketleriyle suçüstü yakalandılar. İtirafçıların beyanlarıyla pekişen iddianamelerden de anlaşıldığına göre bu büyük miktardaki yolsuzluklar sırf kişisel amaçlı değildir.

Esasen mahkemelerde hâkim ve savcıları tehdit edip töhmet altında bırakmanın ötesinde herhangi bir savunma yapmadıklarına göre bunları bir ahlaksızlık saymamaktadırlar. Onlara göre toplumsal tehdide karşılık Cumhuriyet'e sahip çıkmak için yapılan hırsızlıklar hırsızlık sayılamaz, hırsız Gaziantep'te baklavanın vitrininden birkaç dilim baklava aşıran parası, seçmeni olmayan çocuklardır. Hangi yolla olursa olsun seçilmiş kişiler değildir. Esasen CHP'li hırsız olmaz, hırsızlık CHP'li olmayanların, özellikle AK Partililerin işidir. Çünkü CHP'lilerin aldıkları paralar vesayetlerindeki ülkenin parasıdır, dolayısıyla gönüllerince kullanmaları en doğal haklarıdır! Dolaylı da olsa dedikleri şey "Siz yapılana değil, niçin yapıldığına bakın!"dır.

Mevcut CHP'li ve çoğu -eski- İslâmcılara göre, bu yüzyılın davası, diplomasızlığın yetmediği E. İmamoğlu'nun cumhurbaşkanlığının önüne geçmek, belediye başkanlarının yolsuzluklarıyla uğraşılmasının sebebi de (demiyorlar ama) onun 'müstakbel kadrosunun' önünü kesmek için olmalıdır. Mevcut iktidarın elindeki yargı organları böylesi hayırlı bir işe mâni olmak için hukuksuzlukla uğraşmaktadırlar ki mutlak butlan kararı bu sürecin bir ürünüdür. Hâlâ bu işin içinden çıkabileceklerine inandırıldıkları için

iyiden mecbur kalmadıkça her türlü ahlaksızlığa sahip çıkmakta ve direnmektedirler. Mutlaka gerçekleşecek kurultayın olağanüstü şekilde gerçekleşmesi isteği, davanın ruhuna aykırı olarak mevcut sahte, besleme delegelerle yapıp aynı sonucu alma çabasıdır. Çünkü bu temizlik yapıldığında bekledikleri neticeyi alamayacaklarına inanmaktadırlar. Bu tavır bile iptal edilen kurultayın sahteliğinin bir delilidir.

BEKLENEN YENİ PROJELER

Anlaşıldığı kadarıyla yine CHP üzerinden mevcut iktidarı alaşağı edebilecek ve dolayısıyla istenen sonuca götürebilecek yeni bir proje beklenmektedir. Her gün, yeni bir parti kurma, mevcut bir partinin üzerine oturma, CHP içinde kalıp Kılıçdaroğlu'nun elinden alma vb. gibi ihtimaller arasında gidip geldiklerine bakılırsa henüz beklenen projenin ellerine ulaşmadığı anlaşılıyor. Yasal işlemleri yok sayarak parti binalarını boşaltmayıp direnmeyi CHP'yi elinde tutmak gören anlayış, sırf bir hukuksuzluk değil, tam anlamıyla bir düşünme özürlülüğü ve proje yoksunluğudur.

Bu süreçte üzerinde durulması gerekli önemli bir gelişme eski darbeci askerlerin yerine ciddi bir omurgasızlar ordusunun türemesidir. Okuyucu bildiği için isimlerini tek tek saymaya lüzum hissetmediğim dünün İslâmcı ve milliyetçi partileri ve malum CHP basınıyla koordineli hatta iş bölümüyle çalışan basın organlarının oluşturduğu omurgasızlar ordusu, CHP adına kılıç sallamaktadırlar. Oğlu dâhil, Necmettin Erbakan'ın davasına yan çizen dünün millî görüşçüleri, *Cumhuriyet, Sözcü* vb. gazeteleriyle ortak manşet atan *Karar* gibi gazeteleriyle İslâmcıları, faşizmde sınır tanımayan milliyetçileri, çoğu yaş gereği koltuktan düşen ve iktidarın kendilerine yeni bir koltuk vermediği bürokratları, bu sivil ordunun yeniçerilerini oluşturmaktadırlar.

Özellikle basında, düşünen yazarlar, kendi kariyerlerine de uygun olarak CHP adına canhıraş biçimde savaşmaktadırlar. İlahiyat kökenli olan dini, hukukçu hukuku, siyaset bilimci siyaseti, iletişimci iletişim kariyerini de kullanarak CHP mevzilerinden ateş etmektedirler. Asıl misyonunu attıktan sonra, İmamoğlu'nun finanse ettiği söylenen bir gazetede hakkaniyete uygun olmayan yazılar kaleme almak pek de zor değildir. Gerektiğinde kendi asıl kariyerine zıt görüşler serdedebilmek tersi düşünülemeyecek kadar tabii işlerdir. Unutulmamalıdır ki kendisine sipariş verilen akıl bir yanlışı içselleştirebilmek için yeteri kadar bahane üretebilir.

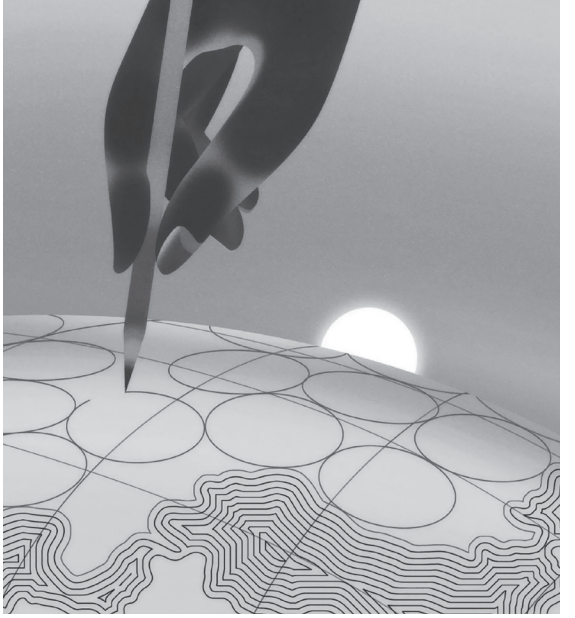

Neticede denebilir ki askerî darbe ve sokak hareketleriyle semere alma dönemi bitmiştir. Fiilî lider tutuklama ve cinayetlerinde ise beklenen sonuçlar tam alınamamaktadır. Daha açık bir ifadeyle darbeler ciddi bir dönüşüm geçirmekte, artık iş askere değil, sözüm ona sivil nitelikli siyasete düşmektedir. Ne var ki cepheler gittikçe belirsiz hâle gelmekte, ihtiras, küçük bir çıkar, sırf kişilerin değil, grupların, kitlelerin cephesini değiştirebilmektedir. Kesin olan, ülkelerin kendi hâllerine bırakılmadığıdır. Türkiye, Ortadoğu'da, Doğu Akdeniz'de etkin olmak, Afrika'nın organizatörü görevine soyunmak, yani tarihe gömülen Osmanlı misyonunu güncellemek istiyor. Ancak buna engel olabilmek için her türlü yola başvuracaklardır. Şüphesiz CHP bunun için iyi bir ayaktır, aparattır.

Bu görüşlerim biraz abartılı bulunabilir. Ama unutulmamalıdır ki gittikçe Batı, benim bu ifadelerimden daha fazlasıyla sivrilmektedir. Son zamanlardaki AB görevlilerinin Türkiye ile ilgili görüşleri bir skandal falan değil, bir gerçeğin ifadesidir. Ancak AB şimdilik kendi gücüyle ayakta durmaya muktedir olmadığı için "Türkiye'ye ihtiyacının olduğu" gibi laflarla en azından şimdilik işi sırt sıvazlayarak götürmeye çalışmaktadır. Yani Türkiye yeni sivil darbelerin konusudur. Ancak Türkiye umut verici bir gelişme süreci içindedir ve bu hâliyle fiilî bir çatışmanın olmadığı beş altı yıla ihtiyacı vardır.

ALTERNATİFSİZ BİR DÜNYANIN İNŞASI: MODERNLİĞİN İSLÂM'I "EHLİLEŞTİRME" VE MÜSLÜMAN ÖZNEYİ DÖNÜŞTÜRME PROJESİ

CELALETTİN VATANDAŞ

Modernlik, insanlık tarihinin hem en büyük toplumsal dönüşüm süreçlerinden birini hem de en kapsamlı medeniyet projelerinden birini temsil etmektedir. Bu proje, insanlığın tarih boyunca karşı karşıya kaldığı cehalet, yoksulluk, hastalık, şiddet, savaş, baskı ve inanç çatışmaları gibi sorunların, insan iradesinin rehberliğinde aklın, bilimin ve teknolojinin yol göstericiliğiyle aşılabileceği; böylece insanlığın kendi kaderini ve geleceğini bizzat kendisinin inşa edebileceği iddiasına dayanmaktadır. Bu yönüyle modernlik, yeni bir ekonomik sistem, yeni bir siyasal düzen ve yeni bir bilgi üretim biçiminin ötesinde, insanlığa kurtuluş vaat eden kapsamlı bir medeniyet tasavvuru niteliği taşımaktadır. Ancak modernliğin yaklaşık üç asırlık tarihsel deneyimi, bu projenin bir taraftan yeni özgürlükler, yeni imkânlar ve yeni refah biçimleri ürettiğini, diğer taraftan ise yeni şiddet biçimleri, yeni eşitsizlikler, insan iradesini bloke eden yeni bağımlılıklar, yeni yalnızlıklar ve yeni anlam krizleri ortaya çıkardığını göstermektedir.

Daha da önemlisi modernlik, kendi evrenselcilik iddiasını gerçekleştirebilmek için siyasal, ekonomik, bilimsel, kültürel ve teknolojik boyutlarıyla yeni bir dünya kurmakla yetinmemiş; kendisine alternatif olabilecek kadim anlam sistemlerini, gelenekleri ve medeniyet tasavvurlarını da dönüştürmeye, sınırlandırmaya ve etkisizleştirmeye yönelmiştir. Bu sebeple modernliğin tarihi, ilerleme, özgürleşme ve rasyonelleşme süreçlerinin tarihi olmasının yanısıra temsil mücadelelerinin, hegemonya ilişkilerinin, tasfiye mekanizmalarının ve alternatif dünya tasavvurlarının marjinalleştirilmesinin de tarihi olarak anlam kazanmaktadır. Bu

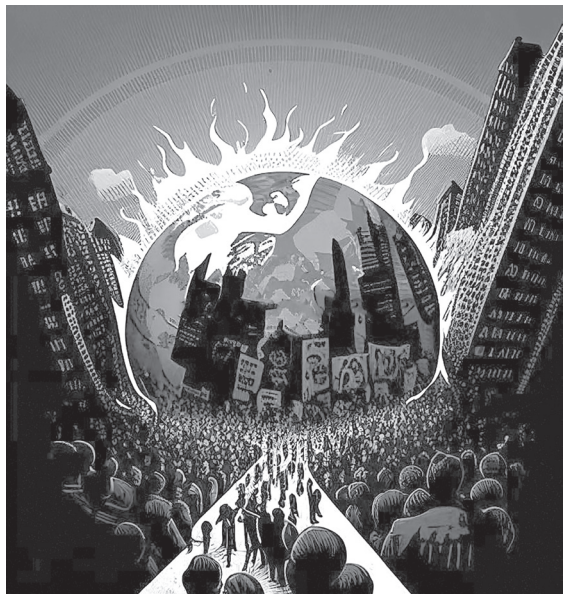

süreçte modernliğin doğuşuna kaynaklık eden tarihsel ve düşünsel referansların başında gelen Hıristiyanlık, toplumsal ve siyasal belirleyiciliği büyük ölçüde sınırlandırılmış bir din hâline getirilerek vicdanlara ve mabetlere çekilmiş, modern seküler düzen ise kendisini insanlığın ortak ve kaçınılmaz kaderi olarak sunmayı başarmıştır. Bununla birlikte modernliğin bu tarihsel projesi, insan, toplum, ahlak, hukuk, siyaset ve medeniyet hakkında bütünlüklü bir dünya görüşü sunma iddiasını sürdüren İslâm söz konusu olduğunda daha karmaşık ve çok katmanlı bir sorunla karşılaşmıştır.

Bu sebeple bazı düşünürler, stratejistler ve siyaset teorisyenleri açısından İslâm, dinî bir inanç sisteminin çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. İslâm, bu kimseler tarafından

FETÖ, dinî temsilin krizi, İslâmî güven ilişkilerinin aşınması ve Müslüman öznenin kendi dinî referanslarıyla kurduğu ilişkinin dönüşümü bağlamında özel bir öneme sahiptir. Örgütün İslâmî dayanışma zeminine, Müslümanlar arasındaki güven ilişkisine ve dinî temsilin toplumsal meşruiyetine verdiği zarar çok daha önemlidir.

aynı zamanda modernliğin evrensellik iddiası karşısında varlığını sürdüren son büyük medeniyet itirazlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda modern dünyanın İslâm'la ilişkisi, din özgürlüğü, kültürel çoğulculuk veya güvenlik meselelerinin ötesinde; alternatif bir dünya görüşü ve medeniyet tasavvurunun nasıl sınırlandırılacağı, dönüştürüleceği ve etkisizleştirileceği sorunu çerçevesinde de ele alınmıştır. İslâm'ın küresel düzeyde temsil edilme biçimleri, "ılımlı İslâm" tartışmaları, radikal "İslâmî" örgütlerin türetilmesi, Hollywood ve küresel medya tarafından üretilen Müslüman imgeleri, bu uzun tarihsel mücadelenin farklı görünümleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede Türkiye'deki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tecrübesi de bir güvenlik veya siyasal örgütlenme meselesine indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir olgudur. Çünkü bu örgüt, dinî temsilin krizi, İslâmî güven ilişkilerinin aşınması ve Müslüman öznenin kendi dinî referanslarıyla kurduğu ilişkinin dönüşümü bağlamında özel bir öneme sahiptir. FETÖ'nün yol açtığı tahribat, yalnızca siyasal kurumlara verdiği zarar ve sebep olduğu şiddetle sınırlı değildir. Daha derin düzeyde, İslâmî dayanışma zeminine, Müslümanlar arasındaki güven ilişkilerine ve dinî temsilin toplumsal meşruiyetine yönelik ciddi bir aşınma üretmiştir. Bu durum, sekülerleşme, tüketim ve teşhir kültürü, bireycilik ve ahlaki çözülme gibi olguların, modernleşmenin doğal sonuçları olarak değerlendirilmesinin yanı sıra FETÖ ve benzeri yapıların İslâmî güven ilişkilerini ve İslâmî temsil kapasitesini aşındıran etkileri bağlamında da yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

MODERNLİĞİN KARANLIK MİRASI

Modernlik, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren kendisini yalnızca yeni bir toplumsal örgütlenme tarzı şeklinde değil, bunun yanı sıra insanlığın nihai kurtuluş projesi olarak sunmuştur. Bu proje, insanlığın tarih boyunca karşı karşıya kaldığı cehaleti, yoksulluğu, hastalığı, şiddeti, savaşı, baskıyı ve inanç sorunlarını ortadan kaldırmayı; aklın, bilimin ve ilerlemenin rehberliğinde yeryüzünde âdeta bir "dünya cenneti" inşasını vaat etmiştir. Bu anlamda tarihsel bir dönem olmanın ötesine geçen modernlik, aynı zamanda güçlü bir kurtuluş anlatısıdır. Önceleri Orta Çağ Katolikliğinin "kurtuluş" vaadinin, daha sonraları ise tüm diğer kadim, kurumsal dinlerin "kurtuluş" vaatlerinin yerini, modern zihniyetin bu dünyada ve insan eliyle gerçekleştireceği kurtuluş vaadi almıştır. Modernlik "cenneti" dinlerdekinden farklı olarak ölüm sonrasına değil, tarihin ilerleyiş sürecinin devamına yerleştirmiştir.

Bu büyük ve yeni vaat, özellikle Aydınlanma düşüncesinin merkezindeki ilerleme fikriyle meşrulaştırılmıştır. Modern kabule göre, akıl sayesinde doğa denetim altına alınacak, bilim sayesinde cehalet ortadan kalkacak, teknoloji sayesinde kıtlık sona erecek, demokrasi sayesinde baskı rejimleri aşılacak ve bireysel özgürlük sayesinde insan kendi kaderinin efendisi olacaktır. Seküler, rasyonalist, materyalist, kapitalist, bireyci, özgürlükçü perspektiften bakan ve yaşayan modern insan ise kendi kendisini kurtarabilecek özne olarak düşünülmüştür. Ancak modernliğin yaklaşık üç asırlık tarihsel tecrübesi, bu kurtuluş anlatısının insanlık tarihinin en büyük hayal kırıklıklarından birine dönüştüğünü göstermektedir.

Modernliğin en büyük paradokslarından biri, şiddeti ortadan kaldırma iddiasıyla ortaya çıkmasına rağmen, şiddeti tarihte görülmemiş ölçüde kurumsallaştırmasıdır. Modern devlet, modern bürokrasi ve modern teknoloji, insanlık tarihinin en büyük savaşlarını, kitlesel imhalarını ve sistematik yıkımlarını mümkün hâle getirmiştir. Savaş alanlarıyla sınırlı kalmayan şiddet, insanın doğayla, toplumla hatta kendi varlığıyla kurduğu ilişkide de belirleyici bir ilkeye dönüşmüştür. Doğa, korunması gereken bir varlık alanı değil; denetlenmesi, hesaplanması ve sömürülmesi gereken bir kaynak deposu görülmüş, bunun sonucunda insanlık, tarihin en

büyük çevresel krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. Dünya ilk defa modern dönemde yaşanmaz hâle getirildiğinin güçlü işaretlerini vermeye başlamıştır.

Modernliğin ikinci büyük hayal kırıklığı, *anlam krizi*dir. Geleneksel toplumların din, aile, cemaat ve kültür aracılığıyla ürettiği anlam dünyaları çözülmüş; buna karşılık modernlik, insanın varoluşunu açıklayabilecek yeni ve kapsayıcı bir anlam sistemi üretememiştir. Modernleşme süreci, bireyi geleneksel aidiyet ağlarından ve aşkın referanslardan büyük ölçüde özgürleştirmiş fakat bu özgürleşme, aynı zamanda bireyin anlam üretme sorumluluğunu bütünüyle kendi omuzlarına yüklemiştir. Neticede modern birey, tarihte belki de ilk kez bu ölçüde maddi imkânlara, teknolojik olanaklara ve bireysel tercihlere sahip olmuş ancak aynı zamanda bu ölçüde yalnızlaşmış, yabancılaşmış ve anlamsızlık duygusuyla karşı karşıya kalmıştır. İnsan, niçin yaşadığına, ne uğruna fedakârlık yaptığına ve hayatının nihai amacının ne olduğuna ilişkin ortak cevaplarını büyük ölçüde kaybetmiştir.

Bu süreçte modern kültür insan tutkularını, disipline edilmesi, sınırlandırılması ve ahlaki bir çerçeve içine yerleştirilmesi gereken güçler değil, hayatın merkezî amacı ve meşru tatmin kaynakları olarak yeniden tanımlamıştır. Haz, tüketim, bireysel tatmin ve kişisel arzu, modern yaşamın temel değerleri hâline gelmiştir. İnsan artık öncelikle ahlaki bir özne, bir yurttaş veya bir cemaat üyesi sayılmayıp sürekli arzulayan, sürekli tüketen ve sürekli kendisini yeniden üretmek mecburiyetindeki bir varlık olarak kurgulanmıştır. Böylece modernlik, insanı arzularından özgürleştirmek yerine, onu kendi arzularının ve bu arzuları sürekli kışkırtan tüketim mekanizmalarının bağımlısı hâline getirmiştir.

Benzer biçimde modern bireyselleşme projesi de önemli bir paradoks üretmiştir. Bireye özgürlük vaat eden modernleşme süreci, görünüşte bunu gerçekleştirmiş fakat aynı zamanda *bireyi aile, mahalle, akrabalık, dostluk ve cemaat gibi koruyucu yapılardan koparıp yapayalnız ve çaresiz bırakmıştır.* Sonuçta birey, daha özgür olduğu kadar daha yalnız, daha bağımsız olduğu kadar daha kırılgan, daha özerk olduğu kadar daha güvencesiz hâle gelmiştir. Modern insan, kendi hayatını sürekli yeniden kurmak zorunda olan, sürekli performans göstermesi beklenen ve başarısızlıklarının sorumluluğunu tamamen kendi omuzlarında taşıyan bir "proje insan"a dönüşmüştür.

Modern dünyanın vaatleri ile gerçekliği arasındaki en çarpıcı çelişkilerden biri, küresel eşitsizlikler alanındadır. Oysa modernliğin en güçlü vaatlerinden biri eşitlik idealidir. Özellikle Aydınlanma düşüncesiyle birlikte insanlığın ortak akla, hukuka, özgürlüğe ve eşit yurttaşlık ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal düzen kurabileceği iddia edilmiştir. Modern siyasal düşünce, insanların doğuştan gelen aidiyetleri bağlamında şekillenen ayrıcalıklarını reddetmiş; sınıf, statü ve köken farklılıklarının aşılabileceği daha adil bir dünyanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Ancak modern dünyanın tarihsel gelişimi incelendiğinde, eşitlik vaadinin büyük ölçüde gerçekleşmediği, hatta bazı alanlarda yeni ve daha karmaşık eşitsizlik biçimlerinin üretildiği görülmektedir. Bunun somut örneklerini vermek gerekirse; bugün dünya, insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük bir ekonomik kapasiteye, bilimsel bilgiye ve teknolojik üretim gücüne sahiptir. Buna rağmen yaklaşık 700 ila 800 milyon insan günlük 2 doların altında bir gelirle hayata tutunmaya çalışmaktadır. Yaklaşık 3,5 milyar insan ise günlük 6 doların altında bir gelirle yaşamaya çalışmaktadır. Dünyada yaklaşık 730 milyon insan kronik açlık çekmekte ve her yıl yaklaşık 45 milyon insan açlık ve yetersiz beslenmeye bağlı hastalıklar sebebiyle hayatını kaybetmektedir. Kaynak yetersizliğinden kaynaklanmayan bu tablo, kaynakların son derece eşitsiz biçimde dağıtılmasının sonucudur. Çünkü aynı dünyada her yıl yaklaşık 1 milyar ton gıda çöpe atılmakta ve bunun ekonomik maliyeti yaklaşık 1 trilyon dolara ulaşmaktadır. Buna karşılık, uluslararası kuruluşların farklı senaryolara dayanan hesaplamalarına göre, dünyadaki açlık ve yetersiz beslenme sorununu büyük ölçüde ortadan kaldırmak için gerekli ek küresel yatırım yıllık 40 ila 50 milyar dolar arasında değişmektedir. Başka bir ifadeyle, insanlığın her yıl çöpe attığı gıdanın ekonomik değerinin yalnızca küçük bir bölümü, yüz milyonlarca insanın açlık, yetersiz beslenme ve buna bağlı hastalıklardan kurtulmasını sağlayabilecek düzeydedir. Bir tarafta insanlar açlık sebebiyle hayatlarını yitirirken, diğer tarafta insanlığın ürettiği gıdanın önemli bir kısmı tüketilmeden yok edilmekte; bu du-

rum, sorunun kaynak kıtlığından çok, kaynakların dağıtımı ve küresel önceliklerin belirlenme biçimiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Benzer bir eşitsizlik de küresel servet dağılımında görülmektedir. Dünyanın en zengin yüzde 1'lik kesimi son yıllarda onlarca trilyon dolarlık yeni servet edinmiş, küresel milyarderlerin toplam serveti tarihin en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Buna karşılık milyarlarca insan, temel sağlık hizmetlerine, eğitim imkânlarına ve güvenli yaşam koşullarına erişememektedir. Dünya nüfusunun son derece küçük bir bölümünü oluşturan ultra zengin kesim, küresel servetin önemli bir kısmını kontrol ederken, insanlığın büyük çoğunluğu ekonomik belirsizlik ve güvencesizlik içinde yaşamaktadır.

Küresel eşitsizliklerin ulaştığı boyut, modern dünyanın eşitlik vaadi ile gerçekliği arasındaki uçurumu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim günümüzde bazılarının sahip olduğu servet, birçok ülkenin millî gelirini aşacak bir düzeye ulaşmıştır. Örneğin dünyanın en zengin insanları arasında yer alan Elon Musk'ın serveti, uluslararası kuruluşların açlıkla mücadele, temel sağlık hizmetleri, temel eğitim altyapısı ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik yıllık küresel harcama ihtiyaçlarına ilişkin tahminleriyle karşılaştırıldığında, tek başına bile insanlığın karşı karşıya olduğu birçok temel sorunu kökten çözmeye katkı sağlayabilecek büyüklüktedir. Bu durum, modern dünyanın kaynak yetersizliği sorunu kadar, hatta ondan daha fazla, kaynakların dağılımı ve paylaşımı sorunu yaşadığını göstermektedir.

Üstelik küresel bir özellik durumunda olan eşitsizlik yalnızca ekonomik düzeyde değil, aynı zamanda ahlaki ve insani düzeyde de derin bir yarılmayı ifade etmektedir. Günümüz dünyasında bazı yoksul ülkelerin ekonomileri, önemli ölçüde "seks turizmi" adıyla "meşrulaştırılan" faaliyetlerden elde edilen gelirlerle ayakta kalabilmektedir. Milyonlarca insan yoksulluk sebebiyle bedenlerini, emeklerini ve çoğu zaman insan onurlarını pazarlamak zorunda kalırken diğer tarafta küresel seçkinlerin bir bölümünün sınırsız tüketim, güç ve haz arayışları etrafında şekillenen yaşam tarzları, insanlık tarihinin en çarpıcı ahlaki çelişkilerinden birini ortaya koymaktadır. Kamuoyuna yansıyan Jeffrey Epstein vakası gibi örnekler, servet, güç ve nüfuzun kimi zaman en temel ahlaki ve hukuki sınırları dahi aşabilen ayrıcalıklı alanlar üretebildiğini göstermiştir.

Modern dünyanın ürettiği en dikkat çekici çelişkilerden bir diğeri, yalnızca kaynakların değil, aynı zamanda kamusal dikkatin, ahlaki duyarlılığın ve siyasal önceliklerin dağılımındadır. İnsanlık açlık, savaş, kitlesel göçler, çevresel yıkım, aile kurumunun çözülmesi, doğurganlık krizleri, yalnızlaşma, ruh sağlığı sorunları, anlam kaybı ve giderek derinleşen küresel eşitsizlikler gibi ekonomik, siyasal, kültürel, ontolojik ve epistemolojik sorunlarla karşı karşıya bulunurken, küresel kamusal tartışmaların ve kültürel mücadelelerin önemli bir bölümü giderek daha dar kimlik, hayat tarzı ve bireysel tercih alanları etrafında yoğunlaşabilmektedir. Örneğin, insanlık tarihi boyunca hemen her toplumda sapkınlık olarak nitelenen farklı cinsel eğilim ve tercihlerin "yeterince özgürleşmemesi", insanlığın tüm diğer meselelerine göre açık ara önemli bir "sorun" olarak gündemde yer bulabilmektedir. Yine benzer şekilde, dünyada her yıl milyonlarca insan açlık, yetersiz beslenme ve önlenebilir hastalıklar sebebiyle yaşamını yitirirken, küresel medya, tüketim ve popüler kültür endüstrilerinin dikkatinin önemli bir kısmının, beden estetiği, güzellik standartları, yaşlanma karşıtı uygulamalar veya kozmetik kaygılar etrafında yoğunlaşması, modern dünyanın öncelikler hiyerarşisine ilişkin ciddi soruları gündeme getirmektedir. Başka bir ifadeyle, insanlığın bir kesimi temel beslenme, sağlık ve eğitim imkânlarına erişim mücadelesi verirken, diğer bir kesimin gündelik yaşamının cinsel fanteziler ve farklı cinsel tercihler, estetik kaygılar, beden imajı ve tüketim odaklı yaşam tarzları etrafında şekillenmesi, modern küresel düzenin yalnızca ekonomik eşitsizlikler üretmeyip aynı zamanda dikkat, duyarlılık ve ahlaki öncelik alanlarında da derin bir dengesizlik meydana getirdiğini göstermektedir.

MODERNLİĞİN BÜYÜK TASFİYESİ

Modernliğin "başarısı" sadece yeni bir zihniyet ve yeni bir dünya kurmasında değildir. Aynı zamanda kendisine alternatif olabilecek dünyaları büyük ölçüde etkisizleştirmesi de "başarıları" arasında yer almaktadır. Zira modernlik, tarihsel gelişimi boyunca yeni ekonomik sistemler, yeni siyasal kurumlar ve yeni bilgi biçimleri

üretmekle yetinmemiştir; kendisine rakip olabilecek geleneksel bilgi sistemlerini, dinî otoriteleri, metafizik referansları ve alternatif medeniyet tasavvurlarını sistematik biçimde dönüştürmeye, sınırlandırmaya ve marjinalleştirmeye çalışmıştır. Bu sebeple modernlik, yalnızca bir toplumsal değişim projesi değil, aynı zamanda rakipsiz bir epistemolojik, ontolojik ve kültürel düzen kurma girişimidir.

Bu durumun en açık örneklerinden biri, modernliğin Hıristiyanlıkla kurduğu ilişkide görülmektedir. Avrupa'da modernliğin yükselişi, sadece bilimsel düşüncenin gelişmesi veya yeni ekonomik ilişkilerin ihdası değildir; Hıristiyanlığın kamusal, siyasal ve epistemolojik otoritesinin sistematik biçimde geriletilmesi anlamına da gelmiştir. Reformasyon, Aydınlanma ve sekülerleşme süreçleri boyunca kilise, toplumsal hayatın merkezinden giderek uzaklaştırılmış; din, kamusal düzeni kuran ve anlamlandıran bir ilke olmaktan çıkarılarak bireysel vicdan ve ibadet alanına çekilmiştir. Bu süreçte Tanrı'nın varlığı bütünüyle inkâr edilmemiş fakat Tanrı, insanın tarihini, siyasetini, ekonomisini ve toplumsal hayatını belirleyen merkezi referans olmaktan çıkarılmıştır. Charles Taylor'ın ifadesiyle modern çağ, Tanrı'nın yokluğunun değil, Tanrı'ya ihtiyaç duyulmadan yaşanabileceği fikrinin toplumsal açıdan mümkün hâle geldiği çağ şeklinde anlam kazanmıştır.

Ancak modernliğin değiştirme, dönüştürme hedefi yalnızca Hıristiyanlıkla sınırlı olmamış zamanla tüm kurumsal dinleri ve kendisine alternatif sunabilecek tüm kadim gelenekleri tarihsel bakımdan aşılması gereken olgular şeklinde kodlamıştır. Bu bağlamda Auguste Comte'un teolojik ve metafizik düşünceyi insanlığın çocukluk dönemleri diye tanımlaması, Karl Marx'ın, dini "halkın afyonu" şeklinde nitelemesi, Max Weber'in, rasyonelleşmeyi kaçınılmaz tarihsel kader olarak yorumlaması, Emile Durkheim'ın geleneksel dayanışma biçimlerinin yerini modern iş bölümünün alacağını savunması konunun önemli örnekleridir. Bu anlamda klasik sosyal teori, modernliğin açıklayıcısı olmanın yanı sıra meşrulaştırıcısı işlevini de üstlenmiştir.

Modernlik, dinî geleneklerle beraber alternatif medeniyet tasavvurlarını da sistematik biçimde marjinalleştirmiştir. Kolonyalizm süreci boyunca Avrupa dışı toplumların bilgi sistemleri, ahlak anlayışları, siyasal örgütlenmeleri ve kültürel pratikleri çoğu zaman "ilkel", "geri kalmış", "irrasyonel" veya "gelişmemiş" şeklinde tanımlanmıştır. Afrika'nın mahalli bilgi sistemleri, Hindistan'ın medeniyet birikimi, Çin'in geleneksel düşünce dünyası ve İslâm medeniyetinin epistemolojik çerçevesi, büyük ölçüde Batı merkezli ilerleme anlatısının dışında bırakılmıştır. Edward Said'in gösterdiği gibi, modern Batı, Doğu'yu işgalle yetinmemiş aynı zamanda onu tanımlama, sınıflandırma ve temsil etme hakkını da tekeline almıştır.

Bu süreçte modernlik, yalnızca fiziksel bir hegemonya değil, aynı zamanda epistemolojik bir hegemonya da kurmuştur. Artık hangi bilginin "bilimsel", hangi değerin "evrensel", hangi yaşam biçiminin "özgür", hangi toplum modelinin "gelişmiş" olduğuna büyük ölçüde modern paradigma karar vermektedir. Bu sebeple modernliğin en büyük başarısı, sadece kendi değerlerini güçlü hâle getirmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda alternatif değer sistemlerini düşünülmesi zor, savunulması güç ve kamusal alanda meşruiyeti sınırlı seçenekler hâline dönüştürmesiyle de ilgili olmuştur. Sonuçta dünya, kadim bir geleneğe yaslanan alternatiflerin büyük ölçüde tasfiye edildiği fakat yerlerine bütün insanlığı ikna edebilecek yeni ve kapsayıcı bir anlam ufkunun da inşa edilemediği bir yere dönüşmüştür.

"TARİHİN SONU" TEZİ VE İSLÂM

Bahsedildiği üzere modernlik, ortaya çıktığından itibaren yeni bir toplumsal düzen kurmanın yanı sıra insanlığın geçmişten devraldığı bütün alternatif anlam sistemlerini aşmayı hedefleyen kapsamlı bir medeniyet projesi olarak şekillenmiştir. Bu projenin nihai amacı, insanlığın ortak kaderini belirleyecek evrensel bir siyasal, ekonomik, kültürel ve epistemolojik düzenin inşasıdır. Nitekim modernleşme kuramlarının önemli bir kısmı, tarihin genel yönünün sekülerleşme, bireyselleşme, rasyonelleşme ve küresel bütünleşme doğrultusunda ilerlediği varsayımına dayanmıştır. Böylelikle modern zihniyet ve yaşam tarzı tüm insanlığın ortak paydası olacaktır. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı düşünürler, siyaset teorisyenleri ve strateji uzmanları, modernliğin evrensellik iddiasının önünde hâlâ güçlü bir alternatif dünya tasavvurunun varlığını sürdür-

düğüne dikkat çekmeye başlamışlardır. Onlara göre modernliğin "irrasyonel", "geleneksel", "geri kalmış" veya "modernleşmesini tamamlayamamış" dediği Müslüman toplumların temel aidiyet referanslarından biri olan İslâm, küresel ölçekte etkisini korumaya devam etmektedir. Bu çerçevede İslâm, sadece bireysel inanç alanına ait bir dinî sistem değildir. O, modernliğin temel varsayımlarına alternatif ontolojik, epistemolojik, ahlaki ve toplumsal ilkeler üretebilen kapsamlı bir medeniyet tasavvuru olmasıyla da önem kazanmaktadır.

Bu tartışmalarda İslâm'ın ayırt edici özelliği, aşkın bir hakikat iddiasına sahip olmasının ötesinde; birey, toplum, ahlak, siyaset, ekonomi, hukuk ve bilgi alanlarına ilişkin bütüncül bir dünya görüşü sunabilmesidir. Başka bir ifadeyle İslâm, modernliğin dini kamusal alanın dışına iten, hakikati izafileştiren ve bireyi toplumsal ile ahlaki bağlarından bağımsızlaştıran temel kabullerine karşı, alternatif bir insan, toplum ve medeniyet anlayışını muhafaza etme kapasitesine sahip bir gelenek olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle bazı düşünürler açısından İslâm, modernleşme sürecine henüz tam anlamıyla eklemlenememiş tarihsel bir "kalıntı" değil; tersine, modernliğin evrensellik iddiasını sınırlandıran ve ona alternatif bir anlam, ahlak ve toplumsal düzen ufku sunabilen güçlü bir tarihsel ve medeniyetçi referans çerçevesi niteliği taşımaktadır. Bu yaklaşım, modern dünyanın İslâm'ı yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda alternatif bir dünya tasavvuru ve medeniyet iddiası olarak tartışmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Bu çerçevede üzerinde en fazla tartışılan isimlerden Francis Fukuyama, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından geliştirdiği "tarihin sonu" tezinde liberal demokrasi ve piyasa ekonomisinin insanlığın ulaşabileceği son ve evrensel siyasal biçim olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte Fukuyama, sonraki değerlendirmelerinde özellikle İslâm'ın bu evrenselleşme sürecinin önündeki önemli meydan okumalardan birini oluşturduğunu ifade etmiştir. Fukuyama'ya göre liberal modernlik rakipsiz görünse de insanlığın anlam, kimlik ve aidiyet arayışları bütünüyle ortadan kalkmamıştır; zira İslâm, alternatif bir anlam ve umut kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir.

Benzer biçimde Samuel Huntington, "medeniyetler çatışması" tezinde, Soğuk Savaş sonrasında ideolojik çatışmaların yerini medeniyet temelli çatışmaların alacağını savunmuştur. Huntington'a göre İslâm, Batı uygarlığının karşısında yalnızca siyasal bir aktör değil, farklı tarihsel hafızaya, ahlaki ilkelere ve toplumsal örgütlenme biçimlerine sahip bağımsız bir medeniyet havzası olarak da varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle Huntington, Batı ile İslâm arasındaki gerilimi geçici bir siyasal uyuşmazlık şeklinde değil, daha derin bir medeniyet farklılaşmasının sonucu olarak değerlendirmiştir.

Bernard Lewis de benzer bir perspektiften hareketle, modernleşme ile İslâm dünyası arasındaki ilişkinin yalnızca ekonomik veya siyasal sorunlarla açıklanamayacağını; bunun aynı zamanda farklı tarihsel hafızaların ve medeniyet iddialarının karşılaşması olduğunu ileri sürmüştür. Lewis'e göre modern Batı'nın küresel üstünlüğü karşısında İslâm dünyasının geliştirdiği tepkiler, güç ilişkilerinin yanı sıra alternatif bir tarih ve toplum tasavvurunun varlığıyla da yakından ilişkilidir.

Sosyolog Peter Berger'in entelektüel serüveni de bu bağlamda dikkat çekicidir. Berger, başlangıçta sekülerleşmenin kaçınılmazlığını savunan düşünürler arasında yer alırken, sonraki çalışmalarında modern dünyanın beklenildiği ölçüde sekülerleşmediğini; aksine dinî canlanmaların küresel ölçekte etkisini sürdürdüğünü kabul etmiştir. Berger'e göre modernleşme dini ortadan kaldırmamış, dinin toplumsal görünüm ve tezahür biçimlerini dönüştürmüştür.

Bu tartışmaların ortak noktası, modernliğin evrensellik iddiası karşısında alternatif anlam sistemlerinin hâlâ varlığını sürdürdüğünü kabul etmeleridir. Özellikle İslâm, bu tartışmalarda ekseriyetle bireysel inanç alanına indirgenmiş bir din değil; insan, toplum, ahlak, hukuk, ekonomi ve siyaset hakkında kapsamlı bir görüş geliştirebilen bir medeniyet perspektifi olarak ele alınmıştır. Bu nedenle bazı düşünürlere göre modernliğin tam anlamıyla başarılı sayılabilmesi, ekonomik veya teknolojik üstünlük sağlamasının ötesinde, kendisine alternatif oluşturabilecek büyük anlam sistemlerini de dönüştürme, sınırlandırma veya etkisizleştirme kapasitesine bağlıdır.

MODERN PROJENİN SON GÖREVİ: "İSLÂM'IN EHLİLEŞTİRİLMESİ"

Modern dünyanın kuramcıları, stratejistleri, siyaset yapıcıları ve kanaat önderleri açısından İslâm, çoğu zaman yalnızca bir dinî inanç sistemi değil, modern projenin küresel ölçekte tamamlanmasının önünde duran güçlü bir medeniyet iddiası olarak görülmüştür. Çünkü İslâm, modernliğin diğer birçok gelenek ve din karşısında başardığı şeyi bütünüyle kabul etmemiştir. Mabede çekilmeyi, vicdana hapsedilmeyi, kamusal alandan bütünüyle uzaklaştırılmayı ve hayatın sadece törensel bir unsuru hâline gelmeyi reddetmiştir. Bu yönüyle İslâm, modernliğin seküler, bireyci, hazcı, tüketimci ve araçsal akla dayalı dünya tasavvuruna karşı hâlâ insan, toplum, ahlak, hukuk, iktisat, siyaset ve medeniyet hakkında söyleyecek sözü bulunan bütünlüklü bir dünya görüşü olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple modern akıl açısından İslâm'ın "sorun" addedilmesinin temel sebebi, onun yalnızca inanç üretmesinden değil, modern dünyanın ontolojik ve ahlaki varsayımlarına alternatif bir varlık ve toplum tasavvuru sunabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda modernliğin mutlak iktidarı için yapılması gereken "İslâm'ın ehlileştirilmesi", yani vicdanın ve mabedin sınırlarına çekilmesidir.

Bu bağlamda Batılı strateji belgelerinde ve düşünce kuruluşlarının raporlarında İslâm'ın "reform", "ılımlılaştırma", "demokratikleştirme", "sivil İslâm", "modern İslâm" veya "ılımlı Müslüman ağları" gibi kavramlar üzerinden yeniden şekillendirilmek istenmesi tesadüf değildir. Buradaki temel mesele, İslâm'ın bütünüyle ortadan kaldırılması değildir. Temel mesele İslam'ın modern küresel düzenle çatışmayacak, seküler-liberal değerlerle uyumlu, siyasal ve medeniyet iddiası zayıflatılmış bir forma dönüştürülmesidir. Başka bir ifadeyle hedef, İslâm'ın varlığını sürdürmesi fakat modernliğe rakip olabilecek bir dünya görüşü olmaktan çıkarılmasıdır. Bu yaklaşımın en açık örneklerinden biri RAND Corporation'ın 2003 tarihli *Sivil Demokratik İslâm: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler* başlıklı raporudur. Bu rapor, İslâm dünyasında farklı eğilimleri sınıflandırmakta ve Batılı karar alıcılara hangi Müslüman gruplarla iş birliği yapılabileceği konusunda stratejik öneriler sunmaktadır. Raporda İslâm dünyasının kendi değerlerini ve geleceğini belirleme mücadelesi içinde olduğu, dış aktörlerin ise bu süreci "uygun ortakları" destekleyerek etkilemeye çalışabileceği belirtilmektedir.

RAND Corporation'ın kurumsal konumu dikkat çekicidir. RAND, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Hava Kuvvetleri ile Douglas Aircraft Company iş birliğiyle kurulmuş, zamanla Amerikan savunma, güvenlik ve dış politika stratejilerinin üretilmesinde etkili olan en önemli düşünce kuruluşlarından biridir. Her ne kadar resmî bir devlet kurumu olmasa da RAND'ın çalışmaları, uzun yıllar boyunca ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon), Dışişleri Bakanlığı, istihbarat kurumları ve Beyaz Saray çevrelerindeki politika yapım süreçleri üzerinde önemli etkiler üretmiştir. Soğuk Savaş döneminde nükleer caydırıcılık, çevreleme stratejileri ve küresel güvenlik politikalarının şekillenmesinde önemli roller üstlenen RAND, sonraki dönemlerde terörizm, İslâm dünyası, demokratikleşme, radikalleşme ve küresel yönetişim konularında da Amerikan stratejik düşüncesinin başlıca üretim merkezlerinden birine dönüşmüştür. Bu sebeple RAND'ın İslâm dünyasına ilişkin raporları, akademik değerlendirmeler veya bağımsız entelektüel analizlerin ötesinde Amerikan dış politika çevrelerinde, güvenlik bürokrasisinde ve karar alma mekanizmalarında karşılık bulabilen stratejik perspektifler olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Beyaz Saray, Pentagon ve Amerikan dış politika bürokrasisi ile uzun yıllara dayanan kurumsal ilişkileri dikkate alındığında, RAND'ın İslâm'ın geleceği ve İslâm dünyasının dönüşümü çerçevesindeki önerileri teorik tartışmaların ötesine geçen modern küresel düzenin İslâm'a ilişkin stratejik tahayyüllerini anlamak açısından son derece önemlidir.

Bazı araştırmacılar ve eleştirel yorumcular, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin İslâm dünyasına yönelik geliştirdiği 'ılımlı İslâm', 'sivil İslâm' ve 'uyumlu Müslüman aktörler' stratejileri ile FETÖ'nün küresel örgütlenme biçimi arasında dikkat çekici paralellikler bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

RAND Corporation'ın 2003 tarihli raporundaki tartışmaların tarihsel arka planı, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte küresel güvenlik paradigmasında yaşanan dönüşümle yakından ilişkilidir. Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Batı siyasal ve stratejik düşüncesinin merkezinde bulunan "kızıl tehlike" söylemi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte ciddi bir meşruiyet ve yönelim krizine girmiştir. Bu dönemde çok sayıda siyaset bilimci, güvenlik uzmanı ve eleştirel kuramcı, Batı'nın yeni küresel tehdit tanımlarının giderek İslâm dünyası etrafında şekillenmeye başladığına dikkat çekmiştir. Özellikle Bernard Lewis'in "Müslüman Öfkesinin Kökenleri" (1990) başlıklı makalesi ve Samuel Huntington'ın önce makale (1993), daha sonra kitap (1996) olarak geliştirdiği "medeniyetler çatışması" tezi, Soğuk Savaş sonrasında ideolojik çatışmaların yerini medeniyetler arası çatışmaların alacağı yönündeki yaklaşımın en etkili örnekleri arasında yer almıştır.

Bu süreçte, Soğuk Savaş'ın "kızıl tehlike" paradigmasının yerini giderek "yeşil tehlike" diye adlandırılan yeni bir güvenlik söylemi almıştır. Bu yaklaşımda İslâm, yalnızca bir din veya kültürel gelenek olarak değil; küresel liberal düzenin, seküler modernliğin ve Batı merkezli uluslararası sistemin karşısında potansiyel bir ideolojik, kültürel ve medeniyet düzeyindeki meydan okuma olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle İran Devrimi, Afganistan savaşı, Cezayir deneyimi, 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki gelişmeler, İslâm'ın küresel güvenlik söylemlerinin merkezine yerleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda RAND Corporation gibi stratejik düşünce kuruluşlarının hazırladığı raporlar yalnızca güvenlik belgeleri değildir. Aynı zamanda Soğuk Savaş sonrasında şekillenen yeni küresel tehdit algılarının, yeni müdahale biçimlerinin ve İslâm dünyasına yönelik yeni stratejik tahayyüllerin anlaşılması açısından da önem kazanmaktalar.

RAND Corporation'ın 2007 tarihli *Ilımlı Müslüman Ağlarının Oluşturulması* raporu bu yaklaşımı daha açık bir politika önerisine dönüştürmektedir. Rapor, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin komünizme karşı "demokratik ağlar" kurma tecrübesinden hareketle, Müslüman dünyada da "ılımlı Müslüman ağları" inşa edilmesini önermektedir. RAND'ın rapor özetinde, ABD ve müttefiklerinin Soğuk Savaş'ta desteklediği kişi ve kurum ağlarından ders çıkarılarak, günümüzde "ılımlı Müslüman ağları ve kurumları" oluşturmak için bir "yol haritası" geliştirildiği belirtilmektedir. Bu raporda dikkat çeken husus, İslâm dünyasının iç dinamiklerinin, tıpkı Soğuk Savaş ideolojik mücadelesindeki gibi, dışarıdan desteklenecek aktörler ve zayıflatılacak eğilimler üzerinden okunmasıdır. RAND, bu ağların inşası için liberal ve seküler Müslüman akademisyenleri, genç ılımlı din âlimlerini, topluluk aktivistlerini, kadın hakları alanında çalışan grupları, ılımlı gazetecileri ve yazarları potansiyel ortaklar olarak sıralamaktadır. RAND'ın 2007 tarihli basın duyurusunda da bu beş grubun "ılımlı Müslüman ağlarının yapı taşları" olarak önerildiği açıkça belirtilmektedir.

Burada asıl dikkat çekici nokta, İslâm'ın modern liberal düzenle uyumlu olacak şekilde yeniden tarif edilmek istenmesidir. "Ilımlı İslâm" söylemi, yüzeyde aşırılığa karşı makul bir dinî yorum arayışı gibi görünse de daha derinde İslâm'ın siyasal, ahlaki ve medeniyet kurucu kapasitesinin sınırlandırılması anlamına gelebilmektedir. Böylece İslâm, modern dünyaya alternatif olabilecek bir düzen fikri olmaktan çıkarılarak, modern dünyanın içinde zararsız, uyumlu ve denetlenebilir bir kültürel kimlik alanına indirgenmektedir. Bu çerçevede "İslâm'ın ehlileştirilmesi" ifadesi, İslâm'ın bütünüyle yok edilmesi değil, onun modern projenin sınırları içine alınması anlamına gelmektedir. Ehlileştirilmiş İslâm; ahlakı bireysel vicdana, ibadeti özel hayata, hukuku seküler devlete, ekonomiyi kapitalist piyasa mantığına, siyaseti liberal-demokratik prosedürlere, aileyi modern bireycilik anlayışına ve bilgiyi modern epistemolojinin ölçütlerine teslim eden İslâm'dır. Böyle bir İslâm, modern dünyanın içinde var olabilir fakat modern dünyaya köklü bir itiraz geliştiremez. İnanç olarak kalır fakat medeniyet iddiası zayıflatılır. Ritüel olarak yaşar fakat düzen kurucu gücü etkisizleştirilir.

İSLÂM'I TEMSİL KRİZİ

Modernliğin İslâm karşısındaki temel stratejilerinden birinin, İslâm'ı bütünüyle ortadan kaldırmaktan ziyade, onun toplumsal, siyasal ve medeniyet kurucu kapasitesini etkisizleştirmek olduğu yönünde önemli bir literatür bulunmaktadır. Bu perspektife göre, modern seküler düzen açısından asıl mesele, Müslümanların

bireysel inançlarını sürdürmeleri değil, İslâm'ın hayatı anlamlandıran, toplumu düzenleyen ve alternatif bir medeniyet tasavvuru sunan kapsamlı bir dünya görüşü olma iddiasını sürdürmesidir. Bu sebeple Müslümanların kendi dinleriyle kurdukları ilişkiyi dönüştürmek, onların dinî aidiyetlerini güçlü bir medeniyet bilincinden ziyade, kültürel ve sembolik bir kimlik düzeyine indirgemek İslâm'ın kamusal etkisini azaltmanın en etkili yollarından biri olarak tercih edilmiştir. Buradaki temel amaç, Müslüman'ın kendisini İslâm'ın tarihsel, ahlaki ve medeniyet kurucu öznesi olarak görmesini zorlaştırmak; onu, dinine aidiyet duyan ancak dininin kamusal ve tarihsel iddialarından uzaklaşmış bir kimlik taşıyıcısına dönüştürmektir. Böylece Müslümanlık, bir hayat tasavvuru ve medeniyet iddiası olmaktan çıkarak, büyük ölçüde kültürel ve bireysel bir aidiyet biçimine indirgenmiş olacaktır.

Bu sürecin en önemli ve etkileri bakımından işlevsel aracı, şiddeti dinî söylemlerle meşrulaştıran ve çoğu zaman öfkelerini öncelikle Müslüman toplumlara yönelten radikal "İslâmî" örgütlerdir. El-Kâide, Boko Haram, DEAŞ ve benzeri örgütler, saldırılarının yanı sıra İslâm'ın küresel düzeyde nasıl algılandığını etkilemeleri bakımından da önemli sonuçlar doğurmuşlardır. Bu örgütlerin ideolojik söylemlerinde, kendileri dışındaki Müslüman toplulukları dahi kolaylıkla tekfir eden, şiddeti merkezî bir araç gören ve İslâm'ın ilmî, ahlaki ve medeni birikimiyle ciddi gerilimler taşıyan yorumlar öne çıkmaktadır.

Bu temsil rejiminin inşasında küresel medya ve kültür endüstrisinin rolü son derece önemlidir. Özellikle Hollywood sineması, uzun yıllar boyunca İslâm ve Müslümanları belirli kalıp yargılar üzerinden temsil eden en etkili kültürel araçlardan biri olmuştur. Edward Said'in de dikkat çektiği üzere, modern Batı'nın Doğu'yu temsil etme biçimi akademik veya siyasal metinlerin sınırlarını aşarak sinema, televizyon ve popüler kültür aracılığıyla da sürekli yeniden üretilmiştir. Jack Shaheen'in yüzlerce Hollywood filmini inceleyerek yaptığı çalışmalar, Müslüman karakterlerin büyük ölçüde "terörist", "fanatik", "şiddet yanlısı", "kadın düşmanı", "irrasyonel" veya "medeniyet karşıtı" figürler olarak sunulduğunu göstermektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında ve 11 Eylül saldırılarının ardından çekilen çok sayıda film ve televizyon dizisinde, Müslüman kimliği ile güvenlik tehdidi arasında güçlü bir çağrışımsal ilişki kurulmuştur.

Bu temsil biçimi, Batı toplumlarının İslâm algısını şekillendirmekle kalmamış, daha fazlasıyla Müslüman toplumların kendi öz algıları üzerinde etkili olmuştur. Çünkü bir medeniyetin kendisini nasıl gördüğü kadar, başkaları tarafından nasıl temsil edildiği de önemlidir. Hollywood'un onlarca yıl boyunca ürettiği İslâm ve Müslüman imgelerinin "İslâmî" örgütler aracılığıyla somut örneğine kavuşması, bazı Müslümanların kendi dinî kimliklerini kamusal alanda savunulmaması gereken, açıklanmaması gereken hatta mesafe alınması gereken bir aidiyet olarak görmelerine yol açabilmiştir. Böylece temsil alanındaki mücadele, yalnızca dışarıya yönelik bir algı operasyonu olmaktan çıkmış; Müslüman öznenin kendi dinî ve medeniyet aidiyetini algılama biçimini de etkileyen derin bir kültürel ve psikolojik dönüşüm sürecine dönüşmüştür. Bu durum, modern dönemde İslâm'ın karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunların siyasi veya askerî alanla sınırlı kalmadığını, temsile, özdeşleşmeye ve kolektif bilinç inşasına kadar uzandığını göstermektedir.

İSLÂM'I TEMSİL KRİZİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİ OLARAK FETÖ

Modern dünyanın İslâm karşısında izlediği yeni ve önemli stratejilerden biri, İslâm'ı doğrudan ortadan kaldırmak değil, onun toplumsal temsil kapasitesini, ahlaki otoritesini ve medeniyet kurucu iddiasını zayıflatmak olmuştur. Bu stratejinin en önemli boyutlarından biri ise Müslümanlar ile İslâm arasındaki ilişkinin mahiyetini dönüştürmek ile ilgilidir. Buradaki amaç, Müslümanların dinî aidiyetlerini bütünüyle ortadan kaldırmak değil, onları, dinlerinin tarihsel, ahlaki ve medeniyet kurucu sorumluluklarından uzaklaştırarak, İslâm'ı yalnızca kültürel, duygusal ve bireysel bir aidiyet alanına indirgemektir. Böylece Müslüman, İslâm'ın öznesi, temsilcisi ve taşıyıcısı olmaktan çıkarak, sadece ona aidiyet hisseden bir kimlik taşıyıcısına dönüşecektir. Bu bağlamda, şiddeti ve tekfirci söylemleri merkeze alan örgütlerin teşekkülü kadar, dinî söylemi araçsallaştıran, dinî otoriteyi kişiselleştiren ve dinî toplulukları kendi içlerinden dönüştüren yapıların da önemli etkileri

Bugün İslâm'ın ve Müslüman toplumların önündeki temel soru, yalnızca modern dünyaya nasıl uyum sağlanacağı değil; aynı zamanda insanlığa yeniden anlam, ahlak, adalet ve medeniyet ufku sunabilecek kurucu bir özne olma iddiasının nasıl yeniden inşa edileceğidir.

olmuştur. Türkiye örneğinde FETÖ deneyimi bu açıdan dikkat çekici önemli bir örnek şeklinde değerlendirilebilir.

FETÖ, dinî söylemi, dinî sembolleri ve dinî güven ilişkilerini yoğun biçimde kullanan; uzun yıllar boyunca kendisini 'eğitim', 'diyalog', 'hizmet' ve 'ahlak' hareketi kisvesiyle sunan bir yapı olmuştur. Ancak özellikle 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün ardından ortaya çıkan tablo, bu yapının dinî söylemle siyasal güç arayışını iç içe geçiren karmaşık bir örgütlenme modeline sahip olmasının yanı sıra ulusal amaçlar ile küresel güç odaklarının temsilcisi olma hattında gezinen bir örgüt olduğunu da göstermiştir. FETÖ, Türkiye'nin siyasal hayatında olduğu kadar Müslüman halkın dinle kurduğu ilişkide de ciddi kırılmalara yol açmıştır.

FETÖ'nün yaptıklarının en önemli sonuçlarından biri, geniş Müslüman kitlelerde dinî otorite, dinî temsil ve dinî cemaatler konusunda ciddi bir güven krizinin doğması olmuştur. Çünkü buradaki kırılma, bir siyasal örgütün çöküşünün ötesine geçerek, din adına konuşma, dini temsil etme ve dinî aidiyeti toplumsal örgütlenmenin temeli kılma biçimlerinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Sonuçta birçok insan için sorun yalnızca belirli bir örgütün yanlışlığı olmaktan çıkmış; dinî cemaatler, dinî otoriteler ve hatta dinin kamusal görünürlüğü dahi şüpheyle karşılanabilir hâle gelmiştir. Bu durum, küresel düzeyde el-Kâide, DEAŞ ve Boko Haram gibi örgütlerin ürettiği etkinin farklı bir biçimini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu örgütler, şiddeti ve tekfiri İslâm'ın temsil biçimi olarak görünür kılarken FETÖ örneği, dinî söylemin araçsallaştırılması ve dinî güven ilişkisinin istismarı üzerinden benzer bir temsil krizine yol açmıştır. Her iki durumda da meydana gelen sonuçlardan biri, Müslüman'ın kendi dinî aidiyetiyle arasına mesafe koyması, dinî temsil iddialarına kuşkuyla yaklaşması ve zamanla İslâm'ın kamusal, siyasal ve medeniyet kurucu kapasitesini problemli veya tehlikeli olarak algılayabilmesidir.

FETÖ deneyimine ilişkin tartışmalarda en dikkat çekici boyutlardan biri de hareketin uluslararası ilişkileri ve özellikle Amerikan stratejik çevreleriyle ilişkilendirilen yönleridir. Özellikle Fetullah Gülen'in 1999 yılında ABD'ye yerleşmesinin ardından, hareketin Amerikan dış politika ve güvenlik çevreleriyle ilişkileri son derece dikkat çekicidir. Bu bağlamda en çok tartışılan isimlerden biri, eski CIA görevlisi ve Ortadoğu uzmanı Graham E. Fuller'dir. Onun Gülen'in ABD'de oturma izni alması sürecinde destek mektubu veren isimler arasında yer alması, hareket ile Amerikan stratejik çevreleri arasındaki ilişkilerin mahiyeti konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde, bazı araştırmacılar ve eleştirel yorumcular, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin İslâm dünyasına yönelik geliştirdiği "ılımlı İslâm", "sivil İslâm" ve "uyumlu Müslüman aktörler" stratejileri ile FETÖ'nün küresel örgütlenme biçimi arasında dikkat çekici paralellikler bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Bu çerçevede FETÖ, bazı eleştirel değerlendirmelerde yalnızca bir dinî hareket veya yerel bir örgütlenme değil aynı zamanda Soğuk Savaş sonrasında İslâm dünyasının yeniden yapılandırılmasına ilişkin küresel stratejik tartışmalar bağlamında da ele alınmaktadır. Burada asıl mesele, belirli istihbarat ilişkilerinin varlığını veya yokluğunu kesin biçimde ispat etmekten ziyade, FETÖ'nün temsil ettiği dinî söylem biçiminin, küresel ölçekte tartışılan "uyumlu", "sivil", "ılımlı" ve modern dünya düzeniyle çatışmayan İslâm tasavvurlarıyla hangi noktalarda kesiştiğini anlamaktır. Bu durum, FETÖ'nün Türkiye'de meydana getirdiği temsil krizinin küresel siyaset, güvenlik ve medeniyet tartışmaları bağlamında da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu sebeple mesele, sadece belirli örgütlerin ortaya çıkışı değildir. Daha derin düzeyde mesele, İslâm'ın tarihsel temsilcileri ile Müslüman topluluklar arasındaki güven ilişkisinin aşınması, dinî aidiyetin güçlü bir medeniyet bilincinden

ziyade kültürel ve bireysel bir kimliğe dönüşmesi ve Müslüman öznenin kendi dininin kurucu aktörü olma iddiasından uzaklaşmasıdır. Bu noktada İslâm'ın etkisizleştirilmesi, dışsal baskıdan çok, Müslüman öznenin kendi dinî temsil kapasitesinin içerden aşınması yoluyla gerçekleşmektedir.

MÜSLÜMAN ÖZNENİN GÜVEN KRİZİ

FETÖ deneyiminin Türkiye'de yol açtığı en derin, en sarsıcı, en trajik ve kalıcı sonuçlardan biri, İslâmî dayanışma zeminini, Müslümanlar arasındaki güven ilişkisini ve dinî aidiyetin toplumsal birleştiriciliğini ciddi biçimde aşındırmasıdır. Bu yapı, dinî söylemi, hizmet idealini, cemaat bağlılığını, eğitim faaliyetlerini, fedakârlık söylemini ve ahlaki duyarlılıkları kendi örgütsel amaçları doğrultusunda araçsallaştırarak yalnızca siyasal ve kurumsal bir tahribat üretmemiş, yanı sıra Müslüman toplumun kendi içindeki güven dokusunu da yaralamıştır. İslâm toplumlarının tarihsel bakımdan en önemli sosyal sermayelerinden biri olan "müminin mümine güveni" bu süreçte ağır bir yara almıştır. İnsanların birbirine hüsnü zanla bakmasını, birbirini kardeş görmesini ve dinî aidiyet üzerinden güven ilişkisi kurmasını sağlayan ahlaki zemin, yerini kuşkuya, mesafeye ve tedirginliğe bırakmıştır.

Bu sebeple FETÖ'nün yol açtığı hasar, sadece 15 Temmuz darbe teşebbüsüyle, devlet kurumlarına sızmasıyla veya siyasi sonuçlarıyla sınırlı değildir. Daha derin düzeyde yaşanan kırılma dinî temsil alanında kendini hissettirmiştir. Din adına konuşan, dinî semboller kullanan, fedakârlık, hizmet, sadakat, ihlas ve ahlak gibi kutsal kavramlara yaslanan bir yapının, sonunda ihanet, manipülasyon, istismar ve örgütsel çıkarla özdeşleşmesi, geniş toplumsal kesimlerde yalnızca belirli bir yapıya değil dinî cemaatlere, dinî otoritelere ve hatta dinin kamusal görünürlüğüne yönelik de ciddi bir güven kaybına yol açmıştır. Bu sebeple FETÖ, salt bir örgüt değil, dinî güven sermayesini tüketen, Müslümanların birbirine itimadını aşındıran ve dinî temsil alanında derin bir travma üreten tarihsel bir kırılma olarak değerlendirilmelidir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında güven, yalnızca bireysel bir duygu değil; toplumsal düzenin en temel kurucu unsurlarından biridir. Niklas Luhmann'ın ifade ettiği gibi güven, karmaşık toplumsal dünyada insanların birlikte yaşayabilmesini mümkün kılan temel mekanizmalardan biridir. Anthony Giddens ise modern toplumlarda bireyin "ontolojik güven" olarak adlandırdığı temel varoluşsal emniyet duygusuna ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede FETÖ'nün yaptığı tahribat, sadece kurumsal güveni değil; Müslüman'ın kendi dinî dünyasıyla kurduğu ontolojik güven ilişkisini de sarsmıştır. İnsanlar hem "kime güveneceğini" hem de "hangi dinî temsil biçimine güvenebileceğini" de sorgulamaya başlamıştır.

Bu durum, dinî temsil krizinin en tehlikeli boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü dinî normların toplumsal etkisi, kutsal metinlerin doğruluğuyla veya inanç esaslarının metafizik gücüyle sınırlandırılamaz. Daha genel bir çerçevede bu normları temsil edenlerin ahlaki tutarlılığına, güvenilirliğine ve toplumsal örnekliğine de bağlıdır. Dinî temsil çöktüğünde, çoğu zaman ilk aşamada dinin kendisi değil, dinin temsilcileri sorgulanır. Ancak zamanla temsilcilerle birlikte temsil edilen değerler de sorgulanmaya başlanır. Böylece insanlar, yalnızca belirli bir örgüte veya belirli bir dinî yapıya değil; giderek din adına konuşan herkese, dinî cemaatlere ve hatta dinî normların kamusal rehberlik kapasitesine karşı da mesafeli hâle gelebilir.

Bu sebeple Türkiye'de son yıllardaki sekülerleşme eğilimlerini, sadece küresel modernleşme süreçlerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmek eksik kalmaktadır. Kuşkusuz dijitalleşme, bireyselleşme, tüketim kültürü, neoliberal hayat tarzları ve küresel medya düzeni bu süreçte önemli rol oynamaktadır. Ancak FETÖ'nün ürettiği güvensizlik iklimi, bu eğilimleri hızlandıran ve toplumsal meşruiyet kazandıran özel bir kırılma noktası oluşturmuştur. Çünkü insanlar, yalnızca belirli bir örgütten değil; dinî iddialardan, dinî cemaatlerden ve hatta dinî normların toplumsal düzen kurucu kapasitesinden de şüphe duymaya başlamıştır.

Bu bağlamda sekülerleşme, düşünsel bir dönüşüm veya hayat tarzı tercihinin ötesine geçen bir güven krizi şeklinde de okunmalıdır. Dine inanç çoğu zaman doğrudan ortadan kalkmamakta fakat dinin toplumsal hayata yön verme, bireyi sınırlandırma, ahlaki sorumluluk yükleme ve ortak bir anlam dünyası kurma kapasitesine duyulan güven zayıflamaktadır. Böylece din, hayatı düzenleyen güçlü bir medeniyet

ilkesi olmaktan çıkarak, giderek bireysel vicdan alanına çekilen, sembolik değeri yüksek ancak toplumsal etkisi sınırlı bir aidiyet biçimine dönüşebilmektedir.

Bu durumun sonuçları dinî hayatla sınırlı değildir. Dinî normların toplumsal bağlayıcılığı zayıfladığında, insanı sınırlandıran, arzusunu terbiye eden, mahremiyeti koruyan, utanmayı öğreten, fedakârlığı teşvik eden ve bireyi kendisinden daha büyük bir anlam dünyasına bağlayan ahlaki zemin de aşınmaktadır. Bunun sonucunda teşhir, tüketim kültürü, hazcılık, bireycilik, performans baskısı ve çıkarcılık daha kolay yayılabilmektedir. Çünkü insan davranışlarını sınırlandıran aşkın referanslar zayıfladığında, modern kültürün sunduğu alternatif normatif düzenler daha kolay hegemonik hâle gelmektedir.

Bu sebeple FETÖ'nün Türkiye'deki tahribatı bir devlet veya bir güvenlik kriziyle sınırlanamaz. Daha derin düzeyde vuku bulan kırılma, Müslüman öznenin kendi dinî referanslarıyla, kendi tarihsel tecrübesiyle ve kendi medeniyet aidiyetiyle kurduğu güven ilişkisinin zayıflamasıdır. Belki de FETÖ'nün en kalıcı etkisi, Müslümanların kendi dinlerini terk etmelerine yol açması değil; kendi dinî temsil biçimlerine, kendi cemaatlerine, kendi ahlaki referanslarına ve hatta kendi medeniyet iddialarına karşı tereddüt duymaya başlamalarına sebebiyet vermesidir. Modern dünyanın dinî ve medeniyet düzeyindeki en önemli başarılarından biri de belki tam bu noktadadır: İnsanların inançlarını bütünüyle ortadan kaldırmak değil, onların kendi inançlarının toplumsal, tarihsel ve medeniyet kurucu kapasitesine duydukları güveni aşındırmak.

SONUÇ

Neticede modernlik, insanlık tarihinin en kapsamlı medeniyet projelerinden biri olarak özgürlük, eşitlik, refah ve kurtuluş vaatleriyle ortaya çıkmış, ancak tarihsel pratiğinde yeni imkânlar ürettiği ölçüde yeni bağımlılıklar, yeni eşitsizlikler, yeni yalnızlıklar ve yeni anlam krizleri de üretmiştir. Daha da önemlisi modernlik, evrensellik iddiasını yalnızca ekonomik, siyasal ve teknolojik üstünlüğüne dayandırmamış; kendisine alternatif olabilecek büyük anlam sistemlerini, medeniyet tasavvurlarını ve hayat biçimlerini dönüştürme, sınırlandırma ve etkisizleştirme kapasitesi üzerinden de yeniden üretmiştir. Bu süreçte karşılaşılan temel mesele, alternatif dünya görüşlerinin bütünüyle ortadan kaldırılması değil, onların kendi kurucu iddialarından, tarihsel hafızalarından ve medeniyet perspektiflerinden uzaklaştırılması olmuştur.

Bu çerçevede modern dünyanın İslâm karşısında izlediği temel stratejilerden biri, Müslümanların dinî aidiyetlerini bütünüyle ortadan kaldırmaktan ziyade, Müslüman ile İslâm arasındaki ilişkinin mahiyetini dönüştürmek olmuştur. Buradaki amaç, Müslümanı kendi dininin tarihsel, ahlaki ve medeniyet kurucu öznesi olmaktan uzaklaştırarak, onu İslâm'a daha çok kültürel, duygusal ve bireysel düzeyde aidiyet hisseden bir kimlik taşıyıcısına dönüştürmektir. Böylelikle İslâm, hayatı düzenleyen, anlamlandıran ve medeniyet inşa eden bütünlüklü bir dünya görüşü olmaktan uzaklaştırılarak, büyük ölçüde bireysel inanç ve sembolik aidiyet alanına çekilmektedir.

Türkiye örneğinde FETÖ deneyimi, bu dönüşümün yol açabileceği sonuçları göstermesi bakımından özel bir önem taşımaktadır. FETÖ'nün ürettiği en büyük tahribat, siyasal kurumlara verdiği zarar veya gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinin ötesinde, Müslümanların kendi dinî temsil biçimlerine, cemaat yapılarına, ahlaki referanslarına ve nihayet medeniyet iddialarına duydukları güveni aşındırmış olmasıdır. Bu durum, modern dönemde İslâm'ın karşı karşıya bulunduğu temel meselenin dışsal baskılardan ibaret olmadığını; aynı zamanda Müslüman öznenin kendi dinî, tarihsel ve medeniyet aidiyetiyle kurduğu ilişkinin dönüşümüne dayandığını göstermektedir.

Bu nedenle günümüzde yaşanan kriz, ekonomik, siyasal veya kültürel alanlarla sınırlı bir sorun olarak değil, daha derin bir anlam, temsil ve medeniyet krizi olarak değerlendirilmelidir. Belki de modern dünyanın en önemli başarılarından biri, insanların inançlarını bütünüyle ortadan kaldırmak değil; onların kendi inançlarının toplumsal, tarihsel ve medeniyet kurucu kapasitesine duydukları güveni aşındırabilmiş olmasıdır. Bu durumda İslâm'ın ve Müslüman toplumların önünde duran temel soru, modern dünyaya nasıl uyum sağlanacağından çok daha kapsamlı bir mahiyet taşımaktadır: Asıl mesele, insanlığa yeniden anlam, ahlak, adalet ve medeniyet ufku sunabilecek kurucu bir özne olma iddiasının hangi imkânlar ve hangi düşünsel-temel üzerinden yeniden inşa edilebileceğidir.

15 TEMMUZ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

MEHMET BEYHAN

15 Temmuz hain darbe girişimi, yalnızca Türkiye'nin iç siyasetini hedef alan bir kalkışma değil; aynı zamanda Türkiye'nin bağımsız dış politika arayışını durdurmaya yönelik, uluslararası boyutları bulunan stratejik bir müdahale girişimiydi. Darbe teşebbüsünün arka planı, kullanılan aparatlar ve küresel güç merkezleriyle kurulan ilişkiler dikkate alındığında, 15 Temmuz sonrasında Türkiye'nin dış politika yaklaşımında önemli kırılmalar ve yeni yönelimler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Türk dış politikası, Batı merkezli güvenlik paradigmasından kısmen uzaklaşarak Ankara merkezli bir "stratejik özerklik" arayışına yönelmiştir. Savunma sanayiinden bölgesel ittifaklara, terörle mücadeleden çok kutuplu diplomasi arayışlarına kadar birçok alanda daha bağımsız ve proaktif bir çizgi benimsenmiştir.

GÜVENLİK MERKEZLİLİĞİN ÖTESİ

15 Temmuz, Türkiye açısından yalnızca bir güvenlik tehdidi değil; aynı zamanda küresel güç ilişkileri, ittifak sistemleri ve dış politika önceliklerinin yeniden sorgulanmasına yol açan tarihî bir kırılma noktasıdır. Hatırlanacağı gibi Rusya, İngiltere, Gürcistan gibi kimi ülkeler darbenin karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koyup Türkiye'nin yanında dururken, ABD ve AB ülkelerinin önemli bir kısmı hayli zaman geçtikten sonra ve yer yer tuhaf sayılabilecek açıklamalar yapmıştır. Tahmin edilebileceği transatlantik ittifak sistemi NATO'daki müttefiklerin geciken tepkileri ikili münasebetlerdeki güven sorununu derinleştirdi. Müteakip zamanlarda Suriye iç savaşının sürdüğü yıllarda ABD tarafından terör örgütü YPG/PYD'ye verilen açık destek, darbenin mimarı Fetullahçıların liderinin iadesi konusunda benimsenen olumsuz tavır, tabiatıyla Türkiye'nin kendi öncelikleri istikametinde yeni ve etkili iş birlikleri oluşturmak konusundaki politika değişikliğinde önemli rol oynamıştır.

Yapılan birçok değerlendirmede, 15 Temmuz sonrasında Türkiye'nin "güvenlik merkezli" bir dış politika anlayışına yöneldiği vurgulanır. Kuşkusuz bu tespit önemli ölçüde doğrudur, çünkü darbe girişimi devletin güvenlik algısını köklü biçimde değiştirmiş ve varoluşsal tehdit hissini derinleştirmiştir. Ancak bu yaklaşım, yaşanan dönüşümü bütünüyle açıklamak için yeterli değildir. Türkiye bu süreçte sadece "güvenlik merkezli" değil, aynı zamanda "Ankara merkezli" bir dış politika anlayışı geliştirmiştir.

Bu yeni yaklaşımın en temel özelliği, Türkiye'nin kendi jeopolitik aklını yeniden keşfetmesidir. Uzun yıllar boyunca belirli ittifak sistemlerinin çizdiği sınırlar içinde hareket etmeye alışan Türk dış politikası, 15 Temmuz sonrasında alternatiflerinin bulunduğunu çok daha net bir biçimde fark etmiştir. Böylece dış politika kararları; Washington, Brüksel ya da başka küresel güç merkezlerinin beklentilerinden ziyade, doğrudan Ankara'nın güvenlik öncelikleri, stratejik çıkarları ve tarihsel hafızası ekseninde şekillenmeye başlamıştır.

Bu husus o kadar önemlidir ki yaşanan durum yalnızca diplomatik bir yön değişikliği değil, aynı zamanda zihinsel bir bağımsızlaşma sürecidir. Zira devletler de tıpkı insanlar gibi bazen uzun süre alıştıkları düzenin dışına çıkabileceklerini fark edemeyebilirler. İşte 15 Temmuz kalkışması, Türkiye'nin bu potansiyeli fark etmesini sağlamıştır. Türkiye, kendisine dayatılan jeopolitik sınırların mutlak olmadığını, farklı güç merkezleriyle eş zamanlı ilişkiler kurabileceğini, kendi savunma kapasitesini geliştirebileceğini ve gerektiğinde kendi güvenlik doktrinini bağımsız biçimde inşa edebileceğini görmüştür. Hatta sadece görmekle kalmamış, bunu tüm dünyaya göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir.

Türkiye'nin "Ankara merkezli" bir dış politika izlemeye başladığının en somut göstergesi, kriz anlarında ortaya koyduğu yeni stratejik refleksler ve sahadaki eylemleridir. Nitekim Türkiye, darbe girişimi sonrasında söylem düzeyini aşarak attığı pratik adımlarla bu dönüşümü görünür kılmıştır:

Askerî Harekâtlar ve Terörle Mücadele: 2016 yılında, 15 Temmuz'dan hemen sonra başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı ile Suriye'ye askerî müdahalede bulunulmuş, müttefiklerin PYD/YPG yaklaşımına rağmen, Ankara'nın güvenlik öncelikleri merkeze alınmıştır. Bunu 2018'de sınır hattındaki terör yapılanmasını dağıtan Zeytin Dalı Harekâtı ve 2019'da sahada fiilî durum oluşturan Barış Pınarı Harekâtı izlemiştir.

Bölgesel ve Küresel Denge Stratejileri: 2017'deki Katar krizinde, bölgesel ablukaya rağmen, Katar'ın yanında net bir pozisyon alınarak askerî üs kurulmuştur. Benzer şekilde, NATO ve ABD baskılarına rağmen Rusya'dan S-400 hava savunma sistemleri tedarik edilmiştir.

Jeopolitik Hamleler: Libya ile imzalanan deniz yetki alanları anlaşmasıyla Doğu Akdeniz'de stratejik bir üstünlük elde edilmiş, 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı'nda ise Azerbaycan'a verilen askerî ve teknolojik destekle Güney Kafkasya'daki dengeler kökten değiştirilmiştir. Otuz yıllık Ermenistan işgalinin son bulması ve Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşması, Türk dış politikasında sadece askerî bir başarı değil, tarihsel bir jeopolitik sıçramadır.

Uzun yıllar boyunca belirli ittifak sistemlerinin çizdiği sınırlar içinde hareket etmeye alışan Türk dış politikası, 15 Temmuz sonrasında alternatiflerinin bulunduğunu çok daha net bir biçimde fark etmiştir. Böylece dış politika kararları; Washington, Brüksel ya da başka küresel güç merkezlerinin beklentilerinden ziyade, doğrudan Ankara'nın güvenlik öncelikleri, stratejik çıkarları ve tarihsel hafızası ekseninde şekillenmeye başlamıştır.

Bu hamle, Türkiye'nin potansiyelinin ve "Ankara merkezli" askerî-stratejik kapasitesinin Türk dünyası tarafından ilk kez bu kadar somut, caydırıcı ve güven veren bir biçimde fark edilmesini sağlamıştır. Karabağ Zaferi, Türk devletleri arasındaki ilişkileri "kültürel bir nostalji" olmaktan çıkarıp, ortak bir güvenlik ve gelecek iradesine dönüştürmüştür. Nitekim bu zaferin yarattığı stratejik özgüven, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin hızla kurumsallaşarak Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını almasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin buradaki hami ve oyun kurucu rolü, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Türk dünyası ekosisteminde Ankara'yı potansiyel merkezi bir kutup hâline

getirmiştir. Zengezur Koridoru dâhil enerji koridorları, savunma sanayii ortaklıklarına kadar yepyeni bir entegrasyon dönemini başlatmıştır.

Millî Savunma Sanayii: İHA-SİHA teknolojileri, balistik füzeler başta olmak üzere, savunma sanayiinde yerlilik oranının artırılması dışa bağımlılığı azaltmış ve dış politikadaki cesur adımların en büyük dayanağı olmuştur. Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik uluslararası farkındalık 15 Temmuz sonrasında istikrarlı şekilde artmıştır. Ankara'nın savunma sanayiini geliştirme çabalarının göstergeleri, Ukrayna'da insansız hava araçlarının kullanılmasından Sahra Altı Afrika ve Asya'daki çok sayıdaki silah antlaşmasına kadar uzandı. Beşinci nesil savaş uçağı Kaan, sabit kanatlı bir insansız hava aracı Kızılelma ve iki orta menzilli balistik füze olan Cenk ile Tayfun ve Türkiye'nin ilk kıtalararası hipersonik balistik füzesi Yıldırımhan bu alandaki önemli gelişmelerden birkaçıdır.

Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye'nin artık ittifakların izin verdiği ölçüde hareket eden edilgen bir ortak değil; gerektiğinde risk alan, saha gücünü kullanan ve alternatif ortaklıklar geliştirebilen egemen bir aktör olduğu açıkça görülmektedir.

DIŞ POLİTİKANIN DOĞAL EKOSİSTEMİ VE TİKA

Dış politika meselelerine bakarken, bazen tabiatın diline başvurmak gerekir. Zira coğrafya bilimi bize, hiçbir canlının ve hiçbir bitki türünün boşlukta var olmadığını öğretir. Her canlı, yaşamını sürdürebilmek için kendisini besleyen, koruyan ve geliştiren bir ekosisteme ihtiyaç duyar. Toprak, su, iklim, diğer canlılar ve sayısız unsur arasındaki hassas denge, o ekosistemin varlığını mümkün kılar. Ekosistem zayıfladığında canlı da zayıflar, güçlendiğinde ise gelişir, yayılır ve kalıcı hâle gelir.

Devletler ve dış politika anlayışları da kendilerini ayakta tutan bir ekosisteme ihtiyaç duyarlar. Hiçbir ülke yalnızca "güvenlik merkezli" askerî gücüyle, diplomatik söylemleriyle veya ekonomik kapasitesiyle tek başına etkili bir dış politika üretemez. Kalıcı ve bağımsız bir dış politika; onu besleyen kurumlar, fikirler, insan kaynağı, ekonomik imkânlar, kültürel etkileşim ağları ve toplumsal destek mekanizmaları üzerine inşa edilir. Türkiye'nin 15 Temmuz sonrasında daha belirgin hâle gelen Ankara merkezli dış politika anlayışı da işte böyle zengin bir ekosistemin ürünüdür. Bu ekosistemin en önemli unsurlarından biri de hiç şüphesiz Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olmuştur.

TİKA, Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesini sahaya taşıyan; Ankara'nın sadece bir siyasi merkez değil, aynı zamanda bir vicdan ve dayanışma merkezi olma iddiasını dünyanın farklı coğrafyalarında görünür kılan temel kurumlardan biridir. 2025 yılında, Meksika'nın başkenti Mexico City'ye yaptığımız ziyaret sırasında bunu çok farklı bir şekilde hissetmiştim. Aztek medeniyetinin görkemli mirasını taşıyan kadim piramitleri gezerken, yol kenarındaki dijital panolarda Türk bayrağının altında TİKA'nın logosunu gördüm. O an, içimde tarif edilmesi zor bir onur dalgası oluşmuştu. Anadolu'dan binlerce kilometre uzaklıkta, başka bir kıtanın kalbinde Türkiye'nin izine rastlamak muhteşem bir duyguydu. Aslında bu sembolik karşılaşma, Türk dış politikasının son yıllarda ulaştığı küresel etki alanını özetliyordu. TİKA, bu yeni dönemde çok boyutlu katkılarıyla dış politika ekosistemini tahkim etmiştir.

Afrika ve Balkanlar'da Yapısal Etki: Afrika'da sağlık, eğitim, tarım ve altyapı projelerinin artırılması Türkiye'nin kıta üzerindeki diplomatik bağlarını kökleştirmiştir. Balkanlar'da ise Osmanlı mirasının restorasyonu; cami, köprü ve kültürel eserlerin yeniden ayağa kaldırılması, Türkiye'nin tarihsel hafızaya dayalı diplomasi anlayışını güçlendirmiştir.

Kriz Bölgelerinde Vicdan Odaklı Diplomasi: Suriye, Libya, Afganistan, Somali ve Yemen gibi bölgelerde yürütülen faaliyetler, Türkiye'nin "yalnızca çıkar odaklı değil, vicdan merkezli" bir aktör olduğunu kanıtlamıştır.

Kapasite Geliştirme ve Küresel Görünürlük: Birçok ülkede açılan okullar, hastaneler, meslek eğitim merkezleri ve kamu kapasitesini geliştirme projeleri, Türkiye'nin uzun vadeli nüfuz alanları oluşturmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca korona salgını sürecinde gerçekleştirilen küresel sağlık yardımları ve tıbbi destekler, Türkiye'nin insani diplomasi vizyonunun sahadaki en güçlü taşıyıcısı olmuştur.

KÜLTÜREL PENCERE: DİZİLERİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA KATKILARI

Devletlerin uluslararası alandaki etkisi yalnızca ekonomik büyüklükleri, askerî kapasiteleri veya resmi diplomatik girişimleriyle ölçülmez. Bazen bir ülkenin hikâyesi, orduların, diplomatların ulaşamayacağı yerlere sanatın, sinemanın ve kültürel üretimin kanatlarında ulaşır. Türk dizileri de son yıllarda Türkiye'nin dünyaya açılan en etkili kültürel pencerelerinden biri hâline gelmiştir.

Latin Amerika'dan Afrika'ya, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan seyahatlerimde bunu bizzat müşahede etme imkânı buldum. Gittiğim birçok ülkede insanların Türk dizilerindeki karakterleri, şehirleri ve hikâyeleri şaşırtıcı bir yakınlıkla takip ettiklerine tanık oldum. Kimi zaman İstanbul'un semtlerini, kimi zaman Türkçe kelimeleri, kimi zaman da Türk aile yapısını ve toplumsal ilişkileri bu diziler aracılığıyla öğrendiklerini gördüm.

Sosyolojik açıdan bakıldığında bu durum, kültürün sınırları aşan dönüştürücü gücünü göstermektedir. İnsanlar çoğu zaman ülkeleri siyasi analizlerden veya diplomatik açıklamalardan değil, hikâyelerden tanırlar. Bir ülkeye karşı duyulan merak, sempati ve yakınlık kültürel temaslarla filizlenir. Türk dizileri de milyonlarca insanın Türkiye'yi yalnızca bir coğrafi mekân olarak değil; duyguları, değerleri, aile ilişkileri ve gündelik hayatıyla birlikte yaşayan bir organizma olarak tanımasına imkân sağlamıştır.

Felsefi açıdan ise hikâyeler, insanlığın en eski ortak dilidir. İnsanlar birbirlerini önce fikirlerle değil, hikâyelerle anlamaya başlarlar. Bu nedenle Türk dizilerinin başarısı, yalnızca bir medya veya ticari başarı değildir; aynı zamanda Türkiye'nin kendi hikâyesini dünyaya anlatabilme başarısıdır. Çünkü bir toplumun kültürü başka toplumların hayal dünyasında yer edinmeye başladığında, o devlet artık yalnızca ticari ürün ihraç etmiyor, anlam, duygu ve hafıza da ihraç ediyor demektir. Modern dünyada kalıcı etki, güçten önce aşinalıkla, aşinalıktan önce de hikâyelerle kurulur. Bu nedenle Türk dizileri, Türkiye'nin yumuşak gücünü besleyen ve "Ankara merkezli" dış politikanın küresel ölçekte daha derin izler bırakmasını sağlayan stratejik birer araçtır.

SONUÇ VE GELECEK PROJEKSİYONU

Bütün bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, 15 Temmuz'un yalnızca bir darbe girişiminin bastırıldığı tarih olmadığı daha net anlaşılmaktadır. O gece millet, sokaklarda ve meydanlarda sadece iradesini savunmamış, aynı zamanda Türkiye'nin gelecekte nasıl bir devlet ve nasıl bir ülke olacağına da yön vermiştir. Zira 15 Temmuz sonrasında yaşanan dönüşümün en önemli yapısal sonuçlarından biri, devletin içerisine yuvalanmış, iradesini başka güç merkezlerine bağlamış karanlık yapıların tasfiye edilmesi olmuştur. Bu tasfiye, yalnızca güvenlik bürokrasisinde değil, devletin karar alma mekanizmalarında da daha bağımsız ve millî bir perspektifin güçlenmesine imkân sağlamıştır.

Böylece Türkiye, uzun yıllar boyunca potansiyelini sınırlayan görünür ve görünmez engellerden kurtuldukça savunma sanayiinden diplomasiye, insani yardımdan kültürel etkileşime kadar birçok alanda kendi imkân ve kabiliyetlerini daha özgüvenli biçimde ortaya koymaya başlamıştır. Bugün Türk dış politikasının farklı coğrafyalarda iş birliği temelinde daha etkin, daha girişimci ve çok boyutlu bir görünüm sergilemesinin arkasında bu zihinsel ve kurumsal özgürleşme süreci bulunmaktadır.

Ancak tarih, bize milletlerin yürüyüşünün hiçbir zaman tamamlanmış bir hikâye olmadığını göstermiştir. Her kazanım beraberinde yeni sorumluluklar, her başarı ise yeni imtihanlar getirir. Türkiye'nin son yıllarda attığı adımlar son derece kıymetlidir. Bununla birlikte, daha güçlü kurumlar inşa etmek, hukuk ve liyakat zeminini tahkim etmek, ekonomik kapasiteyi büyütmek, bilim ve teknoloji üretiminde daha ileri seviyelere ulaşmak ve dış politikada elde edilen kazanımları kalıcı hâle getirmek için katedilmesi gereken uzun bir mesafe hâlâ önümüzde durmaktadır.

15 Temmuz'un bize öğrettiği en önemli hakikat de tam burada saklıdır: Bir millet kendi iradesine sahip çıktığında, kendi potansiyeline inandığında ve kaderini başkalarının ellerine bırakmadığında neleri başarabileceğini göstermiştir. O gece meydanlarda yazılan destan, yalnızca geçmişin bir hatırası değil, geleceğe dönük güçlü bir irade beyanıdır. Türkiye'nin yürüyeceği yolun istikameti Ankara'da çizilmekte, gücü ise bu milletin tarihinden, hafızasından ve özgüveninden beslenmektedir. 15 Temmuz sonrası devlet, içindeki dış bağlantılı aparatları temizledikçe, Batı merkezli bir dış politikadan "Ankara merkezli" bir dış politikaya evrilmiştir.

ESKİ DEFTERLER MODERN SORUNLAR

MEHMET FURKAN ÖREN

Dünya ölçeğinde üzerinde çokça konuşulan ve güncel olarak alternatif bilgi paradigmaları konusunda önemli bir yere sahip İslâm, siyaset felsefesini göklerden (Tanrı'nın onayından) alıp 'aklın' (rasyonel kurgunun) zeminine indirme iddiasındaki seküler öngörülere rağmen milyonlarca mensubuyla hâlen merkezî bir yerdedir. İslâm ile ilgili literatüre bakıldığında onu sıklıkla diğer dinler ve özellikle de Hıristiyanlıkla karşılaştıran metinler dikkat çekmektedir. Elbette ki bunlarla ilgili detaylı analizler için daha uzun tahliller gereklidir. Ancak genel hatlarıyla söylenecek önemli hususlardan birisi Hıristiyanlıkla (özelde Katoliklik) İslâm'ın karşılaştırılmasının sağlıklı çözümlemeler yapılmasına imkân sağlamasıdır. Çünkü bürokrasinin tarihsel çerçevesini anlamak kiliseyi kavramaktan geçmektedir. Bu karşılaştırmanın verimli olabilecek önemli unsurlarından biri devlet, iktidar ve bürokrasi ile ilgilidir. İslâm, iktidar alanının zayıf, kabileci yaklaşımların egemen olduğu, dahası şiddeti kullanma araçlarını elinde bulunduran iktidarla desteklenmiş dinî bilgilerden yoksun bir coğrafyada ortaya çıkmıştır.

Oysa Hıristiyanlık, şiddeti kullanma araçlarını elinde bulunduran, iktidarın belirgin olduğu "devlet" teamüllerinin geliştiği öte yandan önemli bilgi tekellerini elinde bulunduran din adamı sınıfının bulunduğu bir coğrafyada doğmuştur. Nitekim bir tarafta yönetimde güçlü Roma, öte yanda dinî bilgiyi yorumlama tekelini elinde bulunduran Yahudi din adamları sınıfı bulunmaktadır. İslâm'ın bu özelliği tarih boyunca onun belirli bir devlet, bürokrasi ve iktidar stratejisi ortaya koymasını engelleyici bir faktör olarak öne çıkmıştır. Hıristiyanlık ise kurumsallaştığı ilk dönemlerinden itibaren "bürokratik" bir anlayışın, devlete içkin bir bakışın ortaya çıkmasına yol vermiştir. İslâm ve Hıristiyanlık merkezli bu değini, kendi içerisinde modern bürokratik devletle İslâm'ın konumunun anlaşılması açısından da belli bir kavrayış imkânı sunmaktadır.

İslâm'ın kendi tarihselliğinde iktidara ilişkin belirgin çerçeve çizmeyen yönü tarih boyunca din ve devlet konulu tartışmaların odağına oturacak, kim yönetmelidir?, sorusu İslâm'ın ilk dönemlerinde aynı zamanda dinî gruplaşmaların da temelini oluşturacaktır. İslâm düşüncesindeki müphemlik bir taraftan ulemanın dinamik bir yorum anlayışı geliştirmesine imkân sağlarken aynı zamanda çeşitli grup ve anlayışların devlet gücünü kullanarak diğerlerini baskıladığı durumların oluşmasına da zemin hazırlayacaktır.[1] Örneğin Abbasiler döneminde Memun'a yakın duran Mutezile'nin düşünce özgürlüğü iddiasına rağmen geleneğin çoğulluğunu, dinamizmini, yoruma açıklığını iptal etmeye matuf mihne sürecinde fiilen rol alarak Ahmed bin Hanbel ve arkadaşlarına yaptıkları baskılar bu yönüyle öğreticidir.

BÜROKRATİK DEVLETİN YÜKSELİŞİ VE DİNÎ GRUPLAR

Pek çok tartışmaya konu olsa da bürokrasinin ve modern devletin temelleri Batı'da atılmıştır. Bu durumun kökleri asıl itibarıyla Hıristiyanlığa dayalıdır. Belki biraz indirgemeci bir yaklaşımla İslâm kelamı merkeze alınarak bürokratik bir devlet mekanizmasının kurulmasının zor olduğu söylenebilir. Elbette bunun da ana sebebi İslâm'ın geniş bir yorum kültürüne alan açmasıdır. Örneğin İslâm'da dinî yorumlama tekeli belli bir kuruma, zümreye ve kişiye verilmemiştir. İslâm, devlet ve iktisat yönelimi bağlamında birtakım ana ilkeler vazetmekle beraber kesin ifadeler kullanılmasına imkân sağlamamaktadır. Bu açıdan İslâm yorum geleneğinde özellikle vahyi tefsir eden ulema, düşüncelerinin sonunda "Allah buradaki kastını en iyi bilendir!" kaydını düşmektedirler.

1 Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Oysa Hıristiyanlığın merkezini oluşturan Katolik Kilisesi özünde bürokratik bir yapı gibidir. Dini yorumlama tekeli kilisenin elinde bulunduğu gibi gündelik hayatta dinin işleyiş şekli ve kuralları belirleme yetkisi de ondadır. Cadılık mahkemeleri olarak bilinen Salem duruşmaları, Galileo'nun yargılanması gibi süreçlerde kilise bilfiil rol üstlenmiştir. Hıristiyanlıktaki yeni yorum ve durumlar kilisenin "yönetmelik ve mevzuatlarına" takılmıştır. Öte yandan kilise baştan itibaren din ve siyaset alanında belirgin bir etkiye sahiptir. Bu etkide kimi zaman otoriteyi eline alsa da genelde iktidarla kendi teolojik çerçevesi arasında belirli bir sınır çizmiştir. Bu açıdan modern bürokratik devletlerin Avrupa'da ortaya çıkması zaten bu konuda yeterince tecrübesi bulunan kilise için bir çeşit gizlenme ve kabına çekilme anlamına gelmektedir. Oysa 19. yüzyılda bürokrasi kültürünün Osmanlı'da baş göstermesi aynı sonuçlara yol açmamıştır.

Osmanlı'da bürokrasi ve merkezileşmeye yönelik ilk ciddi adımlar II. Mahmut döneminde atılmıştır. Devletin bürokratik bir hüviyet çerçevesinde yeniden organize edilme girişimlerine modernitenin başka araçları da eşlik etmiştir. Gelişmeye başlayan yollar, Avrupalı bazı firmaların demiryolları inşası, telgraf ve posta gibi imkânların artması, gazete ve dergicilik faaliyetlerinin yaygınlaşması, sıbyan mekteplerinin açılması ve eğitim seferberliği gibi faaliyetlerle merkezileşme çerçevesinde başkentte alınan kararların gündelik hayatı etkilemesini pozitif yönde etkilemiştir. Böylece bir taraftan toplumun siyasi kimlik kazanacağı imkânlar yaratmış öte yandan vatandaşlık gibi yeni kavramlar da gündelik hayatın merkezine yerleşmiştir.[2] Yanı sıra yeni aydın sınıfının türemesi, Tanzimat devrindeki tercüme odası örneğindeki gibi Batı düşünce sistemine hâkim simaların çoğalması, Meşrutiyet süreciyle birlikte seçim kültürünün gelişmesi siyasallaşmayı sağlarken aynı zamanda başkentte kimlerin etkin olacağı gibi soruları da gündeme getirmiştir.[3]

Bürokratik kurumların yeni zamanlara adaptasyonuyla devlet merkezîleşmiştir. Bu durum alınan kararların kamusal alanı etkilemesi, pek çok kişiyi ilgilendirmesi anlamına geliyordu. Siyaset saraydan topluma ve gündelik hayatın merkezine yerleşmekteydi. Buradaki kritik nokta, kimler karar verecek ve hangi grup alınan bu kararlara uyacak?, sorularıydı. Bu çerçeve, Max Weber'in bürokratik yapıya gönderme yapan devlet tanımıyla da ilişkiliydi. Devlet meşru şiddet araçlarına hükmeden belirli bir grubun diğer bir grubu yönetmesidir. Bürokrasi ve onun sahip olduğu imkân ise bu anlamda iştah kabartıcıydı ve buralarda örgütlenmek başarı demekti. Nitekim bunun belki de ilk başarı örneklerini İttihat ve Terakki'de görmek mümkündür. Birkaç öğrencinin kurduğu bu yapı örgütlü bir şekilde bürokrasiyi ele geçirerek darbe yapabilecek konuma gelmiş ve devletin kararlarına yön vermiştir.

Modernleşme süreci, bürokrasinin bu iştah kabartıcı yönünü kamusallaştırmak için etkili olarak gördüğü demokrasiyi -belki de cumhuriyet demek daha doğrudur- öngörmüştür. Buna göre devasa bir bürokratik mekanizma konumundaki devleti yönetmeye talip gruplar veya düşünceler partileşecek, kamuoyunda yeterli rıza ürettiğinde ise bürokrasiden oluşan geminin dümenine geçecekti. Şiddet tekellerini adil bir şekilde kullanmak içinse *modern nomos* konumundaki anayasa takip edilecekti. Bu anayasa ırkı, konumu, şekli ve makamı ne olursa olsun herkese eşit uygulanacak, asla ve kata herhangi bir kliğin ve partinin çıkarlarına hizmet edecek çerçevede uygulanmayacaktı. İşte bu nokta, bu asimetri çok önemliydi. Ne var ki bu çerçeve, Türkiye özelinde çoğunlukla işler olmamıştır. Bürokratik yapılanma yakın dönemlere kadar demoklesin kılıcı gibi siyasetin üstünde durmuştur hatta onların kontrol altında tutulması gerektiğini savunmuştur.

MÜPHEMLİĞE KARŞI BÜROKRASİ

Modern Türkiye bir biçimiyle bürokrasi devletidir ve burada dikkat çeken önemli husus, dinin konumudur. Bu tartışma bürokratik mekanizmaların ihdas edildiği sürecin ilk anlarından itibaren kamusal alanla devlet arasında çözülmemiş bir sorun gibidir. İslâm'ın devlet yönetimi, iktidar çerçevesi ve en azından toplumsal hayatla ilgili sistematik bir kurumunun bulunmaması kanunlarla ve yönetmeliklerle işleyen bürokratik bir organizasyon için zorlayıcıdır. Çünkü genelde modernite ve onun bir sonucu olan bürokrasi müphem alanları sevmez. Onu belirginleştir-

2 Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

3 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, çev. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

mek, bilinir kılmak ister.[4] Burada din ve devlet nerede durmaktadır, din denilince muhatap kim olmalıdır? Geç Osmanlı dönemiyle başlayan ve Cumhuriyet dönemi ile devam eden bürokratikleşme sürecinin seküler karakteri kamusal alan ile devlet arasındaki makasın açılmasına kaynaklık etmiştir.

Devleti kuran kadro laikliğin modern Türkiye'yi çağdaş şartlara taşıma açısından daha iyi olacağını düşünmekteydi. Aslında bu düşünce sadece Türkiye için değil Tanzimat'tan beri bürokraside görev alan pek çok aydının genel düşüncesiydi ve din bu süreçten itibaren tedrici şekilde devlet kurumlarından ayıklanıyordu. Ancak bu ayıklama ve uzaklaştırma sürecinin nahif tarafı kamusal alanda belirgin konumdaki dinin ne olacağıydı. Devletin bu anlamda muhatap alacağı kilise gibi bir yapı yoktu, dahası dinî alan olabildiğince çeşitli ve karmaşıktı. Onlarca dinî grup, cemaat ve oluşum vardı ve bunların haricinde din gündelik hayatın önemli bir parametresiydi. Nihayetinde devlet, İslâm tarihinde örneği bulunmayan yeni ve bürokratik bir kurum hüviyetindeki Diyanet İşleri Başkanlığı ile bu işin üstesinden gelmeye çalışacaktır. Diyanet, devletin din sahasında modern şartlara uygun bir muhataptır. Diğer bir ifadeyle İslâm geleneğinde modern şartlarda muhatap alabileceği bir "din dili" göremeyen devlet, bu dili bizzat kendisi kurmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı devletin dindar kamusal alanla iletişim kurabileceği yeni bir dil olarak konumlanırken yönetmelikleri, mevzuatı, çerçevesi, çalışma prensipleri, görevlileri ve yetki alanlarıyla somut bir kurumdur.

GİDERİLEMEYEN GRİ TONLAR

Modern Türkiye'de dinî alanı düzenleyecek muhatap kimliğiyle konumlandırılan Diyanet'in pozisyonu dinî grup ve cemaatlerle ilgilidir. Diyanet bir boyutuyla devlet eliyle kurulan ve "kilise" zihniyetine dayanan modern bir dinî "grup" şeklinde tanımlanabilir. Ancak bu konumlanma Diyanet'e kilise benzeri teolojik bir hakikat tekelciliği ve pozisyonu vermiyor, daha ziyade işlevsel bir çerçeve ile kamusal alana nüfuz etme imkânı sağlıyor. Diyanet dinî alanı bütünüyle yönlendirme imkânlarına sahip olmadığı gibi alternatif düşünce üreten dinî grupların da yer bulabileceği bir çerçeve hüviyetiyle varlığını sürdürecektir. Nitekim kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren çeşitli dinî grup ve cemaatlerin mensupları doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev almışlardır. Öteden beri Türkiye'de faaliyet gösteren belli başlı din ve cemaat liderlerinin Diyanet'in kadrolu görevlisi olması dikkat çekicidir. Bu durum, belirgin bir manzarayı ortaya çıkarmaktadır.

İnsanlar bürokratik mekanizmalarda, gündelik hayattaki düşünceleri, görüşleri, hayata bakış açıları, değerlendirme biçimleri ve daha da önemlisi ideolojileriyle birlikte yer edinmektedirler. Bürokrasiyi öven Weber, onun merkezine verimliliği koymaktadır. Aslında tarihsel açıdan bürokrasinin doğuşu da yetenekler ve verimlilikle ilgili olmuştur. Çünkü zamanla karmaşık hâle gelen devlet yapılanmaları nitelikli yeteneklere ihtiyaç duymuştur. Bu yeteneklerin keşfi için ise eğitim, diploma, sınav, mülakat ve benzeri kıstaslar getirilmiştir. Oysa burada kritik husus matematik, hukuk, istatistik, savunma gibi pek çok alanda göreve alınan bürokratların "robot" olmadıklarıdır. İnsanlar her zaman için kimlik, ideoloji ve düşünce sahibi olmuştur. Diyanet bünyesindeki dinî grup liderlerinin nev-i şahsına münhasır politikaları sürdürmeleri bunun bir yansıması şeklinde görülmelidir. Dolayısıyla insanlar bürokrasiye dünya görüşlerini parantezeye alarak gelmiyorlar. Burada sorun bu düşünce, ideoloji ve bakışın bürokrasiyi örgütlü bir şekilde ele geçirip kurumları tesiri altına almasıdır. Neticede tarafsızlık ve liyakat nutuklarına rağmen insanın ideolojik eğilimleri ve bunların örgütlü yapılara dönüşerek devlet kademelerine nüfuz etmesi modern Türkiye'de devam eden bir süreç görünümündedir. Türkiye'nin din dolayımında en büyük kâbusunun bu olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Gerçekten de ideolojilerin örgütlü eğilimleri besleyen özelliği ile kamplaşmalar bir araya geldiğinde liyakat söylemiyle yapılanan bürokrasi tehlikeli bir silaha dönüşebilmektedir. Bunu gören devlet, memurlara siyasi partiye üye olma konusunda birtakım sınırlandırmalar getirmiş, bu hususta yapılanmaları da sivil siyasete bırakmıştır. Bu kabulün dayandığı zemin bürokrasinin iskeletini oluşturan memurluğun tarafsızlık ilkesiyle hizmet etmesini sağlamaktır. Bu korkuyu besleyen ana eğilimlerden biri dinî duruşlardır. Din kendi içerisinde taraf olmayı gerektirir. Hatta din içerisinde belli gruplar bile kendilerini ayrıcalıklı görme eğilimi taşıyabilir.

4 Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde vatandaşlık kavramı ortaya çıktığında, Osmanlı millet sisteminde ayrıcalıklı şekilde konumlandırılan Müslümanlar bocalamışlardır. Dinî perspektiften bakıldığında bir Hıristiyan ile bir Müslüman eşit değildir, oysa yeni siyasi organizasyon herkesin eşitlendiği bir çerçeveyle vatandaşlık paydasını öne çıkarmakta, devleti ise hakem kılmaktaydı. Ne var ki devleti yönetenler de insandır ve onlarında taraf olacağı düşünceler bulunmaktaydı. Dinî duruşlar kenara bırakıldığında bile seküler ideolojiye sahip devlet bürokratları bile bu ideolojiden kaynaklı olarak dışlayıcı yaklaşımlar geliştirebilmekteydi. Nitekim Türkiye'de fişleme, takip etme, dinî yaşantıdan dolayı görevden uzaklaştırmaya dönük kabarık bir dosya bulunmaktadır. 28 Şubat sürecinde başörtü taktığı için ya da gündelik hayatta dinî hassasiyetler taşıdığı için binlerce insan bürokrasiden tasfiye edilmiştir.

ELİT KURUMLAR, FETÖ VE ÇÖZÜM BEKLEYEN SORUNLAR

ABD'li sosyolog Wright Mills'e göre bazı elit kurumlar kitlenin yönlendirilmesinde kritik roller oynarlar. Bu çerçeve Türk siyasi tarihine uyan bir bağlama da işaret etmektedir. Yıllar boyunca Türkiye'nin elit kurumu Osmanlı geçmişine, Yeniçeri Ocağı'na kadar götürülebilecek bir gelenek olarak askerî birimler olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde öne çıkmaya çalışan sivil siyaset bu kurumca frenlenmiş, darbelerle indirilmiş ya da engellenmiştir. 1960'ta başlayan ve çeşitli dönemlerde tekrarlanan darbe mekaniği Türkiye'de kamusal alanı ve bürokratik yapıyı dönüştürme amacı taşıyan ya da en azından yönetme isteğinde olduğu anlaşılan ilginç bir grup tipolojisinin ortaya çıkmasına da yol vermiştir: Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ).[5] Dinin kitle psikolojisi üzerindeki manipülatif gücünü kullanan bu örgüt, Türkiye'nin bürokratikleşme hikâyesi, sivil siyaset ve darbe mekaniği, öte yandan din-devlet ilişkisi açısından ilginç bir yapılanmadır. Dışişleri Bakanlığı'nın "kült" yapılanma diye tanımladığı bu örgüt, geleneksel dinî cemaat ve hareketlerden farklıdır.[6] Yakından bakıldığında dikkat çeken özelliği ise bürokrasinin imkânlarını kullanarak darbe yapma ve yönetme hevesidir. 17-25 Aralık 2013 tarihindeki yargı darbesi girişiminin ardından Paralel Devlet Yapılanması (PDY) diye de adlandırılan Fetullahçılık, devletin bürokratik organizasyonunda aynı mantıkla işleyen bir yapı olarak dikkat çekti. Öyle ki devletlerin kalifiyeli bürokrat yetiştirmek için işlevselleştirdiği eğitimi seferber ederek devasa bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Örgütlenmesinde devletin bürokratik yapısını kopyalayan FETÖ'nün tek farkı, bu paralelliği gizemli bir şekilde yürütmesi ve üstelik bunun devletin faydasına olduğunu düşünmesidir. Denilebilir ki büyük bir siyasal iktidar mekanizmasının anahtarına dönüşen FETÖ, bürokratik bir devlette üstelik dinî birtakım hassasiyetler üzerinden sörf yapıp organize teşkilatlanmanın bir örneğidir.

Fişleme kültürü, bürokratik tasfiye, itibardan düşürme gibi faaliyetlerle bürokratik darbeciliğin yabancısı olmayan Türkiye'de, bürokrasiden güç devşirerek yönetme hevesindeki FETÖ yıllar boyunca tüm enerjisini bu amaca harcamış, fişleme yapmış, beğenmediğini örgütçü yapısını kullanarak itibardan düşürmeye ve bürokrasiden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Dinî halüsinasyonu belirgin olan FETÖ, Türkiye'nin kuruluşundan beri bürokrasi anlamında korktuğunu başına getiren bir yapı oluşturmuştur. Bu korku, belli amaç ve hedefleri bulunan ideolojik ve sistematik çalışan örgütlü bir yapının devlete sızarak devletin kurumlarını kendi çıkarları için kullanmasıdır. "İnsanlık medeniyetini ve toplumsal örgütlenmeleri"ni inceleyen İbn Haldun'dan bu yana biliyoruz ki 'dinî güçlerle donanmış', kurtarıcı bir mehdi beklentisi hayalî ve tehlikeli bir anlayıştır. Nitekim ona göre Müslüman toplumlarda ortaya çıkan gerçeklerden kopuk dinî kurtarıcıların ve mehdilerin sonu daima trajediyle bitmiştir.[7] Hem kendisi büyük bir bürokratik güce dönen hem de bürokrasideki etkinliğini kullanarak darbeye yeltenen FETÖ trajedisinin ortaya çıkardığı sonuç, devlet, din, ideoloji ve toplum bağlamında bazı hususların üzerinde tekrar düşünmeyi gerektirmektedir.

Modern devletler özünde totaliter kurumlardır ve bu totaliterlik bürokratik mekanizmalarla teşekkül etmektedir. Günümüzdeki teknolojik gelişmelerden azami ölçüde yararlanan devlet, bireyin özel hayatına müdahil olabilecek konumdadır. Onun bu durumu "kamusal alan" ve "sivil

5 https://www.icisleri.gov.tr/icguvenlik/feto-fetullahci-teror-orgutu-kitabi(Erişim, 26.06.2026)

6 https://www.mfa.gov.tr/feto.tr.mfa (Erişim, 26.06.2026)

7 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Vahdettin İnce, Beyan Yayınları, İstanbul, 2025.

yaşam" için birtakım çıkış yollarının geniş bırakılması gerektiğini göstermektedir. Türkiye'de dinî grupların ve çeşitli ideolojik yapılanmaların kurumsallaşmalarına mümkün olduğunca alan açılmalı ve özellikle dinî grupların vakıflaşması teşvik edilmelidir. Ne yazık ki Türkiye'de kimi dinî gruplarda ortaya çıkan birtakım menfi durumlar üzerinden harekete geçirilen laik teyakkuz "Cemaat ve tarikatlar kapatılmalı!" gibi bir slogana tutunmaktadır.

Mantığın ve rasyonel sözleşmenin bittiği yerde, korkunun retoriğine başvurmayı içeren böylesi tepkiler Türkiye'de düzenin yabancılaştığı yılların siyaset etme biçimini yansıtmaktadır. Pek çok araştırma Türkiye'de laikliği savunanların çoğunun dini kamusal alandan dışlamayı arzulayan tepkisel bir tutum içinde olduğunu ortaya koymuştur. Hâlbuki teknik açıdan cemaat ve tarikatların kapatılması hiç mümkün değildir. Türkiye'de faaliyet gösteren kimi tarikatların yüzlerce yıllık geçmişi vardır ve bunların çalışma biçimleri İslâm'ın da müphem yapısıyla bağlantılı şekilde karakteristik olarak belirsizdir. Tarikatların ve cemaatlerin "üyelik" biçimleri, kendilerini konumlandırma şekilleri tamamen "sivil"dir ve buna eşlik eden bir kamusallık vardır. Bir şeyin kapatılması için durumunun şeffaf olması gerekir ki bunun yolu da kurumsallaşmaktan geçmektedir. Doğru reçetelerle sorunların çözülebileceğine inananların siyasi, ekonomik ve dinî önerilerde bulunduğu da bu noktada hatırlanmalıdır. Bu kapsamda vakıf ve dernekleşme en azından şeffaflaşma ve bürokrasi açısından nispeten belirginleşmedir. Kimileri bunu 'denetleme' ve 'kontrol edilebilir' olma açısından işlevsel de bulabilir. Ne yazık ki dinî sembolleri kamusal alandan dışlamayı hedefleyen 28 Şubat sürecindeki gibi "dışlayıcı laiklik"[8] uygulamaları vakıflara ve derneklere dönük menfi yaklaşımların neticesindeki kapatılmalar bu süreçleri sekteye uğratmıştır.

Yine eleştirilecek yönleriyle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı modern şartlarda Türkiye'nin teşekkül ettirdiği önemli ve değerli bir kurumdur. Tek Parti devrindeki Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri, Babanzâde Ahmed Naim'in başlatıp Kâmil Miras'ın tamamladığı *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* gibi yayınlar hep Diyanet'le bağlantılı olarak yapılmıştır. Yine aynı şekilde Ahmet Hamdi Akseki ve Celalettin Ökten üzerinden şekillenen İmam Hatip Okulları ile Yüksek İslâm Enstitüleri de Diyanet olmaksızın düşünülemeyecek kurumlardır. İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) bünyesinde hazırlanan ansiklopedi ve yetiştirilen kadronun ise etki sahası Türkiye sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla Diyanet'in alanı, konumu, çerçevesi ve kamusal alana dokunan yönleri önemsenmelidir.

Öte yandan sivil siyasetin alanı mümkün mertebe geniş tutulmalıdır. İster dinî ister ideolojik olsun devletin ontolojik temelleriyle ilgili risk oluşturup, kamu düzenini bozmadığı sürece herkes siyaset yapma araçlarına sahip olmalıdır. Bu durumla paralel olacak şekilde "vatana ihanet", "kamu düzenini bozma" gibi negatif kavramların içerikleri kanuni çerçevede tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüde belirginleştirilmelidir. Çünkü Türkiye'de bürokrasiyi ele geçirmeye çalışmak karşı tarafı "vatana ihanetle" suçlamakla başlamaktadır. Nitekim yasanın hizmetkârı olması gereken askerlerce yapılan tüm darbelerin retoriği 'vatanı kurtarmak' gibi itibarı yüksek birkaç slogana dayandırılmıştır. FETÖ'nün bürokraside güçlü olduğu dönemlerde karşısında yer aldığı kişileri "vatana ihanetle" suçlayıp itibardan düşürmesi bunun başka bir örneğidir.

Olaylara tarihî ve karşılaştırmalı bir perspektiften bakarsak Türkiye'de sıklıkla vurgulandığı üzere kamu kurumlarına personel alımları berrak ve mutlaka liyakat merkezli olmalıdır. Nitekim bürokrasinin çalışma esasının en temelde verim olduğu düşünüldüğünde bu kurumlara alınacakların belirli kıstaslar çerçevesinde denetime ve kontrole açık bir şekilde alınması devletin çıkarına olacaktır. Her şeyi yıkan bir nehir hüviyetindeki suistimaller ancak erdemli iktidarın o nehre set çekmesiyle engellenebilir. Bu konuda devlet kurumlarının ciddi bir özeleştiriye ihtiyacı var. Sınav sorularını çalıp kendi üyelerine sızdıran ve kendilerine engel gördükleri kişileri örgütlü yapılarını kullanarak hedefe koyan FETÖ örneği, bürokrasinin belirli bir kliğin eline geçtiğinde nasıl tehlikeli bir silaha dönüşebileceğinin açık bir göstergesidir. Böylesi durumların önüne ancak belirgin kıstasların gizli saklı olmayan bir şekilde uygulanmasıyla geçilebilir.

8 Kavram için bk. Ahmet T. Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik ABD, Fransa ve Türkiye*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

BİR PERSPEKTİF OLARAK HİCRET

KÂMİL YEŞİL

Hicri 15. asrın başlangıcı anlamına da gelen 1400 senesi, dünya Müslümanlarının uyanışı, İslâm âleminin vahdeti açısından da büyük bir umut yılıydı. "El-küfrü milletün vâhide" hükmü çerçevesinde komünist ve kapitalist dünyaya her bakımdan cevap vermenin mümkün olacağı beklentisi hâkimdi inananlarda. Zira dünya bunalım içindeydi, Batı uygarlığı sadece 20. yüzyıla iki dünya savaşı sığdırmıştı, Filistin topraklarını gasp etmişti, sömürgeci emperyalistlere karşı savaşan ulus devletler ise beklenenin aksine kovduklarının uydusuna dönüşmüştü. Yoksulluk, işsizlik gibi toplumları tehdit eden problemleri İslâm dünyası da fazlasıyla yaşıyordu.

Bir zamanlar hilafet merkezi olan Türkiye Müslümanlarında ise "sırtındaki rehavet örtüsünü atmanın" getirdiği farklı bir heyecan ve beklenti vardı. Biz; sorumluluk üstlenmeye hazır ve de çevremizdeki dünyayı dönüştürmek azmindeki İslâmcı gençlik -lise 1 öğrencisiydim- Afganistan'ın SSCB tarafından işgalinin topyekûn uyanışa vesile olacağını düşünüyorduk. Okuduğumuz gazete ve dergiler bizde böyle bir kanaat uyandırıyordu. Pakistan'daki yönetim şeri nizama geçileceğini ilan etmişti. İhvân, Suriye'de ve Mısır'da canhıraş bir mücadele veriyordu. Moro Müslümanlarının haberleri için Endonezya'yı yakından takip ediyorduk. Ayrıca İran'da "İslâm devrimi" gerçekleşmişti. Dünyayı saran bu heyecan dalgası içinde hicret eksenli dergiler ve kitaplar fark edilir derecede öne çıkmıştı. Bazı eserlere bu çerçevede ödüller verildiğini hatırlıyorum. Hayreddin Karaman Hoca ve arkadaşlarının neşrettiği *Nesil* dergisinin kapağı bu başlıkla çıkıyordu mesela. Millî Türk Talebe Birliği'nin dergilerinde aynı şerit başlık vardı. Türkiye'de İslâm dünyasının müşterek dert ve davaları çerçevesinde hicri 1400 heyecanını ayakta tutan *Tevhid* ve *Hicret*'te hicret şuurunu besleyen yazılar neşrediliyordu.

Müslümanların nasıl yaşaması gerektiği üzerine kafa yoran başka mecralar da Müslüman saati ve hayatı bakımından ehemmiyet arz eden 15. hicri asrı karşılamak teşebbüs ve düşüncesinin ulviliği çerçevesinde hicret merkezli faaliyetler düzenledi. Doğan kız çocuklarına, yeni açılan kitabevlerine Hicret adı verildi ayrıca. Bunlardan maksat Türkiye Müslümanlarına İslâm'a dönüş heyecanı vermekti. Çünkü hicret, yalnızca bir yolculuk değil, aynı zamanda imanın ve sabrın, teslimiyetin ve fedakârlığın somut bir ifadesiydi. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'den Medine'ye gerçekleştirdiği bu göç, insanlık tarihinde yeni bir çağın başlangıcıydı. Aslına bakılırsa "Müslümanlar olarak bugünkü varlığımızı hicrete borçluyuz desek yanlış olmaz."[1] O yıllarda İstanbul'da neşredilen altı yayın organının (*Akıncılar, Düşünce, Hareket*, *İslâmî Hareket*, *Hicret, Sebil*) temsilcileri, *Hicret* dergisinin arka kapağındaki "Beyanname 1400"de Türkiye ve dünya Müslümanlarının hayatlarını *hicret şuuru* içinde yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini tavsiye ediyorlardı.[2]

Müslümanların yaratıcı ve özgür faaliyet yoluyla gerek topluluk (cemaat ve ümmet) gerekse şahsiyet planında kendini gerçekleştirmesini mümkün kılacak en geniş alanı açan bir sistem kurmayı amaçlıyordu bu beyannameye imza atan yayın organları. Kimileri buna bugünden bakarak ütopya diyebilir, ancak biz buna hâlâ *perspektif* diyoruz.

1 Mustafa Fayda, "Medine-i Münevvere'ye Hicret Medeni Hayatın Öngörüsüdür", *Düşünce,* 2017, sayı: 6, s. 95.

2 *Hicret*, 1979, sayı: 10. Dikkatli okur, beyannamenin tamamının İran Devrimi'nden ciddi esintiler taşıdığını hemen fark edecektir.

SAMİHA AYVERDİ'NİN MANİFESTOSU

Hicri 15. asra doğru ilerlerken yukarıda işaret ettiğim yayın faaliyetlerine en önemli katkılardan biri, geleceği hesaba katarak hareket etme, yıllar ve hatta kimi zaman on yıllar sonrasını planlama yeteneğine sahip rahmetli Samiha Ayverdi tarafından yapılmıştır. Kendisi bu uyanışı *halk-ı cedîd* kavramıyla anlatmaktadır ki bu "yeni yaratılış" veya "yeniden yaratma" anlamına gelir. Bilhassa tasavvufta Allah'ın evreni ve içindekileri her an, benzerleriyle yenileyerek sürekli yeniden var etmesi (*teceddüd-i emsâl*) sürecini ifade eder kavram. Yaratılış bir kez olup bitmiş bir olay değildir. Allah, *"O, her an yeni bir iştedir/yaratıştadır."* (Rahmân Suresi, 29. ayet) diyerek yaratımın sürekli olduğunu bildirmektedir.

Samiha Ayverdi *halk-ı cedîd* ile geçmişin köklerine, değerlerine ve maneviyatına bağlı kalarak geleceği inşa çabası içinde şuurlu nesli ifade eder. İslâm dünyasındaki *nahda*, Malik bin Nebi'nin *yeniden doğuş*, Nurettin Topçu'nun *rönesans,* Sezai Karakoç'un *diriliş* kavramlarındaki gibi *halk-ı cedîd*, yaratılış âleminin her lahza bir başka libasa bürünmesini anlatır. Ayverdi de diğer düşünürler gibi bir tarihi, bir görüşü, bir nizamı, bir üslubu ve bir medeniyeti kaybettiğimizin şuurundadır ve tıpkı onlar gibi dirilişe inanmaktadır. Ayverdi, bu anlayış istikametinde *Kölelikten Efendiliğe* (1978) isimli bir manifesto neşretmiştir. Çağrısını âlimlere, entelektüellere, devlet yöneticilerine ve Müslüman kardeşlerine yapan müellifin davetinin temeli İslâm birliğine duyulan ihtiyaca dayanmaktadır. Ayverdi'nin Türkçe, Arapça, İngilizce, Urduca olarak da neşredilen bu manifestosu meselenin çok boyutlu olduğunu vurgulamıştı. 1976'da İstanbul'da toplanan İslâm Kongresi'ni yetersiz bulan Ayverdi, hicri 1400'e giderken gözlerini sadece Türkiye'ye değil bütün dünyaya ve İslâm âlemine çevirmiştir. Gördüklerini ortaya koymak için yazdığı eser dikkate değerdir. Ayverdi, önce İslâm birliğini anlatarak bu vahdetin İslâm mucizesi meydana getirişini ve Endülüs tecrübesini anlatır. Ancak bu tecrübe çözülüşle sonuçlanır. Yahudilik ve Hıristiyanlık İslâm dünyası için iki büyük engel/düşman olmuştur. İngiliz-Yahudi medeniyeti, kapitalizm, komünizm yolu ile Asya, Afrika hatta Avrupa'da sömürü düzeni kurmuş, insanlığa yoksulluk, acı, katliam ve zulümden başka bir şey getirmemiştir. İslâm dünyasında da aynı zulümler yaşanmaktadır. Arap-İslâm ülkeleri petrol zengini fakat medeniyet fakiridir. İslâm'ın uyanışı ile sadece İslâm dünyası değil bütün dünya refah, hürriyet, haysiyet ve şahsiyet kazanacaktır. Ayverdi bunun için İslâm dünyasını uyanışa davet eder. Mütefekkirin İslâm dünyasının *yeniden doğuşu* için iki husus üzerinde özellikle durduğu kaydedilmelidir. Evvela uyanışı hayatın bütün sahalarını kuşatan *cihat* şeklinde tanımlar ve İslâm dünyasını topyekûn cihada çağırır. Akabinde ise *hac* ve *zekât* meselesine dair yeni yorumlar yapar.

Takip edebildiğim kadarıyla Müslümanlar hac ibadetini hicri 1400 sürecinden bu yana müminlerin yıllık kongresi olarak tarif ediyor. Elbette 19. yüzyılın sonundan itibaren yani İslâm dünyasının sömürgecilerle yüz yüze kalmasından sonra âlimler hacda buluşup istişarelerde bulunuyorlar. Ancak bunun geniş kitlelere, ümmetin okumuş yazmışlarına yayılması hicri 1400'den itibaren gerçekleşiyor kanaatimce. Haccı siyasi bir muhteva ile tarif etmenin günümüzde yerinde bir tespit olmadığını söyleyen âlimler de var muhakkak. Metafizik düşünce haccı yeniden dirilişle ilişkilendirir fakat bu diriliş kıyametin kopması, bütün insanlığın mahşer yerinde toplanması, canına bedel olarak kurban kesmesi ve ilk insan Âdem ve Havva gibi af ile hürriyetine kavuşması şeklinde yorumlamıştır. Samiha Ayverdi'nin hac ve yıllık kongre yorumunu birleştirmesi onun "siyaset mazgalına mesafeli" sufi kimliği ile de uyuşmamakta fakat dönemin İslâm birliği perspektifinin tesirini ifade etmektedir.

Samiha Ayverdi'nin zekât müessesesi yorumu ise geçerliliğini elan korumaktadır. Zira *zekât fonu* İslâm dünyasındaki işsizliği, fakirliği, sosyal adaletsizlikleri topyekûn çözebilecek büyük bir imkândır. Ayverdi müteakiben şu çağrıda bulunuyor sorumluluk makamındaki herkese: "Muhammed ümmetinin, hangi ırk, hangi renk, hangi milletten olursa olsun, birbirine destek, yardımcı, koruyucu olması, omuz omuza, diz dize verecek bir anlayış içinde yetişmesi, bugün İslâmiyet'in ilk ve belki de tek meselesidir. (...) İslâm âlemini de yeniden diriltmek için İslâm'ın müşterek ruhunu, Kur'ân ahlakını geri getirmek ve İslâm birliğini kurmak gerek. (...) Genç ve körpe insanlar sizden himmet elinizin kendilerine uzanmasını bekliyor. Onları ayıltıp şifalandıracak deva, ilim, irfan, hikmet ve îlâ-yı kelimetullah aşkıdır.

İslâm kardeşliğini politika hesaplarının üstünde tutmak, yalnız manevi birlik bakımından değil, Müslüman coğrafyası üstündeki bütün müstakil devletlerin menfaatleri yönünden de sonsuz faydalara gebe olduğunu bilmek gerek. (...) İslâm birliğini engelleyecek beşerî ve nefsani aldanışlara düşmemek lazımdır."

Samiha Ayverdi, hicri 1400'ü İslâm birliğine hakikat çehresi verecek fırsat günü görür. Bu seneyi bütün İslâm âlemince müştereken karşılanmasının, İslâm birliği şuurunu yıkan yabancı fikir tuzaklarından, rehavet ve tembellikten kurtulmaya yapacağı katkı bakımından önemser. Ona göre, uyanıp idrakimizi saran dört duvar arasından fırlayıp mücadele yapmaktan başka çare yoktur. Şöyle diyor mesela: "Uyanık bir gönül, uyanık bir kafa ile ileri atılıp, garba kaptırdığımız ilim meşalesini, şarkın hikmet ve irfanı ile zenginleştirerek yeniden elimize alalım. İslâm dünyası, müşterek imanlarını tazeleyecek ve diriltecek ilham, heyecan ve hayat kaynağına susamış bulunuyor. Ne duruyorsunuz, ey Allah'ın kendilerine akıl ve imkân verdiği siz emirler, devlet reisleri ve münevverler?"

Samiha Ayverdi, manifestosunu hicri 1400'ü bütün İslâm âleminin birlikte karşılamasını teklif etmek maksadıyla yazdığı kadar, din kardeşleriyle müşterek dert ve davalar üstünde kısaca dertleşip halleşmek niyet ve maksadıyla kaleme almıştır. Eleştirileri sadece başkalarına yönelik değildir, iç ve dış dengesini iyi kurmuş bir entelektüel idrakle yazmıştır metnini. Mesela şunları ifade etmiştir: "Biz Müslüman Türkler de hatalıyız. Tarihsiz, dilsiz, dinsiz nesiller yetiştirdik. Acısı büyük oldu. Ne yazık ki hatamız yüzünden kendi kendine düşmanlık eden bir eğitim politikası, yaptığının da yapacağının da farkında olmayan bir cahil münevverler kütlesini vatan sathında söz sahibi eylemiştir.

İslâm'da 'sen, ben, biz, siz' olmaz. Türk, Arap, Acem, Kürt, Arnavut, Boşnak, Gürcü, Çerkez, Zenci, Habeş ayrılığı yoktur. Zira İslâm, ayırıcı değil birleştiricidir, birlikçidir. Şu hâlde ey Müslüman milletler, siz de birleşin, tevhid, Allah'ın Kur'ân'ı, sizden bunu bekliyor.

İslâm âleminin boynundan bir türlü pençesini çekmeyen Haçlı, Siyonist (...) dünya, elindeki ve kafasındaki en güçlü silahlarla bizi hem iç hem dış varlığımızdan vurup yerle bir etmek fırsatını gözlüyor."

HAYATA GEÇİRİLMEYİ BEKLEYEN TEKLİFLER

Herkesi "tevhit ağacının altına", "hakikate", "Hakk'ın Resûlü'ne" ve "birliğine" özetle "Allah'ın, bütün yaratılmışlara eşsiz ihsanı olan Kur'ân ahlakına" çağıran Samiha Ayverdi'nin ilmî, içtimai ve maarifle alakalı teklifleri (gerçi o buna temenni diyor ama ben teklif olarak almakta bir sakınca görmüyorum) mühimdir. Tıpkı yazının girişinde bahsettiğimiz *Hicret*'te yayımlanan beyanname gibi dünya düzeninin yeniden şekillendiği zamanımızda da önceliğini korumaktadır. Dünyadaki krizi, ekonomik çalkantıları, çoğu zaman derinleşen toplumsal uçurumları ya da çatışmaların endişe verici biçimde artışını kimse inkâr etmiyor. Fakat bütün bunların birbirine bağlı olduğunu ve her-

Müslümanların sorumluluğu, kendi tekliflerini geliştirmek, teşebbüsler ortaya koymak ve gündemini geniş kamuoyunda karşılık bulacak şekilde kurmaktır; böylece bu teklifler partilerle sınırlı ya da ideolojik pozisyonlar olmaktan çıkar, müştereken paylaşılan bir şeye dönüşür. Hegemonya kurmanın zor tarafı tam da bu değil midir?

hangi bir çözümün ancak Müslüman dünyanın kapsamlı biçimde dönüştürülmesiyle bulunabileceğini kabul etmek hayati önemdedir. Hâliyle uzun vadeli perspektifler 16 Haziran 2026'da idrak ettiğimiz hicri 1448 için de geçerlidir. Elbette Ayverdi'nin tekliflerinin bir kısmı -bilhassa neşriyat düzlemindekiler ya da burs mekanizması gibi- gerçekleşmiştir fakat esas itibarıyla *küresel düzeni* de ilgilendirenleri mütefekkirin ne kadar öngörülü olduğunu göstermektedir. Gelin şimdi yeterince radikal, fakat aynı zamanda gerçekçi bir biçimde ulaşılabilir ve bütünüyle somut değişikliklerin kısa bir taslağını sunan bu tekliflere daha yakından bakalım:

1- İslâm memleketlerinin zihnî ve ruhi seviyelerini yükseltecek bir eğitim felsefesi tespit edilip, Müslümanların Kur'ân ahlakından koparılmadan, yaşadığı çağın ihtiyaç ve icaplarına göre yetiştirilmesi.

2- Yüksek ve tarafsız ilim çevrelerinde meşveret ve içtihada imkân verecek ve mezhep ayrılığının zararlarını önleyecek ilmî-dinî bir çalışma zemini hazırlamak üzere, Müslüman memleketlerinin ilim ve iman çevrelerinden teşekkül edecek bir akademi kurulması.

3- Saf, sağlam ve ciddi ilim otoriteleri eliyle hazırlanacak bir ilmî araştırma fonu kurulması.

4- İslâm memleketlerinde ortak bir burs teşkilatı meydana getirilip kabiliyetli çocukların okutulmasının temini.

5- Dünya literatürünün takip ve tercüme ettirilip kültür çevrelerinin alakalarına sunulması ve İslâm kültür ve medeniyetinin meydana getirdiği büyük ve mühim eserlerin basılması, tercüme ettirilmesi, İslâm memleketlerine ve bütün dünyaya yayılması. Bu arada kütüphanelerdeki el yazması eserlerin gün ışığına çıkarılmasından başka, siyer, tarih, edebiyat, fıkıh, tasavvuf, tefsir, hadis, kelam, felsefe, mantık, matematik, tıp, astronomi, coğrafya, tabiat, musiki ve askerlik ilimleri sahasındaki eserlerin en mühimlerinin ilk elde neşredilmesi.

6- Kral hanedanına mensup gençleri ve memleket idarecilerinin ve refahlı ailelerin evlatlarını yabancı ülkelere tahsile gönderip Batı emperyalizminin bir hayranı hâline gelmeleri tehlikesinin önlenmesi.

7- İlericilik zannı ile İslâmî değerlere sırt çevirip Batı kopyacılığını bir kalkınma yolu kabul etmek hatası ile tarihinden, imanından, örf ve âdetlerinden ayrılma yolunu seçmiş Müslüman memleketlerin örnek alınmaması.

8- Hac farizasını kuru bir şekil ve kalıplaşmış bir ibadet olmaktan kurtarıp, asli mana ve gerçek ruhunun yeniden kazandırılması.

9- Zekât müessesesinin işler hâle konulup içtimai bünye içinde, yoksulluğu yenmiş, şuurlu ve uyanık bir orta sınıfın teşekkülüne yardımcı olunması.

10. Dünya petrol rezervleri, yapılan tahminlere göre (yakın gelecekte) tükenecektir. Avrupa, Amerika ve Rusya'da bu toprak altı hazinesinin yerine kaim olacak suni veya tabii enerji kaynakları arandığına göre, bazı Müslüman ülkelerde bulunan işbu mühim gelir kaynağının ehemmiyeti, yakın zamanda ortadan kalkmak tehlikesiyle karşı karşıya demektir. Şu hâlde petrol gelirine güvenmemek lazımdır. Bu meyanda, petrolden elde edilen gelirin büyük bir kısmı, başta yeni buluşlarla işe yaramaz hâle gelen harp malzemesine ve Batı'dan yapılan çeşitli fuzuli ithalata, şehirler kurmaya ve imar işlerine sarf edilerek, tekrar Avrupalılar, Amerikalılar eliyle garp tarafından çekilip geri alınmaktadır. Bu hayati nokta üstünde ciddiyetle durulup gereken tedbirlerin alınması.

11. Petrol ihraç eden memleket gelirlerinin, müşterek hareket edilerek bütün İslâm ülkelerinin kalkınması için kredi olarak kullanılmasının temini ve yabancı bankalarda yatan ölü sermayenin kurulacak bir İslâm bankasında kredi kaynağı olabilmesi.

12. Yalnız fabrikalar kurulması değil, fabrikalar yapan fabrikalar kurmak seviyesine çıkarılması, acele ve tez elden alınması gereken çareler olduğunun bilinmesi.

13. Siyasi coğrafyadan mühim tarihî ve iktisadi coğrafyanın icaplarını değerlendirerek, Müslüman memleketler arasında müşterek faaliyetlere girmek üzere ortak kalkınma projeleri bursu ihdas edilmesi. Hicaz, Irak, Suriye, Yemen, Tunus, Cezayir, Fas, Libya ve Türkiye bin yıldır iktisadi bütünlük içinde yaşadığına göre, Lozan

Antlaşması'nın getirdiği bölünme, siyasi hudutlar ayrılığı, iktisadi coğrafyanın emirlerini değerlendirmemize mâni olmamalıdır.

14. İslâm memleketlerinin bir müşterek iktisat politikasında birleşmelerinin ne derece elzem olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

15. Müslüman memleketlerin kendi aralarında müşterek müdafaa sistemi olabilecek bir antlaşma tesis eyleme yoluna gitmeleri.

16. İslâm ülkelerinin, artan petrol geliriyle büyük ölçüde ithalata girdikleri görülmektedir. Aşırı meblağlara varan bu malların nakli için, yine Hıristiyan memleketlerinin nakliye filolarına çok yüksek navlun bedelleri ödenmektedir. Müslüman memleketler arasında müşterek bir deniz ticareti filosunun hem döviz tasarrufu sağlayacağını ve hem de ülkeler arası münasebetlerini geliştireceğini düşünmek ve değerlendirmek zamanının geldiğinin düşünülmesi.

17. Yaklaşmakta olan 1400. hicri yıl dönümünün, Müslüman dünyası için bir yeniden doğuşun başlangıcı hâline getirilmesi. Bunun için de İslâm âleminin müşterek parolası, şevk, aşk ve hamle kaynağı olan îlâ-yı kelimetullah için yaşamanın, onun uğrunda yaşamak kadar ölmenin de bir nimet ve saadet olduğunun zihinlerde ve gönüllerde gayeleşip zafere ulaşması.

Görüldüğü üzere Samiha Ayverdi, metnini "bir fantezi, bin iddia, bir heves ve aceleye gelmiş bir kararla" yazmamıştır. Bilakis meseleleri, "İslâm âleminin garipliği ve horlanışı karşısında, uzun yıllardır duyulan ıstırabın" şuuruyla tahlil etmiştir. "İhlas, samimiyet, ciddiyet, ilmî kifayetle" "basiretli ve şuurlu bir üstün heyecanın mahsulü" eseriyle zamanının sorunlarına yönelik somut ve birbiriyle bağlantılı çözümler bütünü sunmuştur.[3] Malum ahir zamanlarda siyasetçiler, çokbilmiş analistler, idealini kaybetmiş nihilist zihinler ve gazeteciler, neredeyse takıntılı bir ısrarla uzun zamandır İslâmcılara aynı soruyu yöneltiyorlar: "Geleceğe dair tasavvurunuz nedir?" Bu soru yalnızca İslâmcılara değil, onların müttefiklerine, benzer görüşleri paylaşanlara da sık sık soruluyor. Bu açıdan Ayverdi'nin tekliflerinin gelecek tasavvuruyla bağlantılı olduğunu söylemeye gerek bile yok sanırım. Elbette yukarıdan dayatılabilecek ya da dayatılması gereken mucize çözümler yok zamanımızda. Müslümanların sorumluluğu, kendi tekliflerini geliştirmek, teşebbüsler ortaya koymak ve gündemini geniş kamuoyunda karşılık bulacak şekilde kurmaktır; böylece bu teklifler partilerle sınırlı ya da ideolojik pozisyonlar olmaktan çıkar, müştereken paylaşılan bir şeye dönüşür. Hegemonya kurmanın zor tarafı tam da bu değil midir? Ne kadar çok ikna edici fikir ortaya atarsak atalım, geleceğe dair ne kadar cazip tasavvurlar meydana getirirsek getirelim, gerçek çıkış yolu perspektifleri dünyadaki güç dengesine ve hâlâ fikirlerimize oldukça şüpheyle yaklaşan insanları ve toplumsal grupları birleştirme kabiliyetimize bağlı olacaktır.

HİCRİ 1448'İ İDRAKİN HAKİKATİ

Günümüzde dünya sistemine husumetini sürekli dile getiren İsmet Özel'in "takvim hicretle başlar, tarih takvimle tarih olur" sözünü düstur edinen İstiklal Marşı Derneği'nden başka hicri yıl hassasiyetine sahip dernek, vakıf, kurum ve kuruluş neredeyse hiç yok.[4] Elbette Diyanet'in Cuma hutbesini ve çeşitli platformlarda yayımlanan yazıları göz ardı etmiyorum, buradaki hatırlatmam şundan kaynaklanıyor: Sadece Özel, hicri yılbaşlarında hicri takvimi (İstiklal Takvimi) esas harflerimizle neşrediyor, miladi takvimden "Hıristiyan takvimi" diye bahsediyor. Özel 1432. hicri yıla dair yazdığı satırlarında da görüldüğü üzere -"Bizlerin gücü, bizlerin takati bin dört yüz otuz ikinci hicri yılda bulunmak hakikatini ne bilmeğe, ne de söylemeğe yetiyor. Neden Mekke'den Yesrib'e hicret ettik? Neden Yesrib'in adı değişti de Medinetü'n-Nebi oldu? Bu soruların cevabından bir medet uman yok."- bu hassasiyetini her daim diri tuttu.

Sorun şu ki hicri yıl başlangıcı, başka bir ifadeyle Muharrem ayı, kaç yıldır Türkiye'ye İslâm birliği idealini, vahdeti sağlamak ve yeni bir dünya kurmak için gelmiyor bize. Aşure pişirip dağıtmakla sınırlanıyor bu ayın karşılanması. Asıl sorun, manasını idrak ederek aşure dağıtmakta değil elbette, meselenin yemekle sınırlı bir çerçevede ele alınmasıdır. O yüzden

3 Bu bağlamda ayrıca Samiha Ayverdi tarafından İsmail Dayı'ya yazılan mektubun dikkatle okunması gerekmektedir. Bk. "Samiha Ayverdi'den İsmail Dayı'ya Mektup", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 2019, sayı: 119, s. 8-17.

4 Bütün ibadetlerimizin hicri takvimle kayıtlı olduğu düşünülürse bu çok büyük bir problemdir.

Müslümanlar için yeni bir yıl, muhasebe, ideal, hedefle gelmiyor hicri yıl, Kerbela, aşure, Alevi-Sünni farkını hatırlatmak için geliyor. Oysa mesele, nasıl düşündüğümüz ve kendimize hangi hedefleri koyduğumuzdur. Yukarıda ana hatlarını özetlediğimiz Samiha Ayverdi'nin manifestosu İslâm Konferansı Teşkilatı'nı mesut buluşmaların ötesine taşımaya matuf bir çağrı idi bir bakıma. Gelin onun tekliflerini gerçekleşmiş kabul edelim bir an.

Şayet Müslümanlar ekonomik, askerî, kültürel, siyasi bir güç birliği ile ortaya çıkabilseydi o zamandan bu yana yaşanan menfi hadiseler yaşanır mıydı? Fitne ve esaretin pençesinde çaresiz kalır mıydık? Mesela Keşmir ihtilafı çözülür, Yemen'de, Somali'de, Sudan'da, Mali'de Müslümanlar iki ateş arasında kalmaz, ölmez ve öldürmezdi herhâlde. Mısır ve Libya'daki elim hadiseler vuku bulmazdı. Gazze katliamı ile ayyuka çıkan katliamlar yaşanmaz, Siyonist rejim 1982'de kaleme alınan Oded Yinon planını[5] güncelleyerek Lübnan'da ve Suriye'de adım adım ilerlemezdi. İran cahil kütlelerce tehlikeli neticeler verecek bir cereyan uyandıracak politikalar izlemez, Körfez kendi otonomisini sağlamak için daha ciddi adımlar atardı. Pakistan, Afganistan ve İran el ele verir, aralarındaki nefret ve düşmanlığı bir mütareke imzalar gibi silmeyi bilirdi. Tunus'ta ilim ve imanı hareket noktası seçen mütefekkir Raşid Gannuşi ve Nahda esir edilmezdi. Fas, fesatçı ve yayılmacı İsrail'in dümen suyuna girmekten kurtulur dahası Cezayir'le arasını düzeltirdi. Hatta Ortadoğu politikasına ağırlık veren Çin'in tasallutu altındaki Doğu Türkistanlı Müslümanlar bu kadar zulme maruz kalmazdı.

Unutmamak gerekir ki gelecek burada ve şimdi gerçekleştirilen pratik dönüşümlerden doğacaktır. Ayrıca "şimdi" ile "sonra" arasında açık ve doğrudan bir bağ vardır. Bu sebeple işe mevcut düzenin eleştirisiyle, onun temel çelişkilerini ve sorunlarını tespit etmekle başlamalıyız. Bunları aştığımızda, fiilen yeni bir perspektif sunmuş olacağız. Her şeyden önce, dünya düzeni içinde bugün teklif edilen çözümlerin neden işlemediğini ya da beklenen şekilde işlemediğini anlamak önemlidir. Günümüzde İslâm âlemi "milliyet farkı, hudut kaydı ve politika endişesi tanımayan bir anlayış ve uyanışla, kendi meselelerine bizzat sahip ve hâkim" durumda değil maalesef. D-8 umulduğu ölçüde aktif olmaktan uzak, Türk Devletler Teşkilatı henüz oluşum aşamasında, kimi İslâm ülkeleri BRICS içinde. Kudüs ve Mescid-i Aksâ için kurulan İslâm Konferansı Teşkilatı'nın esamisi okunmuyor. Ankara'daki NATO Zirvesi'ne hazırlanan gelgitli Türkiye, gözünü AB'ye ve ondan ayrılan İngiltere'ye dikmiş durumda. Başka alternatifler için ister istemez müstereddit hatta isteksiz ve yavaş davranıyor. Eğer bu bir çare ise Türkiye'yi bu çaresizliğe iten, İslâm birliği idealinin diğer İslâm ülkeleri tarafından hissedilmemesi olsa gerek.

Dolayısıyla tanık olduğumuz şey yalnızca bir krizler dizisi değil, bütün bir sistemin krizidir. Bu krizler hep birlikte sistemik bir nitelik kazanıyor. Büyüyen sorunları çözmeyi amaçlayan çok sayıdaki girişim ise durumu daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz hâle getiriyor. Böyle giderse Gazze, Filistin, Mescid-i Aksâ tamamen elimizden çıkacak. "Dünya siyasi muvazenesinde bir yeri olan" İran ne kadar dayanabilir bilmiyoruz! Temenni edelim ki bu düğüm geçici bir ateşkesle sınırlı kalmayıp, Siyonist oluşumun sonunu getirecek şuurlu ve düzenli bir araya gelişlere zemin hazırlasın. Çok daha önemlisi, Türkiye'nin ulvi bir İslâm birliği ideali taşıması gerekir. Hiç şüphesiz bütün bunlar başlıktaki yaklaşımla yani *perspektif*le yakından irtibatlıdır. Şayet "dağılmış bir zincirin halkaları gibi parçalar hâlindeki bölük bölük" İslâm âlemi "ağır bir kıştan çıkarak, gülümseyen bir bahara doğru gözlerini açacak"sa, "gerek Haçlı gerek Siyonist dünyanın âdeta korkulu rüyası"[6] olacaksa hicri yılın sadece aşure vesilesi olarak "kutlanmaktan" çıkması gerekir. Dolayısıyla hicret, insanlığın ve İslâm dünyasının kurtuluşunun ancak birlik olmakla ve İslâm'ın kucaklayıcı, ahlaki ve cihanşümul prensiplerine yeniden sarılmakla mümkün olacağını gösteren bir anlayışla "kutlanmalıdır."

5 Bu plan Dünya Siyonist Örgütü'nce Kudüs'te çıkarılan *Kivunim* dergisinin Şubat 1982 tarihli 14. Sayısında "Seksenli Yıllarda İsrail'in Stratejisi" başlığıyla (s. 50-59) yayımlanmıştır. Detayları için bk. Roger Garaudy, *Siyonizm Dosyası*, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983. Roger Garaudy, *İsrail, Mitler ve Terör*, çev. C. Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.

6 "Samiha Ayverdi'den İsmail Dayı'ya Mektup", s. 11.

MODERN ÇAĞIN YENİ PUTU: "GÖRSEL DİNDARLIK"

ÜMİT YİĞİT

İnancın temelinde; idrakin ötesindeki görünmeze duyulan derin bir sadakat, iç dünyada yankılanan bir samimiyet ve insanın davranışlarını şekillendiren sarsılmaz bir ahlaki öz yer alır. İnanmak, aslında kişi ile Yaratıcı arasında vasıtasız kurulan, ruhun en dingin katmanlarında yankılanan ve insanı içten dışa doğru yepyeni bir kalıba döken manevi bir irtibattır. Bu bağ, doğası gereği gösterişten uzak durmayı, gayeyi saf tutmayı ve eylemi yalnızca o yüce makamın rızası için gerçekleştirmeyi gerektirir. İnancın asıl değeri, onun ne kadar sergilendiğinde değil, kişinin karakterini, dürüstlüğünü ve adalet anlayışını ne kadar dönüştürebildiğinde gizlidir.

Ne var ki tüketim kültürü, gösteri odaklı hayat tarzı ve her şeyi görünür kılmayı emreden dijital çağın dayatmaları, inanç dünyasını varoluşsal bir krizin tam ortasına sürüklemiştir. Günümüzde her şeyin sergilenmek ve tüketilmek üzere tasarlandığı bu yeni düzende, manevi mahremiyet ve içsel derinlik hızla buharlaşmaktadır. Dijital çağın her şeyi ifşa etmeye zorlayan tahakkümü, insanın iç dünyasındaki o mukaddes sırrı yağmalamış; eylemlerin değeri artık kişinin kendi vicdanında değil, başkalarının ekranlarında ve kalabalıkların onaylayıcı bakışlarında aranır olmuştur.

Bu sürecin en yıkıcı sonucu ise, kutsal olanın, insanı yücelten o dönüştürücü ahlaki derinliğinden koparılarak, tamamen bir "görsel dindarlık" formuna indirgenmesidir. İnanç; merhamet, adalet ve dürüstlük gibi erdemleri merkeze alan bir hayat tarzı olmaktan çıkmış; yerini bütünüyle dış görünüşe, sembollere, ritüellerin teşhirine ve sosyal medyanın yüzeysel estetiğine bırakmıştır. Artık inancın içeriğinden ziyade ambalajı, ahlaki karşılığından daha çok ne kadar görünür olduğu önem taşımaktadır. Anlam şekle kurban edilmiş, gerçeğin yerini onun göz alıcı ama içi boş kopyaları almıştır. Bir eylem, ancak bir izleyici kitlesine sunulduğunda ve alkışlandığında anlam kazanır hâle gelmiştir.

Yaşadığımız bu sapmayı anlayabilmek için, çağdaş tüketim toplumunun, gösteriş kültürünün ve her şeyi şeffaflaştırarak hiçleştiren modern aklın çıkmazlarını, inancı doğrudan ahlaki bir pratik olarak gören düşünce sistemleriyle harmanlayarak okumak zorundayız. Gerçeğin imaja, erdemin vitrine yenik düştüğü bu çağda karşı karşıya olduğumuz tehlike, sıradan bir yozlaşma ya da basit bir hata değildir. Bu, hakikatin bizzat ortadan kaldırıldığı; inancın merkezine Yaratıcı'nın değil, "beğenilme arzusunun" ve "imajın" yerleştirildiği, yepyeni ve çok sinsi bir "putlaştırma" biçimidir.

BAUDRILLARD VE YENİ İKONOKLAZM: SİMÜLASYON OLARAK GÖRSEL DİNDARLIK

Baudrillard'ın simülasyon kuramı, modern çağın ontolojik bir kırılma yaşadığını ileri sürerek "asıl gerçeğin" tasfiye edildiğini ve yerini gerçeğin kopyaları olan simülakrlara bıraktığını savunur.[1] Bu süreçte temsil, artık bir hakikati yansıtma çabası değil, gerçeğin bizzat simülasyon tarafından yutulmasıyla sonuçlanan bir "hipergerçeklik" evrenidir. Batı metafiziğinin asırlardır inşa ettiği gösterge ve anlam arasındaki eşdeğerlik ilkesi, burada yerini nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen bir kapalı devreye bırakır. Artık imge, bir cevhere işaret etmekten ziyade, bizzat o cevherin yokluğunu gizleyen ya da daha ürkütücü bir ifadeyle, o cevherin aslında başından beri hiç var olmadığını ima eden karanlık bir mekanizmaya dönüşür.[2]

1 Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.

2 Jean Baudrillard, *age.*

Bu yapısal dehşeti tarihsel bir perspektife oturtan Baudrillard, Hıristiyan ilahiyatındaki *ikonoklastlar* (put kırıcılar) üzerinden sarsıcı bir tespitte bulunur. İkonoklastların imgeleri yok etme hırsı, basit bir tasvir karşıtlığından değil; o imgelerin arkasında temsil ettikleri bir "Gerçek Tanrı"nın olmadığını hissettirmelerinden duydukları dehşetten kaynaklanır. Eğer Tanrı, bir fırça darbesine ya da bir ikonaya indirgenebiliyorsa, o artık aşkın bir mutlaklık değil, manipüle edilebilir bir göstergedir. Dolayısıyla ikonoklastlar, imgenin kutsalı yansıtmak yerine, kutsalın yokluğunu gizleyen bir perdeye dönüşmesi riskini erkenden sezen metafizik bir öngörüye sahiptirler. Onların korkusu, imgenin sahteliğinden ziyade, imgenin ardındaki o muazzam hiçliğin ifşa olmasıdır.

Öte yandan *ikonolatrlar* (imge tapıcılar) ve onların kurumsal izdüşümü ruhban sınıfı, bu boşluğu çok daha stratejik bir düzlemde yönetmişlerdir. İkonolatrlar için imgenin arkasında hiçbir şeyin bulunmadığı bilgisi, modern ve maceraperest bir oyunun başlangıcıdır.[3] Bu oyunun tarihsel uygulayıcıları olan Cizvitler gibi yapılar, politikalarını Tanrı'nın bir "iktidar gösterisi" aracına dönüştürülerek yok edilmesi üzerine kurmuşlardır. Burada aşkınlık, yerini göstergelere ve bu göstergelerin dünyevi vicdanlar üzerindeki görkemli güdümlenmesine bırakır. Böylece ilahiyat stratejiye, kurtuluş umudu ise politikanın elindeki iplere dönüşür. İmge, artık tanrısal bir menşe değil, iktidarın kendi meşruiyetini ürettiği bir simülasyon laboratuvarıdır.

Sonuçta, Tanrı'nın bile simüle edilebildiği, inancın ise göstergelerine indirgendiği bu evrende sistem, metafizik bir yer çekiminden kurtulmuş bir kütle hâlini alır. Bu noktada simülasyon, sahte bir temsil biçimi olmanın ötesine geçerek, yeniden canlandırma düzeninin tamamını kuşatır ve yutar. Gerçeklik ilkesinin askıya alındığı bu kapalı devrede, imgeler artık öldürücü bir güce sahiptir; çünkü onlar artık bir modelden yola çıkarak üretilen görüntüler değil, modelin bizzat kendisini yok eden ve onun yerine geçen özgün güçlerdir. Simülasyonun bu nihai zaferi, dindarlığın görsel bir performansa, hakikatin ise sonsuz bir imaj döngüsüne evrildiği 'hipergerçek' bir çağın kapılarını aralar.

3 Jean Baudrillard, *age.*

Hattat Cemali Gündoğdu. "Her hâl geçicidir."

BİZE GELİNCE

Müslüman zihin için bu felsefi tespit, günümüz dinî yaşantısına tutulmuş bir aynadır. Bugün İslâm coğrafyasındaki pratikler Baudrillard'ın tasvir ettiği simülasyon krizinin tam merkezinde yer almaktadır. Altın yaldızlı cuma mesajları, VIP umre organizasyonları, birer moda ikonuna dönüşen tesettür pratikleri ve lüks iftar sofraları İslâmî hakikatin tezahürleri değil; üretilmiş bir hipergerçekliğin kusursuz kopyalarıdır. İbadetin özünde yer alan tevazu ve sabır, yerini konforun ve dindarlık statüsünün teşhirine bırakmıştır. Kâbe'de tavaf anında çekilen ve sosyal medyada anında paylaşılan 'gözyaşı' temalı fotoğraflar, ibadetin bizzat kendisinden daha önemli, daha 'gerçek' bir konuma yükselir.

Tıpkı 'helal' kavramının ahlaki ağırlığından koparılarak muhafazakâr tatil köyleri ve lüks tüketim ürünleri için bir pazarlama etiketine indirgenmesi gibi tasavvuf da o sarsıcı derinliğini kaybetmiştir. Asırlardır benliği arındıran, bireyi dünyevi hazlardan ve iddialardan soyutlayarak modern öznenin kibrini kırmayı ve nefsi terbiye etmeyi öngören o özgün manevi tekâmül süreci modern bireyin şehir hayatındaki stresini atmak için tükettiği metafizik kılıflı bir seküler terapiye dönüştürülmüştür. Mevlana'nın düşünce evreninden koparılarak türetilen kişisel gelişim aforizmaları, loş ışıklı ney dinletileri veya estetik bir şova indirgenen sema gösterileri, ilahi bir hakikate ulaşmanın değil, mistik bir deneyim satın almanın aracına dönüşür.

Benzer bir çöküş, tarihsel olarak zühd ve takvayı merkeze alan tarikat yapılarının modern formlarında da açıkça görülür. Bir zamanlar dünyevi olandan kopuşu simgeleyen bir Nakşibendi dergâhı bugün sağlık turizminin, termal tesislerin ve ticari holdinglerin merkezine dönüşebilmektedir. Mürşide duyulan bâtıni ve ruhsal bağlılık, şeyhin lüks araç konvoylarının, posterlerinin veya sosyal medyadaki viral sohbet videolarının kitleler tarafından tüketilmesine indirgenmiştir. Dünyaya sırt çevirmenin nişane-

Televizyon ekranlarında dramatik müziklerle ağlatılarak dua ettirilen kitleler veya sosyal medyada 'beğeni' ve 'etkileşim' algoritmalarına teslim edilen hayır hasenat videoları; inananı 'Rabbine kul' olmaktan çıkarıp, kapitalist illüzyonun pasif bir seyircisi ve tüketicisi hâline getirir.

si olması gereken cübbe, şalvar veya belirli bir renkteki sarık gibi biçimsel unsurlar, aşkın bir hakikatin yansıması olmaktan çıkmış; belirli bir gruba aidiyeti kanıtlayan sosyo-politik birer üniformaya, kendi pazarını yaratan birer kimlik simülakrına dönüşmüştür. Bu sahte mistisizmde modern özne egosunu yok etmez aksine ruhsal bir haz tüketerek ve kitle psikolojisi içinde güç devşirerek egosunu daha da tahkim eder.

Bütün bu pratiklerde asıl trajedi, bir zamanlar aşkın olana işaret eden göstergelerin artık hiçbir ilahi cevhere işaret etmemesidir. Din, biçim ile öz arasındaki bağın tamamen koptuğu bu düzlemde, kapitalizmin vitrinini süsleyen ve sadece kendi imgesini tüketerek var olan estetik bir simülasyona dönüşmüştür. İnancın bu denli görselleşmesi ve estetik bir performansa indirgenmesi, ahlakın varlığını kanıtlamaz aksine, ahlakın ve manevi derinliğin o alanda bulunmadığı gerçeğini örtbas etmeye yarar. Bu aşamada dindarlık, yaşanan bir ahlak nizamı olmaktan çıkıp, Baudrillard'ın ifadesiyle "gerçekten daha gerçek" görünen ama özden yoksun bir "yaşam stiline" evrilir.

İslâm'ın özünde riya (gösteriş), ibadeti ifsat eden ve onu gizli şirke yaklaştıran en büyük felaket olarak tanımlanırken; modern "görsel dindarlık" evreninde riya, bireysel bir zaaf olmaktan çıkarak amelin temel varoluş biçimi hâline gelmiştir. Zahir (görünüş) bâtını (anlamı) sistematik bir şekilde yutmakta; heybetli camiler ve boş saflar, iç dünyadaki ahlaki harabelerin üzerini örten kolektif birer yanılsama işlevi görmektedir. Sonuçta simülasyon evreninde kutsal olan, temsil ettiği mana değil, imgenin kendisidir. Bu durum, dindarlığın estetize edilerek etkisiz hâle getirilmesi ve inancın vicdanın derinliklerinden koparılarak dijital piksellerin veya lüks tüketim kodlarının arasına hapsedilmesiyle sonuçlanan modern bir "putperestlik" biçimidir.

GUY DEBORD VE "GÖSTERİ"YE DÖNÜŞEN İBADET

Görsel dindarlığın mekanizmasını kavramak ve modernitenin zihinlere vurduğu zincirleri çözebilmek için Guy Debord'un gösteri toplumu eleştirisi, İslâmî bir uyanış ve yüzleşme için kritik bir araçtır. Debord, meşhur eserinin girişinde o sarsıcı tanımı yapar: "Gösteri, imgelerden oluşan bir toplam değil, insanlar arasında imgeler aracılığıyla kurulan toplumsal bir ilişkidir."[4] Bu tanımdan hareketle, dinin modern çağdaki trajedisi onun yok olması değil, kapitalist gösterinin ezici mekanizması içinde pürüzsüz bir "imgeye" dönüştürülerek kitleler arasında tüketilen bir ilişki biçimi hâlini almasıdır.

İbadet, kökeni itibarıyla kulun Yaratıcı'nın huzurunda kendi hiçliğini ve acziyetini itiraf etmesi; mutlak bir "olma" ve arınma hâlidir. Ancak dini pratikler, kapitalist tüketim ilişkilerine eklemlendiğinde bizzat bir "gösteri" (temaşa) nesnesine dönüşür. Debord, modernitenin tarihsel serüvenini "olmaktan sahip olmaya, sahip olmaktan ise görünmeye doğru bir gerileme"[5] olarak özetler. Kutsalın metalaşması tam da bu "görünme" dayatmasıyla başlar. Dindarlık artık kalbi bir tasdik veya deruni bir "olma" hâli değil, hikmetli sözlerin ve ayetlerin, kişisel marka inşası için birer alt metin olarak kullanıldığı sosyal medya profillerinde kitlelere "görünme" zorunluluğudur.

Marksist düşünür Debord, kapitalizmin aşkın olanı yok etmediğini, aksine onu tahrif edip meta üzerinden yeryüzüne indirdiğini ifade eder. Debord'un kendi kavramsal çerçevesiyle ifade ettiği şekliyle, gösteri aslında kapitalizmin dayattığı sahte bir dindir: "Gösteri, kutsallık yanılsamasının maddi olarak yeniden inşasıdır."[6]

Televizyon ekranlarında dramatik müziklerle ağlatılarak dua ettirilen kitleler veya sosyal medyada 'beğeni' ve 'etkileşim' algoritmalarına teslim edilen hayır hasenat videoları inananı, "Rabbine kul" olmaktan çıkarıp kapitalist illüzyonun pasif bir seyircisi ve tüketicisi hâline getirir. Gösterinin hüküm sürdüğü bu sahnede Debord'un yabancılaşma kuralı acımasızca

4 Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
5 Guy Debord, *age.*
6 Guy Debord, *age.*

işler: "Seyirci ne kadar çok seyrederse o kadar az yaşar; kendi varoluşunu ve kendi arzularını o kadar az anlar."[7]

Ekranda veya dijital mecralarda akıp giden o "ideal dindar" imgelerini seyreden ve kopyalayan kitleler, kendi hakiki ve mahrem ibadet tecrübelerine yabancılaşırlar. Tam bu noktada, İmam Gazâlî'nin *İhyâ*'sında asırlar öncesinden uyardığı o büyük tehlike, yani riya (gösteriş) modern ve kurumsal bir gerçekliğe dönüşmüştür: Amel, Allah için değil, "ötekilerin (takipçilerin, toplumun, algoritmaların) nazarı" için yapılmaktadır. Debordcu bir okumayla riya, bireysel bir ahlaki zaaf olmaktan çıkmış, bizzat sistemin varoluş koşulu hâline gelmiştir. Dindar kişi artık kendi inancının özgür faili veya ahlaki yasanın taşıyıcısı değil, kapitalist aklın ürettiği dini gösterinin sahnesinde rol kapmaya çalışan bir figürandır. Hakikat imgeye, ibadet performansa ve kutsal olan acımasızca reytinge kurban edilmiştir.

BYUNG-CHUL HAN VE SIRRIN İFŞASI: MAHREMİYETİN İNTİHARI

Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu* adlı eserinde "gösteri toplumu"nun ontolojik krizini sarsıcı bir tespitle özetler: "Şeffaflık toplumu, her şeyden önce bir teşhir toplumudur."[8] Dijital çağın bu amansız kuralı, nesnelerin ve eylemlerin kendiliğinden taşıdıkları o derin anlamı yok ederek onları salt birer "sergileme değerine" indirgemiştir. Chul Han bu durumu, "Nesneler ancak görünür olduklarında bir değer kazanırlar. Bu sergileme zorlaması, nesnelerin kendi içlerinde sahip oldukları değeri ortadan kaldırır."[9] sözleriyle ifade eder.

Dijital ağların dayattığı bu yeni paradigmada, görünmeyen şey "yok" hükmündedir. Gizemin, mahremiyetin ve "sırrın" ortadan kalktığı her yer pürüzsüzleşir ve Han'ın o vurucu tabiriyle "pornografik"[10]bir hâl alır. Ne yazık ki modern Müslüman özne de bu "şeffaflık cehennemine" ve dijital dayatmaya yenik düşmüştür. Kutsal eylem, ancak sosyal medyada paylaşıldığı, "like" (beğeni) aldığı ve piksellere dönüşerek kitlelerin onayına sunulduğu ölçüde failin (modern egonun) gözünde varlık kazanmaktadır. İbadetin o sarsıcı metafizik ağırlığı, sıradan bir durum güncellemesine indirgenerek korkunç bir hafifliğe uğratılmıştır.

Oysa İslâm ahlakı ve ibadetin varoluş temeli tam da bu sergileme zorbalığını reddetmek; mahremiyetin ve Yaratıcı ile kul arasındaki o mukaddes "sırrın" mutlak surette korunması üzerine bina edilmiştir. Şeffaflık toplumunun dayattığı dijital teşhirin aksine, İslâm'da amelin ruhu ve hakiki varoluşsal ağırlığı, onun dış dünyanın nazarına tamamen kapanmasında yatar. Semavi geleneğin ortak ve sarsılmaz bir hakikati olarak hem İncil'de (Matta 6: 3) hem de hadis-i şeriflerde yankılanan 'Sağ elin verdiğini sol elin bilmemesi' ilkesi, ibadeti dijital çağın o pespaye teşhir vitrininden çekip çıkaran ve amelin ihlasını koruyan en temel kalkandır. Gece kılınan teheccüdün veya tenha bir köşede gizlice dökülen gözyaşının Allah katındaki eşsiz değeri, onun dijital ağlarda dolaşıma girmemesinde, ötekiler tarafından "görülmemiş" olmasındadır. İnanan özne için olması gereken ideal durum; kapitalist sistemin pasif bir seyircisi ve teşhircisi olmak değil, eylemini yalnızca Mutlak Olan'a sunarak görünmezliğin o derin, asil ve özgürleştirici hakikatine ulaşmaktır.

RENÉ GUÉNON PERSPEKTİFİNDEN GÖRSEL DİNDARLIK

Görsel dindarlığın yarattığı bu derin krizi, geleneksel düşüncenin en güçlü temsilcilerinden biri olan René Guénon'un *Niceliğin Egemenliği* kitabındaki teşhisi üzerinden okumak mümkündür. Guénon'a göre modern çağ, niteliğin (ruhsal derinliğin ve cevherin) tamamen dışlanıp, her şeyin niceliğe (ölçülebilir, sayılabilir ve görülebilir olana) indirgendiği bir "katılaşma" dönemidir.[11]

Bu perspektiften bakıldığında, görsel dindarlık; dikey olanın (aşkınlığın), yatay olanın (görünürlüğün) içinde erimesidir. Guénon, modern insanın kutsalı ancak maddi ve dışsal formlar içinde "tüketebildiğini" savunur. İbadet artık kişinin semaya doğru dikey yükselişi değil, dijital ağlarda yatay yayılımıdır. Niceliğin egemenliğinde bir amelin değeri, onun ihlasından ziyade "kaç kişi tarafından görüldüğü" veya "ne kadar

7 Guy Debord, *age.*
8 Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
9 Byung-Chul Han, *age.*
10 Byung-Chul Han, *age.*
11 René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

büyük bir görsel etki yarattığı" ile ölçülür hâle gelmiştir. Bu durum, dindarlığın bizzat kendi sembolleri eliyle sekülerleşmesi ve manevi özün niceliksel bir gösteriye kurban edilmesidir.

İnsanlar, nefislerini arındırarak dindar bir şahsiyet inşa etmenin o meşakkatli yolunu terk edip, dindarlığın hazır imajlarını satın alarak vicdanlarındaki boşluğu kapatmaya çalışmaktadırlar. Bir toplum; fedakârlık, feragat ve liyakat gibi içsel erdemleri kaybettiğinde, bu yokluğu ancak daha fazla dışsal sembol, daha büyük camiler ve daha çok bağıran sloganlarla gizleyebilir. Bu, inancın yaşayan bir "ahlak nizamı" olmaktan çıkıp, sadece kimliği tahkim eden birer "maddi mülke" dönüşmesi trajedisidir.

Guénon'un niceliğin egemenliği üzerinden tarif ettiği bu yataylaşma ve sığlaşma, aslında modernitenin insan zihnine vurduğu felsefi prangaların doğrudan bir sonucudur. Modernite, aklı metafizik köklerinden ve ahlaki sorumluluklarından koparark onu salt kâr-zarar hesabı yapan, faydacı ve şekilci bir mekanizmaya indirgemiştir. Aklın sadece ölçülebilir ve sergilenebilir olana değer biçtiği bu yeni düzlemde, dindarlığın da pürüzsüz bir imaj yönetimine dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla, görsel dindarlığın yarattığı bu tahribattan kurtulmak ve hakiki bir çıkış yolu inşa etmek, yalnızca dışsal pratikleri reddetmekle değil, bizzat modernitenin dayattığı bu hesapçı ve ahlaktan yalıtılmış rasyonaliteyi temelden aşmakla mümkündür.

TAHA ABDURRAHMAN: ARAÇSAL AKIL VE AMEL-İ SALİHİN ÇÖKÜŞÜ

Görsel dindarlığın bizi sürüklediği bu felaketi en net teşhis edenlerden biri, Faslı bilge Taha Abdurrahman'dır. Abdurrahman, İslâm'ın salt bir inanç değil, mutlak bir "ahlak pratiği" olduğunu savunur. O, modern dünyanın hesapçı ve gösterişe dayalı "araçsal aklı" ile kalpten doğan "ahlaki akıl" arasında kesin bir ayrım yapar: "Rehberlik edilmiş akıl seviyesindeki bakış soyut akıldan farklılaşır. Zira amel ile desteklenmesi sayesinde, önceden gaybi hususlar kabilinden sayılan hislerden, bilgilerden haberdar olabilir, yöntemlerini zenginleştirebilir ve yenileyebilir."[12]

12 Taha Abdurrahman, *Dinî Amel ve Aklın Yenilenmesi*, çev. Mehmet Emin Güleçyüz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.

Görsel dindarlık, Müslüman zihninin seküler araçsal akla teslimiyetidir. Taha Abdurrahman'dan hareketle, bir toplum dürüstlük, emanete riayet, yetimi gözetme, adaleti ayakta tutma gibi meşakkatli ahlaki amelleri (*amel-i salih*) terk ettiğinde, vicdanındaki "dindarlık boşluğunu" kapatmak için şekilsel sembollere sarılır. Bugün yaşadığımız trajedi tam olarak budur. İnsanlar, ahlaki bir dönüşüm gerçekleştirmeden, sadece sembolleri (sakalı, başörtüsünü, tesbihi, siyasal sloganı) kuşanarak kendilerini hakikatin merkezinde zannetme yanılgısına düşmektedirler. Fıkhın ve ahlakın derinliği kaybolmuş, yaşantı içi boşaltılmış kimliksel bir reflekse dönüşmüştür.

ÇÖLDE İBRAHİMÎ BİR BALTAYA DUYULAN İHTİYAÇ

Bugün İslâm dünyası, Baudrillard'ın bahsettiği o "gerçeğin çölünde", kendi eliyle ürettiği simülakrların arasında yolunu kaybetmiş durumdadır. Görsel dindarlığın tahakkümü, en tehlikeli putperestlik biçimidir; çünkü putlar artık taştan veya tahtadan değil, bizzat "dinî imgelerden" yontulmaktadır. İşaretler ve görseller ne kadar büyür ve bağırırsa, asıl hakikat; yani tevhid, adalet, merhamet ve liyakat o kadar küçülmekte ve susmaktadır.

Bu hipergerçeklik zindanından, bu optik yanılgıdan çıkışın tek yolu, Hz. İbrahim (a.s.) misali bir baltayı kuşanarak; zihnimizi ve kalbimizi işgal eden ekranları, vitrinleri, sahte kutsalları ve "görünürlük" putlarını paramparça etmektir. Ancak bu balta, modernitenin ruhumuza sızdırdığı o kâr-zarar odaklı hesapçı mantığa vurulmalıdır. Zira bu sığ rasyonalite, ibadeti sadece bir "gösteri başarısına" ve "dijital performansa" indirgemektedir. Baltayı vurduğumuz yer, dindarlığımızı kalpten kopuk bir "imaj yönetimi" sanan o parçalanmış ve ruhsuz bilinç olmalıdır.

Müslüman zihin, Debord'un ışıltılı fakat kof gösterisinden sıyrılıp, kadim hikmetin işaret ettiği o sessiz, mütevazı ve çetin samimiyet merkezli yaşantı zeminine dönmek zorundadır. Bu zemin, dürüstlüğü bir vitrin malzemesi yapmayan, adaleti bir slogan değil bir karakter inşası olarak görenlerin mekânıdır. Eğer bu baltayı kuşanmazsak, dillerimizde ayetler ve dualar varken, hakikati kendi ellerimizle süslü bir cinayete kurban etmeye devam edeceğiz.

CUMA KAYITLARI

ŞEYTAN UÇURTMASI

AYTAÇ ÖREN

Çocuklar gökyüzüyle barışıktır. Yeryüzüyle onu bir görür. Onunla da onun içinde oynar. Bir kâğıt parçası, biraz ip ve rüzgâr. Çocuk yerde, gözleri gökte. Ellerinde incecik ufak bir dal parçasına sarılı bir ip. Şeytan uçurtması yükseldikçe kâğıdın üzerinde hayaller de yükselir. O an gökyüzü; güneşi, bulutu ve gündüz saklanan yıldızları ile bir oyun sahasına dönüşür. Gökyüzüne çıkış, dokunuş, her an kopacak bir ipin ucundadır.

"Çocuk ben", bana bakıyor ve gülümsüyor. Ben ise ona çok ciddi bakıyorum. Aklı başında olan ve de somurtan benim. Nerede, ne zaman koptuk biz?

ÇOCUKTUK...

Oysa yeryüzünü doldurmaya çalışırdık. Yetmez gökyüzü ile de oynardık. Gözümüz uzandığı her yer bizimdi. Gelen baharla uçurtmalar yapılır, gökyüzü bir oyun sahasına dönüşürdü. Ağaçlara ve elektrik ya da telefon direk ve tellerine takılıp kalmış uçurtma parçaları olurdu. Kolayca okunan bizden bir hikâye gibi. Renk renk kaplama naylonlarından gökyüzünde çocukların izleri sağda solda gülümserdi geçenlere. Yere ve zamana sığmayan küçük insandı çocuk.

Okuldan gelir gelmez büyük boy defterden düzgün yırtılan bir kâğıt. Kare katlanır ve kare kısmı ile hemen bir şeytan uçurtması yapılırdı. Kâğıttan çıkartılan kareden kalan kısım uçurtmanın kuyruğu olurdu. Katlanır makasla çizgi çizgi kesilirdi. Annenin dikiş kutusundan naylon ince iplik gizlice alınırdı. Kopması biraz daha zordu bu ipliğin. Çocuk usta, ellerinin marifetini konuştururdu. Denge ipliğine hassas bağlanan uçurtma ipliği. İp rüzgârla kâğıda bağlandığı yerden kâğıdı yırtmaması için bağlanma yerini şeffaf bant ile güçlendirirdim. Kuyruğunu kâğıda bağladığım yere de uyak bir bant çekerdim. İp kâğıdı kesmesin diye. Kısa bir uğraş, uzun oynama hevesi ile dışarıya çıkardım.

Gökyüzüne çocukların uzattığı şeyler var mı? Bilemiyorum. Var sandıklarımız bile bize bozuk görünüyor. Var olanı yeniden kurmaya çalışıyoruz. Varı bozuyoruz. Gerçeği gerçeklikle zorluyoruz. Değişmeyecek olanı değişmiş, değiştirmiş gibi davranıyoruz. Zorlanıyoruz, terliyoruz, yoruluyoruz ve usanıyoruz.

Hafif bu uçurtmaya ufak az bir rüzgâr yeterdi. Hele biraz yükselsin orada rüzgâr daha fazla olurdu. Çocuktuk ve farklı olanı hemen görür ayırt ederdik. Şeytan uçurtması derdik acaba neden? Yapması, uçurması kolay. Ani yalpalama yapar ve beklenmedik hareketlerle kontrolden çıkardı bazen. İsminin bunlarla alakası var mıydı? Şeytan gibi hemen oluvermesi, bitivermesi, havada rüzgârla bir olunca kontrol edilememesi... yoksa şekli ile mi alakalıydı? İçimize işlemiş şeytan figürünü anımsatıyordu belki de. Bir zamandı, geldi geçti ve çocuklar gökyüzüne uzandı. Ben de uzandım. Ellerimde gök kokusu.

Avuç içim yerden göğe bakan bir göz gibi ellerimi açarken o zamanlardan birine düşerim. Sonra gelirim şimdiye, şaşkın ve anlamakta zorlanmış gibi. Bana açılan ömür zamanı içine düşüp durduğum anılarım, yıldız yıldız parlıyor. Sanki karanlık bir şimdi var önümde ve onu aydınlatıyor. Ne ışıklar yanıyor ne kılavuzlar geçiyor hayattan. Eksik yok, eksik bende. En verimli tarla veya bahçe gibi hayat ve zaman. Sapmak aslında mümkün değil. Peki, nasıl oluyor?

ASILDAN UZAKLAŞTIKÇA

Şeytan uçurtması artık pek yok gökyüzünde. Gökyüzüne çocukların uzattığı şeyler var mı? Bilemiyorum. Var sandıklarımız bile bize bozuk görünüyor. Var olanı yeniden kurmaya çalışıyoruz. Varı bozuyoruz. Gerçeği gerçeklikle zorluyoruz. Değişmeyecek olanı değişmiş, değiştirmiş gibi davranıyoruz. Zorlanıyoruz, terliyoruz, yoruluyoruz ve usanıyoruz. Düşeceğimiz zaman boşlukları, çocukluk anılarımız gibi saf ve temiz olmayacak. Bizi daha da koparacak asıl kökümüzden. Asıldan uzaklaştıkça gökyüzü binaların daralttığı sokakların üzerinde sessizleşecek.

Bıraktık azar azar üstümüzdekileri, içimizdekileri ve hafif kaldık. Hayatın rüzgârı karşısında ağırlığımızın önemini anlamadık. Her yerden gür gür gelen sesleri, televizyon ve akıllı telefonlarımızdan gelen seslerle bastırdık. Ekranlardan izliyoruz hayatı. Kulağımızı sağırlaştırdık. Oysa söz her yerdeydi. Her sese ve her görüntüye dönüşüyordu. Olanı görmek yerine olmayanı kurmaya çalıştık. Söze inanmak ve onu canlandırmak gerekti. Zamanı da dolduramadık. Şimdiler geçip durdu. Eski şimdiler, ne hatırladıysak o oldu. Cuma dostu, elimizde ucunda uçurtmanın olduğu bir ip yok.

Hangi zamanda büyümüş isek gelen sonrakine biraz uzak, bir diğerine de yabancı kalıyoruz. Şimdiye bir yığınla düşüyoruz. Hantal, ürkek ve şaşkın. Geçmişten gelenler perişan. Oysa şeytan uçurtması ile ben çıkıverse şimdimize. Misketleri ile eve geç gelen abim. Soğuk bir kış. Hararetli bir dost tartışması. Bir de şiir. Ortasından deniz geçen iki kıtalı koca İstanbul. Sözler şehre dönse. Her söz sese. Seslerin söylediği "Bir" dudaklarımda mırıldadığım bir ezgiye. Birden tutsam ipini uçurtmanın 30 yıl sonradan. Zaman da söze ve sese dönse ve o da "Bir"i anlatsa. Nasıl "Bir" ki her anlatan aynı anlatıyor. Heyecanlansam. Yerimde kıpır kıpır duramasam.

Özlem dediğimiz şey, kopukluğun yara ağrısı. Sızlıyor içimde. Çok şeyler kıpraşıyor. Gece. sokak ve birden gökyüzüne bakıyorum. Yıldızlar da söz oluyor. Yaratan her yerde. Yarattığı her şeyde. Her şey O'nu konuşuyor. Göklerin ve yerin saltanatına bak. Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye, ne olursa olsun dur ve ona bak. Mutlaka göreceksin, mutlaka duyacaksın, mutlaka hissedeceksin. Görülmüyorsa, duyulmuyorsa, hissedilmiyorsa bu senden. Ve düştüğün zaman hızla darlaşıyor. Ecelin yaklaşıyor. Kur'ân büyük Kur'ân'ın bir el kitabı değil mi?

TEFRİKASIZ İHTİLAF AHLAKI

HASAN ERYILMAZ

İslâm âlemindeki anlaşmazlıkları giderme ve İslâm medeniyetini yeniden canlandırma çabalarının filizlendiği dönemlerde ortaya çıkan en büyük engelin tefrika olduğu bilinmektedir. Pek çok menfi durumu beraberinde getiren tefrika ortadan kaldırılmadıkça İslâm âleminde arzulanan hedefe ulaşılması bir hayal olmaktan öteye geçemeyecektir. Tefrikanın asırlardır yol açtığı acılar ümmetin hafızasındaki tazeliğini korumaktadır. Bu yüzden Mehmet Âkif "En büyük düşmanıdır rûh-ı nebî tefrikanın/Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın" diye feveran etmekte yerden göğe kadar haklıdır. Günümüzde Müslümanların hâlen farklı düzeylerde büyük bir parçalanma (*tefrika*) ve kargaşa (*fitne, fesat*) içinde bulundukları söylenebilir. Bu çerçevede önemli problemlerden biri, ihtilaf ve tefrika arasındaki ilişkinin mahiyetinin kavranamamasıdır.

Tefrika belirli bir dinî, fikrî veya siyasi birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrika, vahdetin karşıtı demektir. Bu durum *"Allah'ın ipine sımsıkı sarılın; parçalanıp bölünmeyin."* (Âl-i İmrân, 103) ayetiyle yasaklanmıştır. Gelgelelim buna rağmen çatışmaların çoğu, dinî yorum ayrılıklarından ziyade siyasal çekişmelerden kaynaklanmıştır.[1] Tefrika, kötülük etmeye

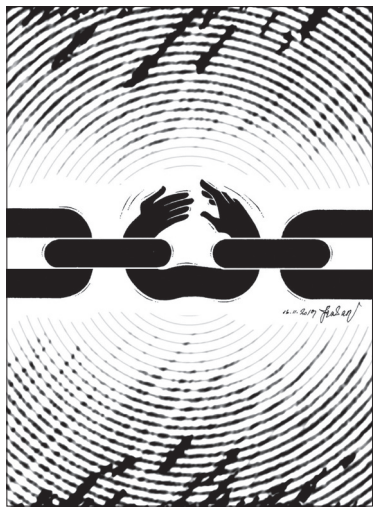

kadar varan sürekli anlaşmazlık ve ayrılık demektir. Kur'ân'da tefrika ile ilgili 70 küsur ayet varsa da burada biz sadece konumuza açıklık getirecek kısmını inceleyeceğiz.

Bakara Suresi 50. ayetinde, İsrailoğulları'nın içinden geçip kurtulacağı bir yol için *denizin ikiye yarılması* anlatılır. Aynı surenin 102. ayetinde Yahudi önderlerin, koca ile karısının arasını *ayıracak* sihri öğrenip, aileyi parçalayıp düşman hâle getirdikleri üzerinde durulur. *"Eğer ikisi ayrılırlarsa"* (Nisâ, 130) ayetinde de boşanarak tamamen *ayrılan* karı-koca söz konusudur. Âl-i İmrân Suresi 103. ayetiyle *tefrikaya* düşmek kesinlikle yasaklanmaktadır. Nisa Suresi 50. ayetinde Allah ile elçilerin *arasını ayırmak* isteyen ikiyüzlü münafıklar tarif edilir. Kehf Suresi 78. ayetinde âlim kul ile Hz. Musa ihtilafı üzerine şöyle der: *"İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir."* Ayrıca Âl-i İmrân Suresi 105. ayette *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız."* buyrulur.[2]

İnsanlar çeşitli faktörlere bağlı olarak birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olurlar. Bu gayet tabiidir ancak herhangi bir konuda çıkan ihtilafın uzlaşmaz, müsamahasız tavır ve alışkanlığa dönüşmesiyle tefrika oluşur, ardından da düşmanlık gelir. Ayetler gösteriyor ki "tefrika" *denizin yarılması*, karı-kocanın boşanarak *ayrılması,* kıyamet günü hesabı görülen cennet ve cehennemliklerin kesin biçimde birbirinden *ayrılması* gibi kesin bir ayrışma ve birbirinden kopuş ve çoğu zaman da düşmana dönüşme anlamını içerir.

KAYNAKLARDA VE AYETLERDE İHTİLAFIN ANLAMI

"Half" kökünden türeyen ihtilaf "söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan ayrı başka bir yol tutmak" demektir. Bedreddin el-Aynî bunu "her kişinin kendi başına bir görüşe sahip olması" şeklinde tanımlar. Fıkhi mezheplerin

1 Tuncay Başoğlu, "Tefrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, cilt: 40, s. 279-281.

2 https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=105

görüş ayrılıkları da bu kapsamdadır. Sahabe, bazı meselelerde ihtilaf ettikleri hâlde her biri diğerinin muhalefetini kınamaksızın müsamaha ile karşılardı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Kur'ân ve Sünnet'te cevabını bulamadıkları konularda sahabeye verdiği içtihat izninin de ihtilafa sebep olacağı gayet açıktır. İlk Müslüman nesillerin, ihtilafı, ümmete bereket ve canlılık getiren bir çerçevede anlayıp yorumladıklarını gösteren çok sayıda örnek vardır. İmam Malik "Âlimlerin ihtilafı yüce Allah'ın bu ümmete bir rahmetidir." demiştir. Ömer b. Abdülaziz ise ihtilafları hoş karşıladığını belirterek eyaletlere mektup gönderip kendi bölgelerinin fakihlerinin birleştikleriyle hüküm vermelerini emretmiştir.[3]

"İhtilafın rahmet olabilmesinin ön şartı, farklılıkların birbirini teyit ve takyit ederek, takviye etmesidir. Farklılıkların birbirini teyit ve takviye etmesi durumuna kısaca *salah,* farklılıkların birbirinin aleyhine etkin olduğu duruma *fesat* denilmektedir."[4] "Her şey zıddıyla/muhalifiyle bilinir, gece-gündüz, dişi-erkek, renklerin-dillerin ayrı oluşu ve benzeri ihtilaflar onun ayetlerindendir ve gayri kesbidir, bu nevi ihtilaflar eşyanın tabiatındandır. Bu nevi farklılıklardan kaynaklı düşünsel/eylemsel ihtilafların yaşanması tabiidir."[5]

İhtilafın tabii olduğu çok açıktır. Ancak ayetlerle bu gerçeği ortaya koymak, sonuçların kabulünü daha kolay hâle getirecektir. Âl-i İmrân Suresi 190. ayetindeki gece ve gündüz ihtilafının bir takibiyet sıfatı ve yaşayanlar için bir rahmet olduğu besbellidir. En'âm Suresi 141. ayetindeki bahçelerin, hurmaların ve zirai ürünlerin muhtelif olmaları, elbette bir düşmanlık değil, biz kullar için rahmettir. Fâtır Suresi 27 ve Zümer Suresi 21. ayetleri de aynı şekilde zirai ürün renklerinin muhtelif olduğunu, Fâtır Suresi 28. ayeti ise hayvanların renklerinin böyle değişik olduğunu vurgular. Nahl Suresi 69. ayetinde, arıların karnından çıkan şifalı ve değişik/farklı renkli ballardan söz eder ki, balların -bu farklılıktan dolayı- düşman olmayacağı çok açıktır. Rum Suresi 22. ayetinde göklerin ve yerin yaratılması ile dil ve ırkların ayrı olması, düşmanlık sebebi değil, aksine tabii bir gerçek ve Allah'ın ayetleri şeklinde açıklanır.

İlgili ayetler topluca dikkate alınınca görülür ki ihtilaf; varlıklarda, onların hareket, renk biçim, koku, tatlarında; insanların düşünce, duygu, tavır, yetenek, lisan ve ırklarında; yıldızların hareketlerinde, gecenin-gündüzün peş peşe gelişinde; toplumların sosyal tabakalara ayrılmalarında tabii biçimde ortaya çıkan değişiklik, çeşitlilik ve başkalıktır. Asla düşmanlık anlamına gelmez, arada tefrika oluşturacak ihtiras, menfaat, haset gibi kötü niyetler yoksa kavgayı da gerektirmez.

TEFRİKAYA GİTMEYEN İHTİLAF GERÇEKTEN RAHMETTİR

Problemli bir olayı değişik yönleriyle görmeyi, anlamayı ve en doğru çözümü bulmayı sağlayan bir yöntem olarak ihtilaf rahmettir. İmam Malik derlediği hadis kitabı *elMuvatta*'nın o devrin halifesince ana fıkıh kitabı kabul edilmesi kararına, "Âlimlerin ihtilafı yüce Allah'ın bu ümmete bir rahmetidir." diyerek karşı çıkmıştır. Müslümanların geleceğe umutla bakmalarını sağlayacak dirilişin anahtarı da bu anlayış ve müsamahada yatmaktadır. "İçtihatta isabet eden kimsenin iki, edemeyenin bir sevap kazanacağı" (Buhari, Müslim) hadisi de ihtilafın tabii olduğunu, hata edilme ihtimaline rağmen problemlerin çözümü için içtihada devam edilmesi gerektiğini ve içtihadında hataya düşen âlimin sevap kazanacağını gösterir. Allah Resûlü bile aynı olaylar karşısında farklı hükümler vermiştir. Savaşmak isteyenlerin kimine müsaade ederken kimine de ebeveynine bakmasını söylemiştir. Evlenmek isteyen gençlerin kiminin önünü açarken kimine de oruç tutmalarını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla her benzer durum karşısında aynı kararı vermek söz konusu değildir.

Müslümanlar tefrikaya düşmeden ihtilafı bereket ve canlılık getirebilecek bir duruma dönüştürmeyi bilmelidirler. "Ashab, Resûlüllah döneminde bile içtihadi hükümlerde ihtilaf eder, ancak Hz. Peygamber'e müracaatla ihtilaflarını halledelerdi."[6] Her şeye rağmen ihtilaf giderilmezse en sonunda ulemâ şûrası eliyle çözülür. Şûrada da tek bir karar çıkmazsa başkan seçenekler arasından birini tercih ederek ihtilafı giderir. Bu son karar tüm müminleri bağlar ve ihtilaf çözülmüş, vahdet tekrar sağlanmış olur. Ancak günümüzde olduğu gibi, birbirinden ayrı İslâm devletleri veya hukuk mezhepleri varsa, böyle bir vahdet ancak tüm İslâm âlemini temsil edecek bir

3 Şükrü Özen, "İhtilaf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, cilt: 21, s. 565-568.

4 https://www.kastamonur.com/ihtilaf-ahlaki-prof-dr-tahsin-gorgun/

5 https://www.ozgurder.org/akhisar/ummetin-ihtilafi-ihtilaf-ahlaki-ve-cozum-yollari-4359h

6 Şükrü Özen, *age.*

"ümmet şûrası" ile çözülebilir. Fakat bırakın siyasi ihtilafları, 1960'lı yıllardan beri sürüp gelen onlarca konferansın sonunda, bir "rü'yet-i hilâl" problemini dahi çözemeyen Müslümanların hâli esef vericidir![7]

Besbelli ki ihtilaflar bundan sonra da devam edecek, yenileri ortaya çıkacaktır. Görüş farklılıklarının kendi doğal sınırları içinde kaldığı ve insanların bu farklılıkları ifade etmede, yönetmede doğru ahlak kurallarına uygun davrandıkları takdirde faydalı sonuçlar ortaya çıkacağı açıktır. Bu bakımdan çözüm, tefrikaya yol açmayan *ihtilaf ahlakı* oluşturup uygulamaktır. Geçmişte ihtilafların tartışılması nasıl bir ilim hâline getirilmiş ve öğrenci eğitiminde müfredatın bir parçası kılınmışsa[8] bugün de ihtilafları insani ve İslâmî bir biçimde çözmenin yolunu bulmalıyız. Bu çerçevede bilinmesi gereken şudur: Allah'ın tüm varlıklar için koyduğu yaratılış yasaları ve Kur'ân'daki ayetler arasında müfessirlerin ittifak ettikleri "muhkem ayetler" ile muhaddislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti noktasında ittifak ettikleri hadisler dışında içtihadi alana giren her konu tartışmalıdır. Dolayısıyla bunları mutlak tasdikten de reddiyeden de kaçınmak gerekir. Bu ölçü üzere hüküm verecekler açısından sahabe, mezhep imamları, halife, fakih, şeyh kim olursa olsun asla yanılmaz değildir. Karşılıklı şekilde şiddetli tartışarak en başta gönülleri kırıp yıkanlar bunları unutmamalıdır. Yanılmak müşterek özelliğimizdir, dolayısıyla ihtilaf da kaçınılmazdır. Bilgi ve eğitim seviyemiz ne kadar yüksek olursa olsun aramızda ihtilaflar çıkacaktır. Hatasız, yanılmaz, kusursuz olan, göklerin-yerin yaratıcısı ve sahibi Rabbimizdir. Bunu anlayanlardan, meselenin esasını kavrayanlardan biri de himmetli ve gayretli cehd-i zâti Şatibi'dir. Şöyle diyor: "Kim kendisi hakkında ismet iddia ederse, peygamberliğini iddia eden yalancının yaptığını yapmış olur."[9]

"Benim hükmüm bana göre doğrudur fakat yanılma ihtimalim vardır, kısmen doğru, kısmen yanlış olmam ihtimali olduğu gibi tamamen yanlış da olabilirim." yaklaşımıyla hareket edilmelidir. Geçmişte büyük mezhep imamları hep böyle yapmışlardır. Şahıs, mezhep, meşrep ve grup taassubundan uzak durmak, ümmetin yararını bunların üstünde görmek, iman kardeşliğini ön plana çıkarmak lazımdır. Daima ehemleri mühimlerin önünde tutmak ve kardeşlerine karşı suizan değil hüsnü zan beslemek, toptancı, indirgemeci ve şabloncu yönelişlerden, adalet ve vicdandan yoksun değerlendirmelerden sakınmak lazımdır. Tüm ihtilaflarımıza rağmen "Ehl-i kıble tekfir olunamaz." esasına bağlı kalmak şarttır. Bırakınız kırıcı dili, güzelden de öte en güzel şekilde tartışmak gerekir. Geleneğe hapsolup kalmak ne kadar çıkmaz sokak ise, geleneği ve geçmiş âlimlerimizin birikimlerini yok saymak da o kadar akılsızlıktır. Bilhassa ilme mensup olanlar akıllı kişinin, tüm akıllardan yararlanmasını bilen olduğunu kavramalıdır.

İslâm dünyasındaki birlik ve dayanışma ruhunu zedeleyen birbirini "küfür ile itham" etme hastalığı zamanımızın büyük kötülüklerindendir. Yakın coğrafyamızdan Afrika'nın içlerine kadar yaşanan tedhiş faaliyetlerinden biliyoruz ki tekfir İslâm ümmeti içinde bir ur gibidir. Ne hazindir ki *"Kim bir mümini kasıtlı olarak öldürürse cezası, içinde ebedî kalmak üzere cehennemdir."* (Nisâ, 93) ayeti onları hiç etkilememektedir. İslâm medeniyetinin ihyası için, Müslümanların ihtilaf ahlakını yeniden öğrenmeleri ve tefrika ile başa çıkmada daha yetkin duruma gelmeleri elzemdir. Bunun için de evvela "Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametli" (Fetih, 29) olma ilkesini dikkate almalıdırlar. Neticede alçak gönüllülük, samimi düşünce ve ciddi çalışma esasına dayanan sorumluluk sahibi âlimlerin ihtilafları, zarara yol açan tefrikalar değil, farklı zaman ve zeminlerde ümmete değişik çözüm sağlayan rahmet kapılarıdır.

Çözüm, tefrikaya yol açmayan *ihtilaf ahlakı* oluşturup uygulamaktır. Geçmişte ihtilafların tartışılması nasıl bir ilim hâline getirilmiş ve öğrenci eğitiminde müfredatın bir parçası kılınmışsa bugün de ihtilafları insani ve İslâmî bir biçimde çözmenin yolunu bulmalıyız.

7 İrfan Yücel, "Hilal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, cilt: 18, s.13-15.

8 https://www.kastamonur.com/ihtilaf-ahlaki-prof-dr-tahsin-gorgun/

9 https://www.ozgurder.org/akhisar/ummetin-ihtilafi-ihtilaf-ahlaki-ve-cozum-yollari-4359h

Modern Zamanın Aynasında Hafıza ve Kimlik Arayışı

GÜNAY BULUT

Fatma Barbarosoğlu'nun *Hiçbiryer* (2004) adlı ilk romanından yıllar sonra okurla buluşturduğu *Müjgan İmkânsıza Komşu* (2023), Türk edebiyatında, bireyin moderniteyle, mekânla ve kendisiyle hesaplaşmasını sürdüren bir nehir roman niteliğindedir. *Hiçbiryer*, akademisyen Şahin'in dönemsel kırılmalar, dış baskılar ve yaşadığı imtihanlar karşısındaki çıkmazlarını ve kırılganlığını anlatır. Bu roman, "Kalbim kendine varmadıkça hiçbir yerdeyim." cümlesini bir meczup gibi tekrarlayan Şahin'in Müjgan'a kavuşma umuduyla istasyona yürüdüğü sahnede biter.

Barbarosoğlu, uzun bir aradan sonra kaleme aldığı devam romanında, İsmet Özel'in dizelerini kılavuz edinerek aynayı bu kez Şahin'den Müjgan'a çevirir. Kitabın yola çıkanlara, yolda kalanlara ve menzile varanlara ithaf edilmesi, sadece kurmaca anlatının değil, hayatın bir özeti gibidir.

AYNANIN DİĞER YÜZÜ

Hiçbiryer'de 'uzaktaki sevgili' olarak Şahin'in kalbinde taşınan, kendini bir başkasının aynasında görmüş/gördürmüş soyut bir kimliği temsil eden Müjgan, bu romanda yüzündeki derin yarasıyla ete kemiğe bürünür. Barbarosoğlu, bu dönüşü bir üst kurmacaya oturtarak anlatmayı seçer. Romanda anlatıcı rolünü Dr. Zehra Çölen ve Müjgan Karagöz paylaşır. Kahramanlar, zihinden geçenler, iç monolog ve bilinç akışı yöntemleriyle derin analizler yaparlar. Müjgan ile yayıncı (Metin ve Bilcan) arasındaki yazışmaların, romanın yazım sürecini de kurguya dâhil etmesi eserdeki postmodern yapıyı güçlendirir. Müjgan, eserin hem başkahramanı hem de münekkidi biçiminde kurgulanmıştır.

Eser "Dr. Zehra Çölen'in Rotası" bölümüyle başlar. Sıra dışı hikâyelerden romanlar yazarak meşhur olmak isteyen Irvin Yalom hayranı psikiyatrist Zehra, bu hikâyeyi yayımlamakta tereddüt ettiğini ancak hikâyenin gerçek sahibini bulma umuduyla hikâyeyi yayımlamaya karar verdiğini söylerken belirsizliğe kapı aralar. Anlatıcının "Esasında her birimiz kendi mahzenimizin kaybıyız. Müjgan ise kendi hayatının firarisi..." tasviri, ruhbilimcinin de en az kahraman kadar içsel huzur aradığının itirafıdır. Nitekim yayınevine postayla gelen dosyanın üstünde "Melda Yalin" kartviziti bulunmasına rağmen metindeki anlatıcının Zehra Çölen oluşu yayın yönetmenini şaşırtır. Yazarın kimlik tespiti için Müjgan Karagöz'ün görüşüne başvurulması kahramanla yazarı aynı düzleme taşır. Melda Yalin ismi, Zehra'nın hayranı olduğu Yalom soyadını çağrıştıran, kimliğin kurmaca içindeki oyunbaz bir yansıması gibi görülebilir. Müjgan'ın Dr. Zehra hakkındaki "İnsana kendi hayatı yük olduğunda başka birinin daha dertli hayatına sığınır." değerlendirmesi, eserin iç içe geçmiş çoklu ve yalnızlaşmış kişilikler etrafında kurulduğunu söyler. Keza karakterlerin aynı kişiye farklı isimlerle hitap etmesi (Zehra'nın Hafize hala dediğine Müjgan'ın Mübeccel teyze demesi) bir diğer muğlaklık olarak metne yerleşmiştir.

KURGUDAKİ GEÇİŞKENLİK VE KARAKTERLERİN İNŞASI

Üst kurmaca, çok seslilik, belirsizlik, metinlerarasılık gibi postmodern unsurlarla kurulan roman, son bölümde çizgisel akan, sükûnete yol alan tek sesli bir Müjgan hatıratına evrilir. Bu üslup ve yapı değişimi, kalıplara bilinçli bir itiraz yahut başka türlerden yararlanma biçimi olarak okunabilir. *Hiçbiryer*'in yarım kalmış Şahin'i yaralı bir Müjgan ile tamamlanmayı beklerken, Şahin'in erkenden göçmesi, anlatıyı bir "kavuşamayan âşıkların erme" hikâyesine evirir. Müjgan'ın rüyaları, Afrika yolculuğuna çıkışı, hayatını çalan katilini affedişi gibi temalar, geleneksel bir olgunlaşma hikayesi şablonuna hizmet eder. Müjgan, başlangıçtaki şüpheci ve kendine yabancılaşmış mesafesini kaybederek mistik bir teslimiyete doğru yol alırken bir hayat felsefesinin kurguya dönüşmüş biçimini resmeder.

Romanın okuru şaşırtan karakterlerinden biri Mübeccel teyzenin kızı Birsen'dir. Yıllardır kayıp olan bu "aile sırrının hikâyesi, anlatının gövdesine zoraki iliştirilmiş gibidir. Birsen ile Müjgan'ın yıllar sonra Afrika'da ayaküstü karşılaşması bir rastlantısallık biçiminde kalmıştır. Yazar bunu bilinçli bir parçalanmışlık biçiminde kurmuş olabilir. Bu durum, Mübeccel teyze çatısının dağılan parçalarının toplandığı yeni bir kurgunun kapısı olarak tasarlandıysa bile, Birsen, romanın en zayıf karakteri olarak dikkat çeker.

Zehra, okuduğu romanlardaki Nietzsche ve Schopenhauer felsefelerine dair tuttuğu notlarla Müjgan'a doğru bir yol bulmak ister. Fakat geçmişteki notları bugün kendisine hiçbir şey ifade etmez. Buradan varoluşçu felsefeyi sorgulamaya başlar. Fakat bu yolculuğun vardığı yer hakkında fazla bilgi verilmez.

Yerli markalı, babadan kalma mavi araba, Müjgan'ın karanlık günlerinde son ses müziklerle düşmanı Servet'i takip ettiği bir intikam aparatıdır. Arabanın kapısında yazan "KİNSAN" (Kimya? Kin? İnsan?) ibaresi gizemli ve fantastik anlatı merakı uyandıran bir semboldür. Bu araba bir gün *Hiçbiryer*'de "Artık derdim eskisinden çok" şarkısıyla yaralı Şahin'in yanından da geçip gitmiş ama onu fark etmemişti. Mavi arabayla kimlik bulan bu refleks, romanın ağırbaşlı diliyle ve entelektüel zeminiyle bir parça çelişir.

ZITLIKLARIN ÇATIŞMASI VE AKADEMİK YOZLAŞMA

Romandaki karakterlerin hayat tarzları ve mesleki konumları üzerinden Türkiye sosyolojisinin, özellikle de akademik ve medya-

Fatma Barbarosoğlu

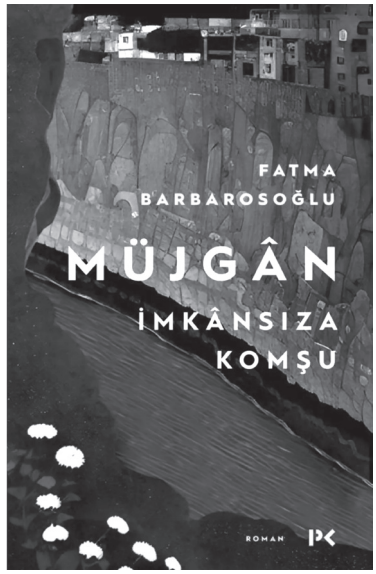

tik kamunun panoraması okunur. Bu sosyal tabakaların çatışması, kahramanların iç dünyasındaki çatışmalarla iç içe geçer. Panoramada İhsan Hoca, Şahin ve Müjgan; alt sosyal tabakalardan gelerek emeğiyle, zekasıyla ve en önemlisi vakarla var olmaya çalışan saf ilim insanlarını temsil eder. Şahin, Afyon Taş köylü sert mizaçlı Halil Ağa'nın oğludur; annesiz büyümüş, yatılı okulların disiplinli koridorlarında şekillenmiştir. İhsan Hoca'nın vefatıyla üniversitedeki rehberini kaybeden Şahin, "şefkatten öksüz, ilimden yetim" kalmıştır. Yeni tez hocasının, kendisinden ilmî disipline ve akademik derinliğe göre değil, popüler güncele göre hazırladığı tezini teslim etmesini istemesi Şahin için büyük bir kırılmadır. Bu kırılma, Türkiye'deki akademik hayattaki nitelik kaybına, unvan simsarlığına ve piyasalaşmaya yönelik bir eleştiridir.

İhsan Hoca karakterinin karşısına ise akademideki patolojik zorbalığın, entrikanın ve emek hırsızlığının sembolü Servet Dönek yerleştirilir. Servet, Müjgan'ın özel formülünü ve kürsüsünü çalmak amacıyla laboratuvardaki tüplerin yerini değiştirerek meslektaşına tuzak kurar. Müjgan'ın dünyadan elini eteğini çekmesinden ve yalnızlığa gömülmesinden istifade ederek bir enkazın üstünde akademik kariyerine devam eder. İsmini "Lalegül Gürel" olarak değiştirir. Müjgan romanını yayımlayan yayınevine 'hayat hikâyem izinsiz basıldı' iddiasıyla tazminat davası açar. Servet karakteri üzerinden sadece bir suçlu portresi değil; yozlaşmış akademik sistem ve Beril'in intiharına yol açan boğucu mobbing mekanizması ifşa edilir. Romandaki intiharlar ve Müjgan'ın yolculukları kadim geleneğin, modernizmle hesaplaşması gibidir. İntihar eden karakterlerin öne çıkarılan vasıfları, alımlı görünüşleri ve akademik başarılarıdır.

Yozlaşmanın popüler kültür ayağını ise Zehra'nın meslektaşları Erdal ve Alev tamamlar. İlmî derinlikten yoksun, medyatik figürler konumundaki bu iki psikiyatrist, kitap yazarak ve ekranlardan danışmanlık verirler. Onlar için insan acısı, reyting ve sosyal medya etkileşiminden ibaret bir tüketim nesnesidir.

Başkalarının acısını pazarlayarak büyüyen bu "influencer" tiplerin pornografik acı dünyası, Alev'in "en güzel psikiyatrist" seçildiği yıl intihar etmesiyle absürdün zirvesine ulaşır. Dr. Erdal'ın, bu intihar haberini izlenme oranıyla birlikte WhatsApp mesajıyla Zehra'ya bildirmesi çağımızın kaosunu gösterir. Vakarın, alın terinin ve gerçek bilginin temsilcilerinden geriye sadece yaralı bir Müjgan kalırken, karanlık tipler her taşın altından muzaffer birer figür gibi baş göstermektedir.

METİNDEKİ TANPINAR İZLERİ

Müjgan İmkânsıza Komşu, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın toplumsal ve kültürel kırılmaları, bireylerin içsel çatışmaları ekseninde ele aldığı romanlarının (*Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler, Huzur*) izlerini taşır. Kahramanlar ve kitaplar arasında benzerlikler vardır. Örneğin Barbarosoğlu'nun karakterleri İhsan Hoca, Şahin, Müjgan üçlüsü Tanpınar'ın İhsan, Mümtaz ve Nuran üçlüsünü çağrıştırır. İhsan Hoca'nın zaman algısı ve mazi tasavvurunda Tanpınar etkisi belirgindir. Geçmişten kopmayan güçlü bir gelecek ideali taşıyan İhsan Hoca, talebelerine sadece bilgi vermez erdemi de aşılar. Şefkati, tevazuu, sosyal çevresi ve huzurlu aile hayatıyla öğrencilerine rol modeldir.

Huzur romanındaki kavuşamayan iki genç ve intihar olgusu burada da tipiktir. Şahin ile Müjgan'ın sur içi rotası, *Huzur* kahramanlarının geçmişle, mimariyle ve musikiyle bağ kurduğu İstanbul'la benzeşir. Müjgan'ın laboratuvardaki patlamayla uğradığı ağır yıkımdan sonra, yeniden kendine geldiği ruhunun nefes aldığını hissettiği yerin Beyazıt Camii olması bir tesadüf değildir. Beyazıt Camii ve çevresi, Tanpınar mistisizminin merkezidir. Karakterlerin düşüncelerini yazarak tasnif etmesi, rüyaların ve zamanın insanı olgunlaştırıp yatıştıran bir ritimle tasvir edilişi de bu etkinin yansımalarıdır.

Sahnenin Dışındakiler romanında İstanbul'a tıp okumaya gelen bir genç, ziyarete gidilen bir aile büyüğü ve bir komşu kızı vardır. Yayın yönetmeninin, Müjgan'ın kaleme aldığı metinlerin dilini "19. yüzyıla ait" bulması, Müjgan'ın kitap kapağında "O mahur beste çalar, Müjgan'la biz ağlaşırdık" şarkısının kare kodunu istemesi, metnin beslendiği kaynaklara yapılmış zarif atıflardandır. Barbarosoğlu, tıpkı Tanpınar'ın *Mahur Beste*'nin sonunda kahramanına yazdığı mektuptaki gibi, tek kahramanlı anlatıların dar sınırlarını aşar. *Mahur Beste*'nin bir mektupla bitirilişi gibi, bu roman da Müjgan'ın Şahin'e yazdığı mektupla bitirilir.

Yazar, âdeta Tanpınar'ın huzursuzluk estetiğini günümüzün narsistik dünyasına tahvil ederek edebî bir damar yolu açar.

ŞİFA ARAYIŞI VE DİL UNSURLARI

Romanın son bölümü, psikolojik çöküntü ve ahlaki çürümeden kaçış ve yenilenme olarak tasarlanmıştır. Müjgan'ın uğradığı haksızlık ve kayıplarla yüzleşmesi, başkalarının acılarına merhem olmak üzere Merve'nin rehberliğinde Tanzanya'ya gitmesi ve oradaki gönüllülerle çalışması bir iyileşme sürecine evrilir. Yazar şifayı modern terapi yöntemlerinden, varoluşçu reçetelerden ziyade; geleneksel bilgeliğin, ailenin, tasavvufi nefesin rehberliğinde ve toprağa/insana değen emeğin sabırlı gölgesinde arar. İhsan Hoca'nın Suriçi'ndeki evi ve Hafize halanın çatısı, yaralı ve kimsesiz gençlerin sığınağıdır. Şahin'in İstanbul'da tutunamayıp köyünde, Muhsin amcanın evindeki toplumsal hafızaya tutunması, coğrafyadan coğrafyaya, hâlden hâle geçen Müjgan'ın katilini affederek özgürleşmesi, az konuşan Sezin'in sesinden duyulan; "Müşkül budur ki ölmeden ölür kişi" dizesi bu şifa arayışının dayanaklarıdır.

Kahramanlar eser boyunca akıcı bir İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat yer yer mahalli inanışlar (nazara karşı çörek otu), kültür öğeleri ve Afyon ağzı dikkat çeker. "Mahna" (kusur), "maytap geçmek" (şaka malzemesi yapmak), "erken göçmek" (ölmek) ve "sözüm ona" (adı telaffuz edilemeyen bir şey) gibi dil unsurları, yerel yiyecekler, bitkiler, kıyafetler ve törenler eserin söz varlığını ve kültürel zeminini zenginleştiren, metne içtenlik veren örneklerdir.

Psikolojik tez, sosyolojik panorama, çağdaş kimlik sorgulaması ve popüler kültür eleştirisi olarak kurgulanan *Müjgan İmkânsıza Komşu*; isminden konusuna, kurgusundan yayımlanış yöntemine dek postmodern temele otururken son bölümün geleneksel tarza yaklaşması anlatıda ton farkı yaratır. Birsen karakterinin hızlı inşası, hiçliğin yeterince canlandırılamaması ve arabadaki kindar hafiye motifi anlatıdaki derinliği düşürür. Psikolojik, sosyolojik ve felsefi analizlerin iç içe geçtiği Müjgan ile Şahin'in hikâyesinde; modern, postmodern, klasik geçişkenlik ve Tanpınar damarı edebî dikkatleri üstüne toplar. Bu romanıyla yazar; İstanbul Suriçi'nden Afrika yetimhanelerine uzanan çok katmanlı bir sosyolojide, modern zamanın artistik aynasını kırarak kadim bir kılavuz arayışının, hakiki bir şifa nefesinin ve sahici bir insanlık umudunun peşine düşer.

Şehâdetinin 40. Yılında İsmail Raci Faruki

MEHMET SEFA YALÇIN

Bir ömür bilginin, İslâm'ın, tevhidin, Siyonizm'in, dinler tarihinin, ayrıntının benzersizliğinden beslenen kültürün iz sürücüsü ve bilumum ipuçlarının amansız *keşşâfı*... 1980'lerden itibaren Türkiye'deki kültür dünyamıza yakındı; entelektüel iklimin daha uygun olduğu zamanlarda çok sık, sonraları seyrek hatırlandı. Şimdilerde bakması gerekenlerin dönüp bakmadığı irili ufaklı kitaplara, çoğu ikinci el kitapçıların raflarında okurunu bekleyen o sararmış sayfalara tekrar dokunmanın verdiği o tuhaf yalnızlık ve ayrıcalık duygusundan bahsetmek gerekir. O sayfalar, sadece kâğıt yığınlarından ibaret değildir; susturduklarımızın, unuttuklarımızın, tarihin dışına attıklarımızın mezarlığıdır aynı zamanda.

İsmail Raci Faruki

İŞTE BURADA, ŞİMDİ BURADA VE ŞİMDİ

Merhum İsmail Raci Faruki, her birini özenle tahlil ettiği meseleler üzerinde düşünmemiz gerektiğini öğretti. Filistin davasına, geçmişin o büyük sessizlik zamanlarında yaptığı katkılar olağanüstüydü. Duygusallık kesinliğin düşmanıydı Faruki nezdinde ama modern tarihçiliğin aksine duygunun ve sezginin tümden karşıtı değildi. Akademideki kusursuz sistemlerin o boğucu kibrine hiçbir zaman teslim olmadı. Ahlak ile siyaset arasındaki o dipsiz uçuruma sürüklenmemesi, Batı'daki dışlayıcılık ile Siyonizm arasındaki o karanlık akrabalığı yakalaması hep bu olağanüstü dikkati sayesindeydi.

İsmail Raci Faruki, ömrü boyunca bilginin hakkını vererek yaşadı. İlham ile emek arasındaki dengeyi sağlam kuran her metninde perspektifini biraz daha keskinleştirdi. Çünkü onun için mesele akademik olanın ötesindeydi, karşı karşıya kaldığımız sorunların haritasını çıkarmaktı. Mahmud Derviş'in *İşte Böyle Yarattım Şiirimi* (2026) isimli kitabında söylediği üzere ne yazacağını bilmeden yazmaya başlamadı. Tıpkı bir anatomi hocasının kadavrayı kesip biçmesi gibi, o da kendini dinler tarihi ile sınırlamadan disiplinleri, belgeleri, tarihsel malzemeyi kesip biçiyor, altlarındaki sinir ağlarını, kas dokularını açığa çıkarıyordu. Öyle ki bu anatomik otopsi asla öyle soğuk değildi; tam tersine, kesilen her dokunun acısını duyumsayacak kadar sıcak, o acıyı kaydetmeye yetecek kadar mesafeliydi.

Şimdi bu yazı, şehâdetinin 40. yılında bir dost için, bir usta için, bir öncü için. Ama yalnızca melankolik bir anma değil bu devasa bir muhasebe de aynı zamanda. Çünkü İsmail Raci Faruki'yi anlamak, salt bir akademisyeni değil, modern dediğimiz zamanın bütün krizlerini, Müslümanlarla ilgili o devasa fay hatlarını anlamak da demektir. Faruki, Türkiye'de çoğu kişinin Aksa Tufanı'na kadar kavrayamadığı Siyonist sorunsalın merkezindeki o dinî, siyasi çatışmaları hem hayat hem bilgi düzleminde bizzat tecrübe etti.

Bütün eserleri; mevcut anlama çerçevelerimizin sınırına işaret eden, bu yüzden göz kamaştıran bilgi meselesinden dinler tarihine, İslâm'ın kültürel veçhesinden Siyonist anlatıya kadar, çağdaş problemlerin etrafında incelikle çalıştığının göstergesidir. Şimdi, onun ardından, geride bıraktığı entelektüel mirası onun o tavizsiz gözleriyle yeniden haritalandırmaya çalışmak gerekir. Zira yorumcuların eline geçen bilgi ve İslâm konulu risale İsmail Raci Faruki'nin yazdıklarının çoğulluğunu, dinamizmini, yoruma açıklığını dondurdu. Artık tek bir tez, tek bir yorum, tek bir kitap vardı: *Bilginin İslâmîleştirilmesi* (1982). Oysa akademik çevrelerde mukayeseli dinler tarihçisi kimliğiyle tanınan Faruki'nin eserleri birlikte okunmadığında, eksik kalır; yazdıkları asla tam anlamıyla kavranamaz.

İsmail Raci Faruki bize, çağdaş İslâm düşüncesine, Müslüman dünyaya gerçekte ne bıraktı? O, sadece bilginin İslâmileştirilmesi eksenli bir manifesto neşredip gitmedi. Sadece arşivlerde toz yutmanın erdemini anlatmadı. O, binlerce okurun zihnine yerleştirilmiş, asla uyumayan, ümmet için endişelenen bir vicdan inşa etti.

Louis-Ferdinand Céline "İlginç olan hep karanlıkta olup biter." der ve devam eder: "İnsanların gerçek tarihi hakkında hiçbir şey bilmeyiz." Bunun her zaman geçerli olmadığını 21 Ocak 1921 tarihinde Filistin'in Yafa şehrinde dünyaya gelen İsmail Raci Faruki'nin hayatı ortaya koyar. Faruki, ilk ve ortaöğrenimini, memleketini sömüren İngilizlerin St. Joseph Koleji'nde tamamladıktan sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde felsefe tahsili gördü. 1945-1948 yılları arasında Celile'nin son Filistin valisi olarak görev yaptığı süre boyunca Faruki Siyonizm, İngiltere ve ABD ilişkilerinin gerçek mahiyetini bizzat yaşayarak tecrübe etti. İsrail'in 1948'de kurulmasıyla birlikte Siyonist rejimin boğucu gölgesinde; kanla, savaşla, kayıplarla eş zamanlı süren baskılarından dolayı Amerika'ya göç etmek zorunda kaldı.

İsmail Raci Faruki, felsefe alanında Indiana Üniversitesi'ndeki yüksek lisansını 1949'da tamamlayarak akademik kariyeri açısından önemli bir başlangıç yaptı. ABD'nin o devasa, acımasız tekerleği altında ezilmeden Harvard Üniversitesi'nde 1951'deki ikinci yüksek lisansını bitirmesi onun bilginin peşinde canhıraş biçimde koşacağının ilk işaretlerindendi. İyilik kavramının temellendirilmesi konulu teziyle doktorasını Harvard'da 1952'de tamamladı. Kendini ifade edebilme kudretine ulaştığı doktorasından sonra o yıllarda Arap milliyetçiliğinin merkezi konumundaki Mısır'da bulunan Ezher'e İslâmî ilimler alanında çalışma yapmak için gitti. 1950'lerin sonundan itibaren McGill Üniversitesi'nde bir yandan ders verdi diğer yandan da Hıristiyanlık ve Yahudilik üzerine incelemelerde bulundu. Bunu müteakiben yeni araştırmalar için iki yıllığına Pakistan'a gitti. Karaçi'deki Uluslararası İslâm Düşünce Enstitüsü'nün çalışmalarına katkıda bulundu.

DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI VE İSRAİL PROBLEMİ

Tekrar ABD'ye dönen İsmail Raci Faruki misafir öğretim üyesi olarak Chicago Üniversitesi'nde teoloji okutmaya başladı. Bu sırada fikrî ve kültürel kimlik arayışındaki Müslüman öğrenciler arasında kültürel ve fikrî dayanışmayı sağlamak maksadıyla kurulan Müslüman Öğrenciler Teşkilatı ile temasa geçti, onlara ilmî ve kültürel konularda danışmanlık yaptı. Daha sonra Syracuse Üniversitesi'nde 1964'te İslâm araştırma programlarını başlatarak dersler verdi. Ardından ilerde evleneceği "kabına sığmayan sevinçlerini borçlu olduğu" Luis Lamia ile burada tanıştı. Yaratıcının zatına dair insanları kördüğümün ötesine götürmeyen eski soruları terk ederek, insana, insanın görev ve sorumluluklarına dönmeyi salık verdiği *Hıristiyan Ahlakı* (1967) kitabını bu dönemde yazdı. Hıristiyanlığa karşı tarafgir bir polemik değil akılcı ve ilmî tenkit niteliğindeki eser, bir Müslüman akademisyen tarafından kadim ve modern yazarların yazdığı şekliyle Hıristiyan ahlakını değerlendirmeye yönelik ilk girişim olması bakımından ayrıca kıymetlidir.

Bir yıl sonra Philadelphia Temple Üniversitesi'nde İslâm araştırmaları programını kurarak din ilimleri alanında dersler verdi. P.T. Raju, Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa ile beraber *Asya Dinleri* (1969) antolojisini hazırladı.

Dünya nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı Asya'daki dinler konusundaki temel eğitim için elzem malzemeleri içinde barındıran seçki, bu kıtadaki dinî öğretilerin anlaşılıp değerlendirebilmesi için vazgeçilmez önemdedir. Müellifler kitabın tanziminde hiçbir Batılı kıstas izlemedikleri gibi tekdüze bir kalıba da uymazlar. Bu yönüyle tarihçiliğin epistemolojik temeline dair devrimci bir yaklaşım sunan Carlo Ginzburg'un "Yasaları sıra dışılıklardan yola çıkarak anlayabiliriz. Ama kurallardan yola çıkarak sıra dışılıkları öngöremeyiz." önermesinin doğrulamasıdır seçki. Zira normal, anormali açıklayamaz ama anormal olan, normalin sınırlarını, varsayımlarını, kör noktalarını ifşa eder.

İsmail Raci Faruki 1970'lerde ABD'de yaşayan Müslüman akademisyen ve öğrencilerin kültür merkezi şeklinde değerlendirilebilecek Müslüman Sosyal Bilimciler Teşkilatı'nda çalışmalar yaptı. Dünya dinlerinin tarihsel serüvenini büyük bir açıklıkla sunan öncü çalışma, *Dünya Dinleri* (1974) bu yıllarda yayımlandı. Kolektif bir çabanın ürünü olan bu kitap, yalnızca dinlerin ortaya çıkıp yayılmasını değil, aynı zamanda kültür, siyaset ve medeniyetlerle kurdukları çok boyutlu ilişkileri de ele alır. Hinduizm'den Budizm'e, Yahudilikten Hıristiyanlığa, İslâm'dan modern dönemdeki yeni dinî akımlara kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Eser, farklı inançların gelişimini ve kültürel etkilerini kronolojik ve tematik bir düzen içinde aktarırken, bunları karşılaştırmalı bir yaklaşımla inceler. Her bölümü ilgili geleneği derinlemesine bilen isimlerce kaleme alınan çalışma, dinler tarihi incelemesinin yanında medeniyetler arası etkileşimlerin izini süren bir kültür tarihi kitabıdır. Yalnızca Müslümanlara değil, bütün insanlığa seslenerek İslâm'ı hem din hem pratik hem kültür hem de bir dünya düzeni olarak ele alan ve muhtemelen 1975'te tamamlanan *Niçin İslâm?* isimli muhtasar ve muazzam metni tarihin gidişatını değiştirecek bir manifestoydu. İslam'ın çağdaş, karmaşık kültürel ve fikrî problemlerle baş edebilecek güce sahip olduğunu ortaya koyan bu eser, o dönemlerde kaleme alınan pek çok eserle aynı dünya görüşü içinden konuşur. Tezi son derece açıktır: İslâm sadece bir inanç ve hareket değil, aynı zamanda büyük bir tecrübedir.

İsmail Raci Faruki'nin ABD'de 1979'da tertiplenen bir kongrenin metinlerinden oluşan *İbrahimi Dinlerin Diyaloğu* (1982) isimli eseri o dönemin siyasi ve kültürel ızgarasını ortaya koyan değişik bir çalışmaydı. Kongredeki sunumunda kavim gerçeğini İslâm'ın da kabul ettiğini, hatta çeşitli kavimlerin İslâm'a girmekle etnik karakterlerini de olgunlaştırdıklarını belirten Faruki, bu gerçekleri ırkçı tezlere dönüştürmenin yanlışlığını, esasen İslâm'ın da buna cahiliye asabiyesi nitelemesiyle daha başında karşı çıktığını ileri sürmüştür. Faruki'nin tıpkı bir depremin yerin altındaki fay hatlarını görünür kılması gibi, Siyonizm'i didik didik eden *İsrail Problemi ve İslâm* (1980) kitabı iktidar yapılarının İsrail'in önünü nasıl açtığını, Filistinlileri bastırıp susturmak için neler yaptığını görünür kılan sismografik okumanın adıdır. Faruki'nin müstemlekecilik, Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı'nın ortadan kaldırılması, Balfour Deklarasyonu, Siyonizm, toprak, kimlik gibi bir dizi meseleyi tahlil ettiği çalışması tarihsel açıdan Roger Garaudy'nin Siyonizm konulu eserlerinden daha önce kaleme alınmıştır. Yazmak, sürekli ve riskli bir maceraydı Faruki için artık. Meseleyi *ontolojik savaş* çerçevesinde tahlil eden kitap, Müslüman dünyanın İsrail'i, Asya-Afrika'daki Müslüman devletler topluluğunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeye çağrıldığı bir dönemde yazılmıştır. Okura sunduğu güvenilirlik senedi konumundaki dipnotları ise eserin nasıl bir çaba ile hazırlandığını kanıtlar. Faruki bir yandan "ipuçları"na, yani tekil olaylara bakar diğer yandan, bu tekil olaylardan genel yasalar çıkarır. İsrail problemine tekil olarak bakar, sonra bunun Müslüman dünyayı, Batı Hıristiyanlığını ve Yahudileri kapsayan üç taraflı ve on dört asırlık bir mesele, bir mücadele olduğunu belirginleştirir.

TEVHİD, BİLGİ VE KÜLTÜR

İsmail Raci Faruki, Chicago'da Amerikan İslâm Koleji'nin, müteakiben bilginin İslâmileştirilmesi projesinin merkezi olacak Uluslararası İslâm Düşünce Enstitüsü'nün kuruluşuna iştirak ettiğinde sene 1982 idi. Dünya çapındaki İslâmî uyanış dalgası ve ümmetin bazı kesimlerinin attığı devasa özgürlük adımları çerçevesinde ele alınabilecek kitaplar yayımladı. Müslümanlar diğer medeniyetleri taklit etme yarışına girişmesinin yanlışlığını ve Müslüman toplumun seçkinlerinin İslâm'dan uzaklaştırılması ve geri kalanlarının ahlaken bozulmasına yol açan gelişmelere odaklandı. Bu çerçevedeki eserlerden ilki 1982'de okurlarla buluşan *Tevhid* isimli olanıydı.

Kitap, tevhidin İslâm'ın merkezî ilkesi olarak yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda hayatın her alanına uygulanan bir dünya görüşü olduğunu ortaya koydu. Müslümanların hayatlarını ve düşüncelerini tevhid üzerine yeniden şekillendirmeleri gerektiğini savunarak bireysel, sosyal ve siyasi düzeyde uygulanabilir teklifler sundu.

İsmail Raci Faruki, İslâm vizyonunun sömürgeci işgalcilerin vizyonunun gölgesinde kaldığını düşünüyordu. Ona göre işgalciler gitseler bile bu yabancı vizyon olduğu yerde kalmış hatta daha da zehirli bir hâl almıştır. Nesiller birbirini takip etse de Müslümanlar bu yabancı vizyonun gölgesinden bir türlü çıkamamıştır. Bu yabancı görüşlerin yaygınlaşmasının altındaki temel etmen, "modern" ve "İslâmî" olmak üzere ikiye bölünen eğitim sistemidir. Eğitim sisteminin bu şekilde ikiye bölünmesi Müslümanların zihniyet problemlerinin en somut göstergesidir. Dolayısıyla bu mesele ele alınıp çözülmedikçe ümmeti canlandırmak için harcanan bütün gayretler boşa gidecek ve ilahi emaneti layıkıyla taşımak mümkün olamayacaktır. Faruki'nin *Bilginin İslâmileştirilmesi* manifestosu, beşerî bilimleri birer disiplin olarak tekrar değerlendirilip İslâmî bir temele oturtup İslâmî amaçlar doğrultusunda yeniden inşa edilmesini savunur. Ona göre bilimlerin veri, problem, hedef, ideal, metodoloji ve stratejileri İslâmî ilkeleri yansıtacak biçimde tek tek yeniden düzenlenmelidir. Seyyid Hüseyin Nasr, Nakip el-Attas, Fazlur Rahman gibi meseleyi farklı açılardan ele alan isimlerin yazdıklarıyla beraber bu metnin Türkiye'deki tesirini anlamak için dönemin bağlamına, siyasal niyetlerine ve dilsel mutabakatlarına ayrıca bakılması şarttır. Metnin kenarındaki izi aramaya matuf bu bağlamsal okuma, bir metnin ne söylediğini anlamak için o metnin hangi soruya cevap sadedinde dilimize aktarıldığını bilmemiz gerektiğini söyler. Kuşkusuz tüm bunlar bir yazar olarak Faruki'yi ilgilendirmez. Çünkü düşünür kitabının içeriğine tamamen hâkim olabilir ama alımlanışı bütünüyle onun dışında gerçekleşir

İsmail Raci Faruki, eşi Luis Lamia Faruki ile beraber İslâm kültür ve medeniyetinin bütün birikimini, dünyada ilk defa bir ciltte toplayan *İslâm Kültür Atlası* (1986) isimli çalışmayı hazırladı. İslâm'ın dünya görüşünü, inancını, geleneklerini, müesseselerini ve köklerini saldığı kültürler içindeki yerini anlatmaktadır bu eser. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki atlas, yalnızca bir olgunlaşma parıltısı değildir; aksine son derece karmaşık ve incelikli bir estetik pratiktir. Resim, tablo ve haritalarla bezenen çalışma, Müslümanların günlük ibadetlerinden, ilim, sanat, hukuk, felsefe ve siyaset alanları gibi birçok sahada, İslâm medeniyetinin özünün bir ifadesi şeklinde nitelendi. Eser, İslâm'ın bugün dünya üzerindeki farklı geleneklerden gelen toplumlardan nasıl tek bir inanç, düşünce sistemi ve ahenkli bir yapı oluşturduğunu anlatır. Klasik ve çağdaş bilimleri etraflıca bir araya getirmesiyle temayüz eden kitap, İslâm'ı içten dışa, Batılı ilim adamlarınca göz ardı yahut tahrif edilen birçok gerçeği açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır.

İsmail Raci Faruki 27 Mayıs 1986 tarihinde Pennsylvania'da Wycote'deki evinde sahur vaktinde Siyonist teröristlerin saldırısı sonucu eşi ile birlikte şehit edildi. Tarihsel düzlemde mağlupların izini sürmesi, yerleşik anlatıları tersine çevirmeye, onu bir direniş aracına dönüştürmeye çalışmasıydı onun katledilmesine yol açan. Şimdi, asıl muhasebeyi yapma zamanıdır. Faruki bize, çağdaş İslâm düşüncesine, Müslüman dünyaya gerçekte ne bıraktı? O, sadece bilginin İslâmileştirilmesi eksenli bir manifesto neşredip gitmedi. Sadece arşivlerde toz yutmanın erdemini anlatmadı. Filistin'le ilgi sorumluklar üstlendi, İslâmî bir dil bilinci oluşturarak Müslümanlarla ilgili ön yargılara esaslı cevaplar verdi. O, binlerce okurun zihnine yerleştirilmiş, asla uyumayan, ümmet için endişelenen bir vicdan inşa etti.

Hak için sesini yükseltmekten çekinmeyen, meydan okuyan Batı'nın maskesini indiren İsmail Raci Faruki'nin külliyatı umudun ve direnişin metinleri olarak okunmalıdır. İzin izini sürmek için, önce o izi bir "izler dizisi" içine yerleştirmek gerekir elbette. Atasoy Müftüoğlu'nun deyimiyle Faruki "İslâmî-tevhidi bir bilinç ve sorumluluk temelinde entelektüel hesap sorma görevini yerine getirmiştir." Bastırılanın izini süren Faruki'nin bulduğu çatlakların peşinden gitmek geçmişe ve şimdiye dair kıymetli ipuçları paradigması sunacaktır. Çünkü onu okuyan yalnızca bir mesele öğrenmez; kendini sorgular, düşer, kalkar, belki de yürümeyi yeniden öğrenir. İşte bu yüzden Faruki ile hemhal olmak bir duruşla hemhal olmaktır.